

3-4 / 2014

AntropoWebzin

OBSAH

Studie

- Biomoc a „medikalizace“ společnosti jako rysy „modernity“**
Daniela Tinková 107
- Dívkou a chlapcem ve volném čase: Vnímaní genderu v rámci zájmových aktivit**
Tomáš Kúst 119
- Reklama v českých zemích v 19. století jako příklad akulturačního přenosu hospodářské inovace**
Jaroslav Stuchlík 131
- Politická kultura v narativech: Kulturní repertoáry vztahování se k současné politice**
Miroslav Grznár – Petra A. Beránková – Lucie Černá – Tomáš Samec 139
- Interdisciplinární výzkum archeologických artefaktů pomocí moderních technologií**
Ladislav Čapek – Lukáš Holata – Petr Menšík – Petr Baierl - Jan Hrdlička – Jan Říha –
Jarmila Savková – Pavel Vařeka 151
- Má přítomnost vousů v tváři stárnoucího muže vliv na míru jeho sympatií při utváření prvního dojmu?**
Lada Pavlíková 161

Zpráva

- 10. mezinárodní studentská vědecká konference AntropoWebu: „Quo vadis antropologie?“**
Lenka Bednárová a Barbora Plecháčková 169

Esej

- Archeologie nás: Studium vlastní minulosti jako klíč k formulování archeologických teorií**
Martin Váňa 171

Recenze

- Jindřich Francek – Velké dějiny zemí koruny české: zločinnost a bezpráví.**
René Kopecký 176

CONTENTS

Papers

Bio-power and medicalization of the society as features of modernity

Daniela Tinková 107

Being girl and boy in their free time: Perception of gender in the interest activities

Tomáš Kůst 119

Czech advertising in the 19th century as an example of acculturation transfer of economical inovation

Jaroslav Stuchlík..... 131

Political culture in narratives: Cultural repertoires of political knowing and types of reasoning of current political crisis

Miroslav Grznár – Petra A. Beránková – Lucie Černá – Tomáš Samec..... 139

Interdisciplinary research of archaeological artifacts through modern technologies

Ladislav Čapek – Lukáš Holata – Petr Menšík – Petr Baiert - Jan Hrdlička – Jan Říha – Jarmila Savková – Pavel Vařeka 151

Can Facial Hair in the Face of Aging Man Influence his Level of Sympathy During the Formation of the First Impression?

Lada Pavlíková 161

Brief communications

10th International Student Conference of AntropoWeb „Quo vadis antropologie?“

Lenka Bednárová a Barbora Plecháčková 169

Essay

Archaeology of us: Study of own past as a key to formulation of archaeological theories

Martin Váňa 171

Review

Jindřich Francek – Velké dějiny země koruny české: zločinnost a bezpráví.

René Kopecký..... 176

BIOMOC A „MEDIKALIZACE“ SPOLEČNOSTI JAKO RYSY „MODERNITY“

Daniela Tinková

*Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzity Karlova v Praze,
daniela.tinkova@ff.cuni.cz*

Bio-power and medicalization of the society as features of modernity

Abstract—This paper will discuss the strategies of the health police of Enlightenment era in Bohemia and in Czech lands that aimed to protect health as “ Gemeinwohl “ - Public Good , Common Good . First will be highlighted general, pervasive nature of health and policing strategies in general, then focus on two examples (which can be used as models of preventive measures against the spread of such exposure and diseases that manifest themselves clearly and necessarily “egalitarian“ character, which only ensures their real efficiency): first, on the reform of funeral services and modalities, then and the introduction of vaccination. However, while some of the “ egalitarian “ Regulation of funeral encountered a general or partial resistance (burials in bags in order to accelerate decomposition , replacement of individual family tombs, graves , tombstones ban on placing a flat “ recycling “ graves after 9-10 years, etc.) gradual introduction of general vaccination (apparently due to the more immediate threat of fatal disease) was despite initial misgivings and mistrust basically successful. The strategies of bio-power and medicalization are, finally, demonstrated in a detail on the the phenomenon of the „birth of the birth clinic“ (and, more generally, the professionalization of obstetrics in 18th century), that could be considered as example par excellence. In conclusion, it should be emphasized that it was police- bureaucratic character of the Austrian state and its control mechanisms significantly helped to promote new health and hygiene rules and health- disciplining mechanisms , which undoubtedly contributed to the gradual improvement of the level of health in our country.

Keywords—*medicalization, bio-power, public health and hygiene, vaccination, obstetrics, Enlightenment*

ÚVOD

Stát beztak považuje matky jen za dvounohé Skrávy, které vrhnou rekruty,“ konstatoval v první polovině 19. století významný český lékař, rektor Univerzity Karlovy, Jan Theobald Held (1771–1847). Svým obvyklým jedovatým sarkasmem pochytil i „biomocenské“ strategie soudobého (post)osvícenského státu: „Přijde-li na svět tele, je majetkem sedláka; hoch však nikoliv! Mláďata je nutno překrmovat, aby se nevyvíjel rozum, aby terče pro děla nezačaly myslet.“

Cílem této studie je přiblížit koncepty medicalizace a biomoci ve vztahu k moderní, v tomto případě post-osvícenské společnosti, a pokusit se ukázat možnosti jejich uplatnění na konkrétních příkladech z českého, resp. česko-rakouského, prostředí 18. a raného 19. století. Nejprve se pokusím tyto koncepty vymezit a charakterizovat i a jejich chápání v sociálně vědné, zejména historiografické literatuře. Současně zdůrazním i (s nimi spjatý) růst normotvorné a sociálně regulační moci medicíny příznačný pro „moderní“ společnosti 18.–20. století. Poté se budu snažit načrtnout základní „medikalizační“ strategie na základě svých empirických výzkumů z uplynulých let, jež jsem věnovala různým aspektům zdravotnictví osvícenské a pozdně osvícenské doby v česko-rakouském soustátí. Tyto strategie si v závěru studie zevrubněji ukážeme na případě „zrození porodnice“ (a vůbec profesionalizace porodnictví v 18. století), jež mohou být považovány za příklad par excellence.

I. BIOMOC A MEDIKALIZACE

Klasické dějiny medicíny tradičně nabízejí historikům především dvě základní pole pro výzkum: buď formou dějin institucí, nebo formou dějin idejí, konceptů, přičemž v obou případech jsou dějiny lékařské vědy dlouho pojímány a podávány především jako „dějiny pokroku“ či dějiny vítězství nad mýty, pověrami a pseudovědeckými výklady v lineárním procesu od antiky k dnešku.

Tradičněji laděné „intelektuální dějiny“, dějiny myšlení a vědy současně usilovaly především o analýzu reflektovaných, vědomých ideových konceptů, a zaměřovaly se v první řadě na sociální elity, které lze považovat za „původce“ těchto konceptů. Medicínské teorie, koncepty, filozofie tak byly většinou chápány jako výsledky racionální reflexe elitní, vzdělané společenské vrstvy.¹

Svým důrazem na (blahodárné) změny a reformy se tak řada historiografických, ale i sociologických prací, přímo zaměřila na proces, který především díky filozofu Michelu Foucaultovi vešel do obecnějšího povědomí pod termínem „medikalizace“. Tento koncept byl většinou promyšlen (zejména v rámci modernizačních teorií poválečné sociologie, srov. např. Parsons, 1951) v přímé souvislosti s procesem modernizace – v podstatě jako jeden z výrazných symptomů moderní společnosti.

Z různých definic „medikalizace“, jež zohledňovaly různé aspekty tohoto procesu, můžeme citovat například již zmíněného Michela Foucaulta („existence, jednání, chování i lidské tělo jsou od 18. století integrovány do stále hustší lékařské sítě“), britskou historičku bulharského původu Ludmillu Jordanovovou (proces, jímž se jisté oblasti života dostávaly do sféry ovládané medicínskými teoriemi i lékařskou praxí, ačkoli dosud do ní nenáležely) či historika Thomase Bromana (masový nárůst užívání profesionálních lékařských služeb; Broman, 1995, 835–872). Pojmy *profese*, *profesionální*, *profesionalizace* jsou zde důležité. Zatímco „řemesla“ kladou důraz především na techniku samotnou, pak „profese“ je již činností, která vyžaduje hlubší propojení praxe s teorií. Sociologie obvykle charakterizuje „profesionály“ jako korpus lidí, které spojuje specializovaná výchova i určitý druh chování a specifická forma etiky. Profesionálové jsou lidé, kteří prošli určitým druhem kompetenčních testů za účelem získání specializované licence, jež jim v jejich oboru zpravidla zajišťuje monopolizaci trhu, autonomii v řízení profesních záležitostí i poměrně vysokou sociální prestiž a vyšší status. (Broman, 1995, 835)

1 I v našich zemích mají dějiny medicíny již poměrně dlouhou tradici. Za celou řadu podnětných prací vděčíme jak lékařům-historikům vlastního oboru, tak historikům profesionálním. Vzhledem k výše řečenému jistě není překvapivé, že se řada z nich soustředila právě na otázky reformy veřejného zdravotnictví v období 18. a 19. století (srov. zejm. Sinkulová, 1959, Zaremba, 1964) zaměřené zejména na dějiny institucí (včetně univerzity) a na dějiny sociální.

Matthew Ramsey tak například chápal profesionalizaci jednak jako reorganizaci či konsolidaci „praktiků“ v daném poli činnosti (v tomto jeho případě právě medicíny, což vedlo ke sblížení „profesionálů“ vykonávajících podobný typ práce), jednak jako vymezení ostřejší hranice, jako odlišení se od neprofesionálů, tedy těch, kdo podobným typem nové standardizace neprošli (sem bychom mohli zahrnout celou řadu lidových léčitelů i nezkušených a neškolených porodních bab). Tento proces dával Ramsey přímo do souvislosti s oddělováním lidové a elitní kultury v raně novověkém období, vymezeným zhruba lety 1500–1800. (Ramsey, 1988, 1 a 299)

A tak zatímco v tradiční společnosti představovalo léčení jednu z mnoha rolí, již si mohl osvojit kdekdo (a status „léčitele“ závisel především na osobní prestiži), ve společnosti „moderní“ se z práce lékařů staly vysoce specializované služby poskytované za plat a posuzované dle objektivních – či spíše „objektivizovaných“ kritérií. Z „připsaného partikularismu“ se stalo „univerzalistické završení“. (Ramsey, 1988, 299, Parsons, 1951, 428–479)

Většina historiků se shoduje v tom, že právě lékařská profese si vydobyla do konce 19. století sociální i symbolický kapitál, prestiž, která se ukázala jako víceméně trvalá. T. Broman poukazuje rovněž na to, že stále větší množství lidí vyhledává služby těchto profesionálů (Broman, 1995, 835–872) a tento kvantitativní nárůst počtu zdravotníků zvyšuje také dostupnost zdravotnické péče.

Za zmínku jistě stojí ještě jeden důležitý aspekt medikalizace a profesionalizace lékařského vědění a péče, který bude klíčový i pro náš další výklad, totiž budování „moderních“ nemocnic klinického typu, a tedy prosazení klinické medicíny, která je od 18. století založena na individuálních zkouškách, diagnóze a terapii. Klinická medicína přináší důraz na zkušenost a pozorování, čímž manifestuje odklon od galénovsko-aristotelské tradice. Nejen pitva, ale i pravidelná asistence u lůžka nemocného se stává nezbytnou součástí formování mediků. A nikoli již pouhá univerzita, nýbrž i klinika je klíčová pro jejich výchovu. Současně se zde odráží i jasný rozchod se středověkou tradicí špitálu (kdysi polyfunkční instituce, která poskytuje azyl indiferentně různým typům potřebných osob shromážděných na jednom místě). Dalším důležitým rysem je rostoucí specializace, tedy

oddělení různých kategorií, které vyžadují různý druh péče (nevléčitelně nemocní, resp. invalidé, osoby chudé a přestárlé, osoby s vyléčitelnými chorobami, osoby duševně choré, konečně pak i těhotné ženy a rodičky).

Zmíněný růst normativní moci lékařů a medicíny ale nebyl v posledních desetiletích přijímán mezi intelektuály zdaleka jednoznačně pozitivně: objevila se nejen kritika samotného procesu medikalizace, ale zesílily i obecnější debaty o limitech medicíny a lékařské moci – zejména otázka jejího zneužívání, například na poli psychiatrie.

Jako důležitý podnět pro kritické dějiny medicíny posloužila především inspirace dílem francouzského filozofa Michela Foucaulta, a to počínaje již jeho první knihou *Psychologie a duševní nemoc* (1954, česky 1971) přes promyšlení otázek vztahu vědění a moci až po diskuse o dispozitivu sexuality a jeho normování (*Dějiny sexuality I–III*, 1976–1978).

Již jeho kniha *Zrození kliniky. Archeologie lékařského pohledu* z roku 1963, práce dnes znovu objevovaná (a do češtiny nedávno přeložená), si klade otázky po chápání smyslu již zmíněného „klinického“ pohledu a jeho zrození na sklonku 18. století. Foucault se táže, jak se lékařský pohled na tělo nemocného na přelomu 18. a 19. století utvářel na základě prostoru, zkoumání mrtvého těla, hry jazyka. Jak se tělo nemocného díky nové instituci kombinující péči, kontrolu a vědění o těle, zvané „klinika,“ proměnilo ve zvláštní místo, kde se rozvíjí „čistá“ nemoc. „Klinika“ nově vymezuje věci i „princip jejich artikulace v jazyce pozitivní vědy“ (Foucault, 1963, XIV.)

Kritika odosobněné lékařské moci a autority, stejně jako redukování (subjektivně) trpícího člověka na (objektivně) uchopitelný a analyzovatelný „jev“, oslovila v posledních desetiletích řadu sociálních vědců vzdalujících se konceptu dějin vědy jako dějin „pokroku“ a zdokonalování. Nemocný člověk a jeho tělo se v klinickém pohledu jeví jako odosobněný „objekt“ zbavený vlastní, individuální historie i subjektivního strachu a otevřený „pohledu a vědění“, jako abstraktní nositel nosologické entity. Tato témata dále najdeme u E. Friedsona (Friedson, 1970) či Ivana Illiche, jehož *Medical Nemesis* (Illich, 1974) odhaluje podoby tyranie lékařského „jazyka humanizace“ i dysfunkční a sebedestruktivní rysy a tendence technologické společnosti, které se projevují právě na poli medicíny.

Důležitý impuls k promyšlení medicínské moci a role v moderní společnosti však přinesly i Foucaultovy rozbory základních forem moderní moci. Nové formy ekonomického myšlení (kameralismus i liberalismus) a formování kapitalismu, stejně jako výrazný demografický nárůst západoevropské a středoevropské populace ve druhé polovině 18. století, si vynutily nezbytnost lepší koordinace a kontroly obyvatelstva prostřednictvím adekvátnějších a sevřenějších mocenských mechanismů. I z tohoto důvodu se obyvatelstvo začíná jevit jako problém nejen teoretický, ale i praktický, jako předmět analýzy, dohlížení a intervencí. Postupně se dostává do středu zájmu zodpovědných instancí jako klíčový pojem ekonomických i mocenských úvah. Podle Michela Foucaulta tak od 17. století stojí proti sobě – nebo možná spíše vedle sebe – dvě různé mocenské technologie ohlašující jev, který Foucault označuje nástupem *éry biomoci*. (Foucault, 1976, 184) v první řadě je to o něco starší koncept *disciplinární (kázeňská) technologie těla* („politická anatomie lidského těla“), jež odpovídá merkantilistické fázi rozvoje kapitalismu 17. a 18. století, která je cílená na jednotlivce, na maximální zefektivnění jeho aktivit za účelem lepší racionalizace výroby, branné moci apod. Foucaultův pozdější koncept (známý především z *Dějin sexuality I – Vůle k vědění*) – technologie regulující život, neboli samotná biopolitika, je komplexnější: *biopolitika* již z ekonomických a fiskálních důvodů usilovala o zhodnocení a efektivní využití celé populace, člověka jako druhu.

Vztah a rozdíly mezi těmito dvěma podobami technologie moderní moci a jejich základní odlišnosti můžeme schematicky znázornit takto – viz Tab. 1.

U Foucaulta představuje biomoc (jinde takřka synonymicky označovaná za biopolitiku) formu moci, která usiluje o maximalizaci potenciálu či „síly“ lidského života. Jde vlastně o projekt nové „technologie populace“, kde se demografická data, výpočet věkové pyramidy, naděje na dožití, úmrtnost a natalita či samotná strategie podporování porodnosti a sňatečnosti kombinují s podporou výchovy, vzdělání a profesního formování. Celá populace i jednotlivá těla jsou chápána jako nositelé nových proměnných a biologické rysy populace se stávají relevantními prvky pro hospodářství a ekonomické řízení. Cílem biopolitických snah je dosažení stavu zdravé a soběstačné – a tudíž i pracovně (a branně) způsobilé – populace, dožívající se vy-

Tabulka 1. mocenské technologie a vzájemné vztahy

DISCIPLINÁRNÍ TECHNOLOGIE TĚLA – „POLITICKÁ ANATOMIE LIDSKÉHO TĚLA“ 17.–18. STOL.	BIOPOLITIKA: TECHNOLOGIE REGULUJÍCÍ ŽIVOT 18.–20. STOL.
<p>a) tělo jako <i>předmět manipulace</i>; b) je výsledkem <i>individualizujících</i> účinků a zaměřuje se na tělo jako na stroj, jenž se má stát učenlivým a poslušným; c) působí především na <i>lokální</i> úrovni (škola, nemocnice, kasárna, armáda, věznice...); d) „<i>orgánová</i>“ či „<i>organická</i>“ disciplína v rámci instituce; e) zaměřuje se na sérii <i>tělo–organismus–disciplína–instituce</i></p> <p>(= MF, Dohlížet a trestat, 1975; + Il faut défendre la société. Cours au collège de France (1976–1967))</p>	<p>a) tělo jako <i>prostředek reprodukce</i>; b) je výsledkem působení na tělo jako na druh, na soubor těl („<i>kolektivní tělo lidského druhu</i>“); c) působí v rovině globální; e) „<i>státní bioregulace</i>“; f) zaměřuje se na sérii <i>populace–biologické procesy–regulační mechanismy–stát</i>;</p> <p>(= MF: Dějiny sexuality i – Vůle k vědění (1976); Sécurité, territoire, population. Cours au collège de France (1977–1978), La naissance de la biopolitique. Cours au collège de France (1978–1979))</p>

sokého věku, jejíž potenciál tak lze využít v maximální míře. Nezbytnou součástí této strategie je tak nezbytně i snaha o určitou formu *zpravidelnění* či *předvídatelnosti* lidského chování.

V merkantilismu a kameralismu tedy vstupuje „populace“ přímo do centra samotného principu mocenské dynamiky státu a panovníka jako produktivní síla, jako princip bohatství. Tato nová forma „státního egoismu“ (Kutnar 1948, 22–23) zhodnocovala člověka a jeho rodinu z důvodů fiskálních, vojenských a politických. Současně si vynucovala také režim náboženské tolerance a odstranění dalších forem nátlaku (zrušení nevolnictví, podpora sňatečnosti apod.), které růst obyvatelstva brzdí. S fyziokraty 18. století a jejich zjevným antipopulacionismem – nebo alespoň nuancovanějším postojem k populačnímu nárůstu – však podle Michela Foucaulta nastupuje změna. Fyziokraté sice nezpochybňovali důležitost a váhu obyvatelstva, ale zaujímal jiný postoj ke způsobu, jakým se s ním má zacházet. Jestliže pro kameralisty a merkantilisty představovala populace ještě soubor poddaných jako pouhý „soubor právních subjektů“ či „podřízených vůlí, které jsou povinny poslouchat vůli suveréna prostřednictvím pravidel a zákonů,“ kterým lze něco voluntaristicky vnutit (například pomocí zákonů a reglementace), pak pro národohospodáře fyziokratického ražení se obyvatelstvo proměňuje v „soubor procesů, které je třeba řídit na základě toho, co je v nich *přirozeného*“ (Foucault 1977;1978; 2004, 72)

Nedílnou součástí biopolitiky je tudíž i nová forma vědění, která se soustřeďuje na populaci, na soubor individuí, jejíž lze poznat statistickým způsobem a na nějž lze působit – například

kampaní vakcinace či hygieny: z toho je patrné neodmyslitelné sepětí s myšlenkou kontinuálního zlepšování zdraví (i vědění a služeb se zdravím spojených), novou „ekonomií zdraví“ do rámce ekonomického rozvoje.

Zde se koncept biopolitiky bezprostředně setkává právě s konceptem medikalizace: máme-li parafrázovat Foucaultova slova, pak od konce 18. století, od (post)osvícenské doby, se medicína (hygiena) – která představuje přímo příklad par excellence vztahu mezi vědění a mocí – stává uzlovým bodem či prvkem reprezentujícím spojení mezi biologickými a organizačními procesy ve společnosti. Stává se přímo novou funkcí moci, která přispívá ke zřízení společnosti jako prostředí *fyzického blahobytu, optimálního zdraví a maximální délky života*. (Tinková 2007)

II. POKUS O VYTYČENÍ ZÁKLADNÍCH ASPEKTŮ MEDIKALIZACE NA PŘÍKLADĚ ČESKO- RAKOUSKÉHO PROSTŘEDÍ

Na základě svých dřívějších empirických výzkumů se nyní pokusím vytyčit základní strategie medikalizace, které lze vysledovat na konkrétním (česko-rakouském) prostředí (post)osvícenské doby.

Snad stojí za úvodní připomínku, že za jakýsi hlavní teoretický („ideologický“) nástroj ztělesňující imperativy medikalizace i biopolitiky lze považovat koncept „zdravotní policie“ (*medizinische Polizey* s francouzským ekvivalentem *médecine sociale*) – osvícenský „obor“ na pomezí státovědy a medicíny. Zdravotní policii můžeme volněji definovat jako „veřejné zdravotnictví“ coby celek a současně jako strategie prevence a ochrany veřejného zdraví, jako systém veřejné

hygieny i soukromé dietetiky a životního stylu. Nejdůležitějším „ideologem“ zdravotní policie se stal německý lékař s francouzskými kořeny Johann Peter Frank (1745–1821), působící jako profesor tohoto předmětu mimo jiné v habsburské Lombardii (na univerzitě v Pavii) a později i ve Vídni, kde patřil k hlavním organizátorům nového nemocničního komplexu. Jeho životním dílem se stal šestidílný *System einer vollständigen medizinischen Polizey* vycházející mezi lety 1779 a 1819, jehož cílem byla snaha o rozšíření působnosti této všeobjímající zdravotní policie o nová pole lidské činnosti, dosud nepodmaněná těmito kontrolními orgány, a zahrnul do něj širokou škálu lidské činnosti od fyziologických potřeb po zvyky a kulturní projevy, doslova „od kolébky ke hrobu“ (první díly byly věnovány plození, počtí a narození, v dalších svazcích Frank postupoval přes stravu, oděvy, hygienu atd. až k péči o umírající a zacházení se zemřelými). Zdroje Frankova vědění představovala jak vlastní lékařská praxe, tak především soudobá pojednání o policii (zejména francouzská), ale i dobové cestopisy a historická pojednání.

Jako klíčové aspekty medikalizace od konce 18. století, které lze sledovat i v našem prostředí, bych vyzdvihla především dvě základní strategie:

- I. Strategie obrácené „dovnitř“ medicínského „pole“: Monopolizace, etatizace a hierarchizace;
- II. Strategie směřované „vně“ samotného medicínského „pole“: prevence.

I. Monopolizace a hierarchizace

Monopolizace a hierarchizace, ale také etatizace, byrokratizace a hierarchizace lékařského „pole“ se projevovaly zejména následujícími jevy:

1) **Rostoucí sepětí medicíny s veřejnou (státní) mocí**, resp. podřízení medicíny této státní moci, intervence státu do zdravotnických záležitostí.

Zdravotnická agenda celé země byla soustředěna do rukou *zemské zdravotní komise* v čele se *zemským protomedikem*, který byl současně guberniálním radou – členem zemského gubernia. (Prvním zemským protomedikem Království českého byl Dolnorakušan Thaddäus von Bayer, původně vojenský lékař, později profesor anatomie a patologie.) Zemské zdra-

votní komisi v čele s protomedikem byly přímo podřízeny zdravotní komise *krajské*, které tvořil krajský hejtman, krajský fyzikus, krajský chirurg a „jedna rozumná osoba magistrátní“ (Zaremba 1948, 183). Nejpozději v tereziánské době se krajští zdravotníci stali skutečně nedílnou součástí nové státní správy: zdravotnická funkce zde jde přímo ruku v ruce s funkcí úřednickou. Reforma krajů z 50. a 60. let 18. století učinily právě z kraje nejdůležitější správní jednotku, nadřazenou vrchnostem i městům a podřízenou přímo zemské vládě, pozdějšímu guberniu.

Současně však od tereziánsko-josefínských reforem státní byrokracie a profesionální organizace stále více oklešťuje i univerzitní – fakultní jurisdikci a ustavuje se politický a právní systém, který učinil fakulty de facto odvětvím státní správy („výchovné byrokracie“). Lékařská fakulta (stejně jako ostatní fakulty) byla podřízena *úřadu studijního direktora* tvořícího součást státní správy. Konkrétně byl tímto mužem již zmíněný Thaddäus von Bayer, zemský protomedikus a profesor lékařské fakulty, který tak ve svých rukou soustředil vskutku veškerou byrokraticko-zdravotnickou moc v Čechách.

Změnilo se však i postavení samotných lékařských fakult v rámci medicínského pole, a to

2) **Posílením monopolu** jasně stanovených a státem kontrolovaných institucí nad veškerými zdravotnickými záležitostmi v zemi

V osvícenském období si medicína mezi ostatními profesemi postupně vytvořila jeden z nejdominantnějších monopolů na své služby, soustředěné v konkrétních a výhradních institucích, většinou kontrolovaných státem.² Současně se rozšířilo i pole nepedagogických aktivit fakult, které získaly širší normativní dopad: korpus odborníků tak utvářel a vnucoval nejrůznější standardy profesionální teorie a praxe. (Ramsey 1994, 89–90) V našich zemích měly tuto roli lékařské fakulty, které poskytovaly i celou řadu expertních služeb (například v soudních či trestně právních sporech) a představovaly hlavního garanta veřejného zdraví. Lékařské fakulty také zodpovídají za formová-

2 Matthew Ramsey rozčlenil Evropu na tři velké oblasti: 1. Francii a země pod francouzským vlivem; 2. jiné (zejm. státní) monopoly (Habsburská monarchie, italské státy apod.), 3. volná „pole“ s volným trhem (Velká Británie, Spojené státy, některé německé země, Švýcarsko). (Ramsey 1989, 963–965)

ní odpovídajícího zdravotnického personálu v zemi, nad kterým i po ukončení studia vykonávají permanentní dozor a zodpovídají za něj.

V našich zemích tak došlo k posílení monopolu lékařských fakult ve Vídni/Praze (resp. chirurgicko-porodnických lyceí v Olomouci/Linci) na:

a) *utváření, předávání a šíření lékařského vědění;*

b) *uplatňování standardů ve věci lékařské teorie i praxe (i expertizy, znalecké posudky apod.);*

c) *standardizaci vzdělávání zdravotnického personálu (a odpovědnost i dozor nad jeho kompetencemi i po ukončení studia).*

Definováním standardizovaného korpusu odborného vědění pochopitelně dochází i

d) *k úpadku tradičních forem léčení, které jsou označeny za „nevědecké“.*

3) **Profesionalizace** zdravotnického personálu, standardizace jeho vzdělávání a budování profesionálního zdravotnického aparátu a jeho hierarchie s jasně vymezenými kompetencemi.

Tato standardizace vzdělávání a s ní spjatá profesionalizace lékařského povolání, rovněž napomohla k růstu lékařské autority i normativní moci medicíny: Univerzitami graduovaní lékaři se stávali „jedinými specialisty na nemocného člověka“ (Goubert 1977, 912–914).

Zde snad stojí za vyzdvižení čtyři základní tendence:

a) Standardizace odborného curricula všech zdravotníků v zemi (reformy lékařského, chirurgického i babického studia) a vzrůst odborných nároků (studijní řady 1786, 1804, 1810); b) budování profesionálního zdravotnického aparátu a jeho hierarchie s jasně vymezenými kompetencemi; c) cílený kvantitativní nárůst počtu zdravotníků = zvýšení dostupnosti zdravotnické péče. Z tohoto pak plynulo logicky d) vyloučení těch, kdo standardizovaným „CV“ neprošli, a tedy i e) ideologický i institucionální boj proti tradičním formám léčení, označeným za „nevědecké“: „boj proti felčarům“ se stává jednou z důležitých strategií sebedefinování „nové“ lékařské profese.

4) „**Zrození (proto)kliniky**“ jako místa prevence i vědění. K účelnějšímu vzdělávání zdravotnického personálu i k sebedefinování

moderní medicíny i k její „reformě“ neodmyslitelně patří rovněž instituce kliniky. Cesta „od špitálu k nemocnici“ se stala v posledních desetiletích vděčným námětem řady historických prací (např. Keel 2002), inspirovaných především M. Foucaultem (Foucault 1963), podle něhož právě klinika představuje ústřední instituci zdravotnických reforem ve 2. polovině 18. století a stává se doslova klíčovým „konceptem“ západní medicíny. Oproti starému typu „polyfunkčního“ špitálu umožňuje klinika především a) izolaci nemocných (a tedy i preventivní ochranu zdravých); b) sepětí zdravotní péče, výuky (studia) a vědy (výzkumu); c) realizaci snahy o sblížení teoretické a praktické výuky; d) oddělení odborných specializací, které vyžadují různý druh léčby.

Model klinické školy, kde byl určitý počet lůžek vyčleňován za účelem výuky, je ve středoevropském prostoru spjat zejména s městy jako Vídeň, Halle, Göttingen, Erlangen, Jena či Praha. (Srov. např. Keel 2002; Čornejová 1996, 165–166) Idea „protokliniky“ kombinující lékařskou péči s výukou se v habsburské monarchii rozšířila zejména díky osobnímu lékaři Marie Terezie, Gerhardovi van Swieten, který zavedl klinickou výuku ve Vídni oficiálně již v roce 1753. Brzy došlo k institucionalizaci klinické výuky také v nejdůležitějším centru lékařské vědy v habsburské Lombardii, totiž v Pavii, a zanedlouho také v Praze.

Nový model hospitalizace předpokládal ustavení nových kategorií „potřebných“ a současně i nových *principů* rozlišení mezi nimi. V těchto intencích se ostatně pohybují i známá *Direktivní pravidla* Josefa II. z roku 1781, která stojí u zrodu specializovaných ústavů sociální a zdravotní péče ve Vídni, v Praze i v dalších významnějších městech česko-rakouského soustátí. V některých nemocnicích také došlo k dalšímu vnitřnímu členění, například na pacienty „chirurgické“ a „infekční“. (Podrobněji si toto ukážeme níže na fenoménu „zrození porodnice“.)

Druhým důležitým aspektem procesu medicalizace jsou podle mého názoru

II. Strategie obrácené vně samotné zdravotnické pole

Strategie obrácené vně samotné zdravotnické pole tedy především strategie prevence, které bych dále rozdělila do tří základních „pilířů“:

1. „Sanitární organizace veřejného prostoru“, v jejímž rámci bych dále vytyčila následující „techniky“:

a) ochrana před nebezpečím zvnějšku – ochrana hranic: systém sanitárních kordonů, kontumačních stanic, karantén a zdravotních pasů (zejména jako ochrana před „morovou nákazou“ z Osmanské říše (*Zdravotní řád* z roku 1770)).

b) hygienizace veřejného prostoru – ochrana čistoty vody, vzduchu atd. – odsouívání jatek, jímek, mrchovišť, ale i hřbitovů mimo frekventovaná místa; obecně nové modality zacházení se zemřelými (reforma pohřebnictví) a budování kanalizace (srov. např. Tinková 2010b, 73–82; 2011, 35–56; 2012, 163–170 – zde i další literatura a prameny k tématu).

c) prevence úrazů: zákazy a omezování koupání, protipožární opatření, regulace rychlosti a směru jízdy na silnicích a v ulicích velkoměst; opatření pro případ „zdanlivé smrti“ a zásady první pomoci (přidušení, přitopení apod.) apod. – jde o desítky nařízení a zákazů, která se množí a zpřesňují od tereziánské epochy. (Tinková 2012, 171–179)

Hygienické imperativy i ochrana veřejného zdraví do značné míry spoléhaly ještě na další strategii – **2) Zdravotnickou osvětu, jejímž dalším cílem byla i „medikalizace soukromého života“** – v dobovém jazyce („medizinische Volksaufklärung“). Plošná alfabizace a scholarizace (zavedení všeobecné školní docházky v roce 1774), spolu s publikačním „boomem“, který vyvolalo josefínské zrušení cenzury, napomohly na sklonku 18. století ke zrodu „literární společnosti“ potenciálních čtenářů, konzumentů psaného slova. Tím současně vzrostla role vzdělaných laiků šířících odborné znalosti a osvětu („vernakularizace vědění“) – a to i na poli zdravotnickém, kde se stále více uplatňovali četní „píšící lékaři“, ale i jiní drobní vzdělanci – například slovenští evangeličtí kněží, autoři zdravotně-osvětových spisů, příruček dietetiky a hygieny – „katechismů zdraví“ (Ribay 1795, Tablic 1819). Cílem této osvěty byla disciplinace individuálního života apelem na zdravý životní styl, hygienu, odívání, stravování, přiměřený pohyb, ale i seznámení se zásadami první pomoci, prevence úrazů, záchrany zdanlivě zemřelých, ošetřování nemocných, základy péče

o dítě či životní řád těhotné a kojící ženy. Zdraví tak bylo na prahu občanské společnosti 19. století představováno jako zvláštní blaho i svébytná hodnota, jako součást morálky, jako výraz sebedisciplíny. Lze se domnívat, že tato cílená osvětová zdravotně-policejní „disciplinace“ prostých poddaných představuje jev historicky nový. (Tinková 2012, 115–133)

Exemplární příklad uplatnění a úspěchu uvedených medikalizačních a biopolitických strategií i jejich organizačních a propagačních modalit bezpochyby představuje:

3) vakcinace – očkování proti neštovicím za pomoci lymfy z kravských neštovic objevené E. Jennerem roku 1796 (jež nahradilo předcházející *variolizaci* lymfou z neštovic pravých), která ze všech zmíněných strategií přinesla zjevně nejvýraznější bezprostřední výsledky. Již v 1. polovině 19. století patřily Čechy a Morava k neproočkovanějším regionům na světě (a zásluhou českého lékaře Karla Rašky byla nemoc v roce 1980 prohlášena za vymýcenou).

Ještě v letech 1796–1812, tedy již v době počátků šíření vakcinace, si vyžádaly neštovice na Moravě celkem 114 769 lidských životů. Nejtěžší byla tato epidemie v letech 1798–1800: v roce 1798 zemřelo 8662 lidí, v roce 1799 dokonce 11 168 a v roce 1800 jich bylo 8097. Ještě v prvním desetiletí 19. století zde ročně onemocnělo 5000–7000 lidí, jak ukazují zdroje z dobových periodik. V Čechách si v tragickém roce 1799 vyžádaly neštovice 17 585 obětí.

Právě při očkování se uplatnila v podstatě celá škála disciplinačních, organizačních a osvětových mechanismů i zdravotně-policejních prvků (počínaje státní iniciativou, cíleným formováním a kontrolou jasně vyčleněných, kompetentních osob („očkovací lékaři“) a konče metodami přesvědčování a osvětové propagandy).

Vakcinace byla – v součinnosti s lékařskou fakultou – řízena státními orgány a kontrolována státními úřady (v Čechách cíleně od roku 1803 prostřednictvím Očkovačí komise při Českém guberniu). Předpokladem efektivnosti vakcinační kampaně byla velká mobilizace lidského potenciálu i řady společenských a psychologických faktorů, protože její úspěšnost kladla velké nároky na důvěru, sebekázeň, disciplínu očkovacích lékařů i očkováných a jejich dospělých zástupců (selhání jednotlivce moh-

lo zpochybnit celý proces). Právě vakcinace představuje nejviditelnější příklad toho, jak se „nemoc“ stává sociálním a politickým problémem a zdraví normou individuálního chování a současně i formou ústřední kolektivní a státní odpovědnosti a jak se sociálně-regulační moc medicíny prolíná s mocí státně-byrokratickou. (Geschichte 1804; Vomela 1916, 1106–1108; Utíkal 1982, 440–445; Remeš 1941, 57–73, Rozsivalová 1954, 25–27; Kruta 1971, 228–243; Tinková 2012, 205–259)

III. „ZROZENÍ PORODNICE“

JAKO PŘÍKLAD SKLOUBENÍ STRATEGIÍ BIOPOLITIKY A MEDIKALIZACE

Uvedené strategie biopolitiky a medikalizace lze exemplárně ilustrovat na příkladě modernizace a profesionalizace porodnictví ve 2. polovině 18. a na počátku 19. století.

Biopolitické strategie, spjaté zejména s populacionistickou politikou osvícenských států, se začaly v této době zaměřovat na příčiny vysoké úmrtnosti novorozenců i rodiček a šestinedělek a vynutily si medikalizaci oblasti, která do té doby představovala spíše prostou součást každodenního života než skutečný lékařský/zdravotnický obor – „babictví“ bylo záležitostí komunity (převážně) neškolených žen, které si vědění předávaly z generace na generaci nápodobou, nikoli cíleným (a teoretickým) studiem, a jejich kredit byl založen na vlastních zkušenostech matky a na důvěře místní ženské komunity. (Arney 1982; Donnison 1977; Fischer-Homberger 1978; Gelis 1988; Laget 1982; MArland 1994; Pancino 1984; Tinková 2010, zde i další literatura)

V osvícenské době přistoupila většina evropských zemí k reformě porodnictví, jež by se daly zjednodušeně shrnout do několika základních strategií: 1) Šíření porodnických spisů za účelem lepší odborné komunikace i osvěty mezi neučeným publikem; 2) Snaha o systematictější vzdělávání porodních bab a jejich kontrolu kompetentními orgány; 3) Snaha o povýšení porodnictví na univerzitní obor studovaný chirurgy a lékaři => zrození „mužského“ porodnictví, jemuž jsou báby podřízeny; 4) Zakládání porodnic jako míst, jež mají kombinovat péči, kontrolu (x infanticidium a potraty) s výukou a vědou.

1) Nárůst a šíření porodnických spisů za účelem lepší odborné komunikace i osvěty mezi neučeným publikem (v Jeně vznikl i specializovaný porodnický časopis, *Archiv für die Geburtshilfe*). Tisky s porodnickou tematikou v prvé řadě umožnily prostředkování inovací a „objevů“ na poli porodnictví a embryologie, jakož i povědomí o nich (k nejvýznamnějším jistě patří forceps – kleště; objevení spermie (1672 a van de Graafova folikulu považovaného tehdy mylně za vajíčko (1650) díky mikroskopu; pochopení principu ovulačního/menstruačního cyklu, a tím i principu oplození (1842).

Širšímu publiku, především však budoucím matkám, byly určeny popularizační spisy s cílem vštípit dietetické a hygienické zásady, jakož i principy péče o novorozence i vlastní tělo. Různé typy a specializace „porodnických“ tiskovin dále umožnily i explicitní oddělení „nižšího“, „babického“ vědění od vědění „expertního“, mužského (hlubší znalosti fyziologie i embryologie, užívání nástrojů apod.) Toto oddělení „učeného“ a „babického“ vědění bylo často zohledněno i v porodnických příručkách – učebnicích s normativní hodnotou; u nás bylo toto rozčlenění akcentováno ještě jazykově (babické příručky české, příručky pro mediky německé/latinské), což dále odhalilo nedostatečnou připravenost češtiny pro odborný výklad (ani A. J. Jungmann, bratr J. Jungmanna a profesor porodnictví na pražské univerzitě, se ještě ve 20.–40. letech 19. století nevyhnul užívání různých kalků, vulgarismů, novotvarů či otrockých překladů z němčiny).

Již toto vymezení různých úrovní porodnického vědění zrcadlí

2. Snahu o systematictější vzdělávání porodních bab a jejich kontrolu kompetentními orgány. Tato strategie spočívala především v organizování kurzů a speciálních atestací (zakončených diplomem) pro porodní báby. (V katolických zemích vedly tyto kurzy spíše báby, v zemích protestantských se lépe dařilo chirurgům a lékařům). Jen v některých zemích (včetně českých) se podařilo realizovat takové kurzy přímo na univerzitě, byť dlouho neměly mezi bábami velkou odezvu. Ruku v ruce s těmito snahami šly pochopitelně i snahy o zákaz praxe „neškolených“ bab – i ty se však dlouho mýjely účinkem.

V českých zemích měly báby od tereziánské doby povinnost vzdělávat se u krajského chi-

rurga a nechat se přezkoušet u krajského fyzika (šestitýdenní kurs), který se v podstatě vztahoval i na báby již praktikující. Teprve od roku 1804 byla novým studijním řádem zavedena povinnost pro všechny báby absolvovat semestrální teoretický kurs na univerzitě nebo porodnicko-chirurgickém lyceu a zakončit jej měsíční praxí v porodnici a následnou zkouškou.

Setrvalým problémem však byl poměrně nízký zájem o studium – mnohé báby neměly ani čas (mají vlastní hospodářství a rodiny), byly nedisciplinované, často ani nerozuměly přednáškám. Současně se však ukazovala i nemožnost nahradit „starý typ“ nezkoušené báby plošně, což ukazuje mimo jiné střet různých podob legitimacy a představ o „kompetenci“: univerzitní diplom zde stojí proti důvěře místní komunity, jež je založena na oceňování jiných kvalit: diplomovaná bába tak často nezíská klientelu. I z toho důvodu byly nezkoušené báby až do prvních desetiletí 19. století v podstatě tolerovány a k odnětí kompetenci či přímo postihu docházelo jen v případech závažného pochybení (úmrť rodičky/novorozence vinou báby).

Roli a pravomoci báby dále proměnil i nástup mužských specialistů – porodníků, kteří představují rovněž závažné novum: **3) Snaha o povýšení porodnictví na univerzitní obor studovaný chirurgy a lékaři** umožnilo totiž zrození „mužského“ porodnictví, jemuž jsou báby podřízeny. Katedry porodnictví určené medikům a chirurgům, jejichž cílem bylo zlepšení úrovně i prestiže oboru dosud přehlíženého, byly na evropských lékařských fakultách zakládány od 50. let 18. století (1751 Göttingen, 1754 Vídeň, 1758/59 Praha; 1763 Florencie). Měly v první řadě poskytnout elementární porodnické vzdělání chirurgům a medikům, ale také formovat přímo profesionální „akušéry“.

Pražská katedra porodnictví, založená z iniciativy Marie Terezie v roce 1759, patřila v Evropě k nejstarším (prvním lektorem byl – až do svého úmrtí v roce 1797 – pelhřimovský rodák Ignaz Ruth). Prvním mužem, který získal atestaci z porodnictví, byl v roce 1773 jistý David Scheer; počet absolventů porodnického kurzu však rychle narůstal po roce 1785, kdy se tato atestace stala povinnou pro všechny mediky/chirurgy, kteří usilují o post městského či krajského fyzika/chirurga. Výuka však byla dlouho převážně teoretická, zcela nedostačující „praxe“ probíhala jen sporadicky v útulku pro

svobodné matky ve Vlašském špitále.

Ustavení „mužského“ porodnictví pochopitelně přispělo i k novému vymezení, resp. hlavně omezení babických kompetencí (vést jen fyziologické porody, při komplikacích přivolat lékaře nebo chirurga, zákaz užívání nástrojů).

Za nejvýraznější projev medikalizace porodnictví snad můžeme považovat

4) Zrození porodnice jako centrálního „místa porodnického vědění“. Vzhledem k výše zmíněné důležitosti, jíž státníci i část odborníků připisovali porodnictví, snad nepřekvapí, že právě porodnice se ve velké části Evropy staly chronologicky prvními institucemi klinického typu v Evropě (někde pozvolna splynuly se staršími útulky pro svobodné matky). Česko-rakouské země patřily k průkopníkům.³

Zřízení porodnic sledovalo především tři základní cíle: a) poskytnutí péče nemajetným rodičkám, zejména neprovdaným (proto jim byla zpravidla zajištěna anonymita a umožněn tajný porod s možností následného odložení dítěte do nalezince); b) sociální kontrola (prevence potratu a infanticidia); c) výuka a věda, tedy poskytnutí „těla“ živého i mrtvého – výukovým a vědeckým účelům. I proto byly některé porodnice přímo napojeny na univerzitu (Göttingen, Vídeň, Praha).

V Praze se v josefínské době zrodila dvě pozoruhodná paralelní porodnická zařízení poněkud odlišného charakteru.

V první řadě to byla veřejná, zemská porodnice u sv. Apolináře (1789) určená neprovdaným matkám, které měly možnost přijít „tajným“ vchodem a následně odložit dítě v nalezinci. Podobně jako ve Vídni či Brně i zde existovaly tři platové třídy dle sociálního postavení rodičky (jimž odpovídala úroveň komfortu a soukromí). Poslední, čtvrté oddělení bylo bezplatné a sloužilo k výuce: výměnou za poskytnuté služby se chudá (a většinou svobodná) matka zavazovala jednak ke službě v porodnici ve funkci kojné, jednak byla povinna poskytnout své tělo zrakům mediků. Brzy se však ukázala negativa tohoto

3 V 18. století to byly porodnice v Göttingen a Berlíně (1751), Vídni (1784), Brně (1785), Praze (1789, resp. 1787), Jeně, Tübingen (1797), Freiburgu (1799); na prahu 19. století spatřily světlo světa porodnice v Kielu, Würzburgu, Heidelbergu (všechny 1805), Lipsku (1810), Halle a Vratislavi (obě 1811), Giessenu (1814) a Bonnu (1819).

typu porodnice: prvním velkým negativem bylo šíření infekcí; druhým pak stále relativně omezený přístup mediků k „tělům“: budoucí chirurgové a lékaři mohli v podstatě sledovat jen průběh porodu (pokud se stihli dostavit), nikoli však fyziologické změny v těhotenství.

Tyto limity stacionární kliniky si ještě před otevřením pražské veřejné porodnice uvědomoval čerstvý absolvent pražské medicíny, Johann Melitsch (1763–1837), jemuž rodinné jmění umožnilo již v roce 1787 zřídit soukromou ambulanci porodnic v bývalém paláci Smiřických (dům u Montágů) na Malostranském náměstí. Na rozdíl od apolinářské porodnice ji určil chudým provdaným ženám a místo hospitalizace nabízel ambulanci péči za asistence mladých mediků. Melitschovi však nešlo jen o péči v okamžiku samotného porodu (jako u Apolináře), ale o pravidelné prohlídky nemajetných rodiček poskytované po celou dobu těhotenství. Nastávající matky motivoval i finančně a materiálně (poskytnutím výbavičky pro novorozence a zaplacením 2 zl. za každé vyšetření medikem).

Sledoval tím dva ústřední cíle, jichž podle něj nemohla dosáhnout porodnice apolinářská: a) účinnější prevenci a systematickou péči, b) efektivnější vzdělání mediků a chirurgů, kteří tak mají možnost poznat fyziologické změny v průběhu celého těhotenství.

Melitschova soukromá porodnice však fungovala jen do roku 1803, kdy musela být pro nedostatek financí a zjevně i kvůli tlaku ze strany univerzitních profesorů, kteří považovali Melitsche za konkurenci, zavřena; o tři roky později znechucený Melitsch opustil Prahu a usadil se natrvalo ve Vídni.

Pro dobovou realitu a pro ilustraci sepětí mezi lékařskou a státně-byrokratickou mocí je velmi příznačné, že Melitsch (jako exemplární příklad této osvícenské symbiózy) se ve své korespondenci – a zejména ve svých sporech s profesory – prezentoval vždy jako spojenec gubernia a panovníka, jako ten, kdo naplňuje vůli (osvícenského) státu v jeho péči o „trpící lidství“ – „Leidende Menschheit“ proti korporativismu a partikulárním zájmům lékařské fakulty a jejich exponentů. (Nikdy však nebyl servilní – místo obvyklých zdvořilostních frází jen lakonicky signoval Johann Melitsch, Professor der Geburtshilfe.) a neméně příznačné však je, že ve svých stížnostech opakovaně pranýřoval jednu osvícenskou novinku – totiž soustředění veške-

ré zdravotnické moci v rukou jediného člověka – v tomto případě Thaddäuse von Bayer, který byl zjevně Melitschovým osobním odpůrcem, a navíc orgánem, který v podstatě nebylo možné obejít, neboť všechny úřední cesty – fakultní i státně-zdravotnická – šly přes něj a sbíhaly se u něj. (Tinková 2010, 285–523; zde i další literatura)

ZÁVĚR

Modernizační, centralizační a disciplinační snahy absolutistického státu o maximální vyčerpání lidského potenciálu s sebou mimo jiné přinesly dva důležité jevy či procesy, které jsou pro naši problematiku zcela klíčové. Tím prvním byla „profesionalizace“, tedy utváření korpusu „profesionálů“ podřízených státu a disponujících celou řadou „monopolů“, tím druhým uplatňování a růst normotvorné a sociálně regulační role medicíny, resp. obecně proces „medikalizace“. Oba tyto procesy se pochopitelně profály na poli modernizace a profesionalizace lékařské a zdravotnické péče, která se právě na přelomu 18. a 19. století dočkala nejen rapidního nárůstu ekonomického a politického, ale i sociálního a symbolického kapitálu, resp. prestiže.

Sepětí mezi rostoucí autoritou vědy a silící byrokratickou mocí za účelem zplození veřejného blaha je jev charakteristický zejména pro období pozdního osvícenství na přelomu 18. a 19. století; pokračuje však v podstatě až do současnosti. Tento osvícenský program souzní s intencemi pozdně osvícenského absolutismu, který se otcovsky ujal svých ohrožených poddaných: je přece zapotřebí vnutit lidem dobro, jehož blahodárné důsledky nejsou sami schopni nazřít – je to však i jeden z principů pozdějšího „Státu-Prozřetelnosti“.

Pro sociální vědce zabývající se moderní společností tak mohou koncepty medikalizace a biomoci nabízet rámec pro uchopení dalších jevů, jež se objevily s pozdním 19. a 20. stol. (např. eugenika, „projekt Lebensborn“, nucené sterilizace, „psychopatologizace“ nepohodlných osob; asistovaná reprodukce, interrupční komise, léčba homosexuality apod.).

Otázky (de)medikalizace moderní společnosti a osvícenské počátky autoritativního etatismu ve zdravotnictví však nabývají i pro české prostředí na zvláštní aktuálnosti dnes, kdy jsme sami svědky zčásti opačného procesu, tedy dílčího „od-státnování“ zdravotnictví. Dnešní ge-

nerace byly v posledních dvou dekadách svědky rozpadu socialistického (a svou podstatou „paternalistického“) systému, kde měl každý pacient jasně vymezenou místní/okresní/regionální příslušnost klékaři, kde preventivní prohlídky zajišťovaly školy a instituce (pracoviště), kde termíny těchto preventivních prohlídek a očkování hlídali stát. Liberalizace „trhu se zdravím“ a hledání efektivnějšího systému financování za spoluúčasti pacienta učinilo z některých odvětví zdravotnictví takřka obchodní záležitost: zdraví jako by se zařadilo mezi ostatní komodity, léky mezi zboží a také z pacienta se postupně stává „klient“.

Dnešní problémy a otázky (oddělení standardní/nadstandardní péče, zdravotnické poplatky, dotace na léky, domácí porody, povinné očkování, eutanazie apod.) se v obecnější rovině vracejí ke starým otázkám osvícenců: jaký je vztah mezi mocí lékařskou a mocí státně-byrokratickou? Je zdraví výhradní záležitostí individuální odpovědnosti jednotlivce, nebo představuje ono osvícenské obecné, „společné“ blaho (Gemeinwohl), za něž jsme odpovědní všichni (a stát především)? Je to právo občana, jež má garantovat společnost (a stát), jejíž je součástí, nebo je to skutečně komodita, kterou je možno komercializovat jako kterékoli jiné „zboží“?

ZDROJE PODPORY

Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK) č. P13 Kultury jako metafory světa, podprogram Racionalita ve vědách o člověku.

POUŽITÁ LITERATURA

Seznam pramenů

Geschichte der Vaccination in Böhmen, auf hohen Befehl herausgegeben von der in Schutzpockenimpfungsanstalten niedergesetzten k. medicinischen Polizeycommission, 1804. J. G. Calve, Prag.

Huszty, Zacharias Gottlieb, 1786. *Diskurs über die medizinische Polizey*, Pressburg, Leipzig, I., II., bei Anton Löwe, Buchdrucker und Buchhändler.

Frank, Johann Peter, *System einer vollständigen medizinischen Polizey* (díly I–IV Mannheim 1779–1788, díl v Stuttgart, díl VI Wien 1817–1819).

Rau, W. T., 1764. *Medicinische Policey-Ordnung. Gedanken von den Nutzen und die Nothwendigkeit einer medicinischer Policey-Ordnung in einem*

Staat, Ulm.

Ribay, Jur, 1794. *Katechismus zdraví*, Pešť.

Tablic, Bohuslav, 1819. *Kratičká dietetika*, Vác.

Seznam použité literatury

Arney, William R. 1982. *Power and the Profession of Obstetrics*. Chicago: University of Chicago Press.

Broman, Thomas. 1995. “Rethinking Professionalization: Theory, Practice and Professional Ideology in 18th Century German Medicine.” *The Journal of Modern History* 67 (1995): 835–872.

Čornejová, Ivana et al. 1996. *Dějiny Univerzity Karlovy II (1622–1820)*. Praha: Karolinum.

Donnison, Jean. 1977. *Midwives and medical men. a history of inter-professional rivalries and women's right*. London: Schocken Books.

Dreyfus, Hubert, Rabinow Paul. 1984. *Michel Foucault. Un parcours philosophique*. Paris: Gallimard 1984.

Duden, Barbara. 2002. “Zwischen „wahrem Wissen“ und Prophetie.” In *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft, 17.–20. Jahrhundert*, ed. Barbara Duden, Jürgen Schlumbohm, Patrice Veit, 11–48. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Fischer-Homberger, Esther. 1984. *Krankheit Frau, Zur Geschichte der Einbildungen*. Darmstadt/Neuwied: Luchterhand.

Foucault, Michel. 1976–1988. *Dits et écrits I–IV*. Paris: Gallimard.

Foucault, Michel. 1976. *Histoire de la sexualité I. Volonté de savoir*. Paris: Gallimard.

Foucault, Michel. 1997. *Il faut défendre la société. Cours au collège de France (1976–1977)*. Edited by François Ewald, Alessandro Fontana. Paris: Gallimard/Seuil.

Foucault, Michel. 2004. *La naissance de la biopolitique. Cours au collège de France (1978–1979)*. Edited by François Ewald, Alessandro Fontana. Paris: Gallimard/Seuil.

Foucault, Michel. 1963. *La naissance de la clinique*. Paris: Presses Universitaires de France.

Foucault, Michel. 2004. *Sécurité, territoire, population. Cours au collège de France (1977–1978)*. Edited by François Ewald, Alessandro Fontana. Paris: Gallimard/Seuil.

Frevert, Ute. 1985. “Akademische Medizin und soziale Unterschichten im 19. Jahrhundert: Professionsinteressen – Zivilisationsmission – Sozialpolitik.” *Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung* 4 (1985): 41–59.

Frevert, Ute. 1984. *Krankheit als politisches prob-*

lem (1770–1880). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Freidson, Eliot. 1988. *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.

Gelis, Jacques. 1988. *La sage-femme ou le médecin. Une nouvelle conception de la vie*, Paris: Fayard.

Goubert, Pierre. 1977. “L’art de guérir. Médecine savante et médecine populaire dans la France de 1790.” *Annales E. S. C.* 5 (1977): 912–914.

Illich, Ivan. 1975. *Medical Nemesis. The Expropriation of Health*. London: Calder & Boyars.

Jordanova, Ludmilla. 1995. “The Social Construction of Medical Knowledge.” *Society for the social history of medicine* (1995): 361–381.

Kell, Othmar. 2002. *L’avènement de la médecine clinique et moderne en Europe 1750–1815*. Montréal: Georg Editeur.

Kruta, Vladislav. 1971. “K počátkům očkování proti neštovicím na Moravě. Očkovací slavnosti a oslavy E. Jennera v Brně 1808–1817.” *Dějiny věd a techniky* 4 (1971): 228–243.

Kutnar, František. 1948. *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*. Praha: Historický klub.

Laget, Mireille. 1982. *Naissances. L’accouchement avant l’âge de clinique*. Paris: Éditions du Seuil.

Pancino, Claudia. 1948. *Il bambino e l’acqua sporca. Storia dell’assistenza al parto dalle mammane alle ostetriche (secoli XVI-XIX)*. Milano: Franco Angeli.

Parsons, Talcott. 1951. “Social Structure and Dynamic Process: The Case of Modern Medical Practice.” In *The Social System*, ed. Talcott Parsons, 428–479. New York: Free Press.

Ramsey, Matthew. 1988. *Professional and Popular Medicine in France, 1770–1830: The Social World of Medical Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ramsey, Matthew. 1994. “The Medical Faculty as Regulatory Institution: The French Case in the 18th and 19th Centuries.” In *L’Insegnamento della medicina in Europa (secoli XIV-XIX)*. *Atti del Convegno*, ed. Francesca Vannozzi, 75–95. Siena: Tipografia Senese.

Ramsey, Matthew. 1989. “Medicina e politica di monopolio professionale nel XIX secolo.” *Quaderni Storici* 46–48 (1989): 959–1011.

Remeš, Mořic. 1941. “Z dějin vakcinace na Moravě a ve Slezsku.” *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 54 (1941): 57–73.

Rozsivalová, Eva. 1954. “Začátky očkování chrániček proti neštovicím u nás” *Časopis lékařů*

českých 93 (1954): 25–27.

Sarasin, Philipp. 2001. *Reizbare Maschinen. Eine Geschichte des Körpers (1765-1914)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Sinkulová, Ludmila. 1959. *Lékaři, stát a zdraví lidu. z historie zdravotní služby v českých zemích*. Praha: SZdN.

Tinková, Daniela. 2007. “Biomoc a politická anatomie lidského a společenského těla. Foucaultův koncept biomoci ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století.” In *Conditio humana – konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, ed. Storchová Lucie, 115–139. Ústí nad Labem: Albis International.

Tinková, Daniela. 2012. *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvětských Čechách*. Praha: Argo.

Tinková, Daniela. 2010. “Mefitická těla. Exodus zemřelých ze světa živých na přelomu 18. a 19. století.” In *Tělo v české kultuře 19. století*, ed. Tatána Petrasová, Pavla Machalíková, 73–82. Praha: Academia.

Tinková, Daniela. 2011. “Exodus zemřelých. Počátky medikalizace smrti v pozdně osvětských Čechách.” *Sociální studia* 8 (2011): 35–56.

Tinková, Daniela. 2010. *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvětské Evropě*. Praha: Argo.

Utíkal, Bedřich. *Začátky vakcinace v Čechách, Farmaceutické zprávy* 28/82/4, s. 440–445.

Vigarello, Georges. 1993. *Histoire des pratiques de santé. Le sain et le malsain depuis le Moyen-Age*. Paris: Seuil.

Vomela, Stanislav. 1916. “Z dějin varioly a vakcinace ve století devatenáctém.” *Časopis lékařů českých* 55 (1916): 1106–1108, 1132–1134.

Zaremba, Vladimír. 1964. “Zdravotnictví a zdravotnické koncepce v Čechách v období rozkladu feudalismu a přechodu ke kapitalismu (1740–1848).” *Plzeňský lékařský sborník, Supplementum* 13(1964): 137–236.

DÍVKOU A CHLAPCEM VE VOLNÉM ČASE: VNÍMANÍ GENDERU V RÁMCI ZÁJMOVÝCH AKTIVIT

Tomáš Kůst

Katedra sociologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého
v Olomouci
tomas.kust@seznam.cz

Being girl and boy in their free time: Perception of gender in the interest activities

Abstract—In this paper I would like to explain how students of first grade (12 years old) and last (eighth) grade (19 years old) at one grammar school in Pilsen region understand their gender in connection with free time activities and interests. Free time activities and interests are important part of human life. It is connected with all components of our life. It means we can suppose that gender stereotypes will exist in area of interests and free time activities too. The aim of this work was to understand and explain how gender stereotypes are produced and repeated. I decided for mixed methods research design. First of my results is that for participants free time and interests are not the same thing. Second of main results is that in area of interests and hobbies are produced and repeated gender stereotypes. However the participants have never said it in the interview. The positive result of this research is how gender stereotypes could be deconstructed. It is possible thanks to personal experience with untypical interest according to gender. This experience was shared through interactions with others and it brought positive changes of opinions.

Keywords—*gender – stereotypes – free time, interests – free time activities – male students –female students – grammar school*

ÚVOD

PŘEDMĚTEM zájmu této práce jsou zájmy a zájmové aktivity, které jsou vedle např. zaměstnání nebo školy další důležitou oblastí všedního života lidí. Protože jednotlivé oblasti nelze nikdy zcela oddělit, naopak dochází k jejich prolínání, je možné předpokládat, že i v zájmech a zájmových aktivitách bude možné identifikovat a popsat produkci a reprodukci

genderových stereotypů, předsudků a nerovností. V textu je použit víceúrovňový pohled na gender, který je tak vnímám ve třech rovinách – individuální, interakční a systémové. V analýze zohledňuji jednotlivé části samostatně, ale i ve vzájemných souvislostech, abych mohl dopady genderových stereotypů a předsudků co nejlépe popsat. Zajímám se i o koncepty individualizace (Beck 2011, Bauman 2004) a habitu (Bourdieu 1998 a 2000), konkrétně o genderový habitus.

Cílem této práce je popsat, jak se z hlediska genderu k oblasti volného času, zájmů a zájmových aktivit vztahují studenti a studentky prvního a posledního ročníku gymnázia. Za využití smíšených metod výzkumu se snažím odhalit, jestli se v rovině zájmů projevují genderové stereotypy a předsudky, a pokud ano, jaké mají na respondenty a respondentky dopady.

V textu se věnuji nejprve rozlišení termínů „zájmy“ a „volný čas“ z hlediska aktérů/ek, což jak ukázal výzkum, může hrát významnou roli i z hlediska genderu a množství času, který mohou dospívající věnovat zálibám. Následně potvrzuji předpoklad existence genderových stereotypů a předsudků ve zkoumané oblasti a snažím se ukázat, jak se dopady genderových stereotypů liší pro ženy a pro muže v souvislosti s jejich sociálním okolím, a také, proč k tomu dochází. Snažím se tak ukázat, jaký vliv na postavení jedince ve společnosti může mít genderově typický a netypický zájem.

VÍCEÚROVŇOVÝ POHLED NA GENDER

„Gender a pohlaví nejsou ekvivalenty“ (Lorber 1994, 2), a přesto jsou sociální rozdíly (tedy gender) budovány na interpretacích biologických odlišností žen a mužů (rozdělených dle pohlaví).

Gender je komplexní koncept zasahující

všechny oblasti života. Ovlivňuje rodinné formy, pozice a role lidí v rodině, možnosti uplatnění se na pracovním trhu nebo výběr zájmů a zájmových aktivit. Vzhledem k takto širokému záběru genderu se objevuje otázka, jak na něj vlastně nahlížet? Můžeme ho vnímat na třech rovinách. Úrovní individuální, interakční a systémové. Nejdříve se pokusím všechny roviny popsat zvlášť, protože každá svým způsobem přispívá k celkovému vlivu genderu na život. Zároveň je ale třeba všechny roviny propojovat a zkoumat ve vzájemných souvislostech, aby bylo možné vliv genderu popsat co nejlépe.

První rovinou je gender jako jedna z hlavních charakteristik jedince. Z tohoto úhlu pohledu jsou genderové charakteristiky osob, jak o nich mluví např. Šmausová (2008), sice naučené, ale natolik silné, že dochází k jejich zvnitřňování, a my je tak vnímáme jako přirozenou součást našich osobností. Genderová typizace, jak ji uvádí Šmausová (2008) tak s „mužskostí“ spojuje výrazy, jako je výkon, konání, racionalita, pokrokovost, asertivita a další. S „ženskostí“ pojmy, které vyjadřují přesné opaky těch uvedených u mužů, tedy stav, bytí, emocionalita, tradice, submisivita apod.

Mužská a ženská sféra je tak oddělována a principy „mužství“ jsou řazeny nad principy „ženství“. Přitom často větší rozdíly než mezi kategoriemi „muž“ a „žena“ můžeme najít mezi jednotlivými příslušníky a příslušnicemi daných kategorií. Connell proto zavádí koncept, který nazývá *hegemonní maskulinitou* (Connell 2002). Popisuje jím muže silné a zdravé, schopné prosadit se, obsadit nejvyšší pozice a dobře vydělávat. Takového stavu ale většina mužů není a nemůže být schopná dosáhnout, a tak ztrácejí svou pozici v očích jak ostatních mužů, tak žen. Podobně nedosažitelné a většinou znevýhodňující modely bychom mohli pravděpodobně hledat i uvnitř kategorie žen, a proto lze tvrdit, že genderové rozdíly a stereotypy jsou nevýhodné pro všechny.

Vlastnostem „mužství“ a „ženství“ se učíme prostřednictvím především primárních skupin (Cooley 2006 [1962]), ale i vlivem skupin sekundárních. „Přirozenost“ zvnitřněných genderových principů se v lidském jednání projevuje ve způsobu vyhledávání informací a jejich interpretacích (Nochlin 2002, Martin 2002). Genderové role se u lidí udržují především chováním a jednáním, oblékáním, mluvou nebo zá-

jmy.

Teorie zaměřující se na individualitu lidí nám mohou pomoci lépe pochopit původ a důvody lidského chování a jednání, ale zároveň jsou někdy až příliš omezené, protože gender redukuje na individuální úroveň. Není tak možné vysvětlit např. jak je možné, že lidé zvládají ve svém životě více různých rolí, a někdy dokonce současně (např. matky živitelky nebo otcové na rodičovské dovolené).

V tomto bodě tak přichází na řadu další úhel pohledu – interakční přístup. Tato možnost posouvá zájem od nitra jednotlivce k jeho vztahům s dalšími členy společnosti. Soustřeďuje se na mezilidské jednání a vidí gender jako prvek vytvářený v interakcích s ostatními lidmi, se kterými přicházíme každodenně v běžné životní praxi do styku. Jeho hlavní představitelé C. West a D. H. Zimmerman (2008) proto přinášejí koncept „Dělání genderu“ a říkají, že se „k ‚dělání‘ genderu uchylují ženy i muži, neboť jejich možnosti jako příslušnic a příslušníků společnosti jsou zcela závislé na jeho produkci“ (West, Zimmerman 2008, 100). Protože jsme na jeho produkci závislí, musíme ho také dělat správně – tak jak to vyžadují „pravidla“ naší genderové role. Tím pádem i různé aktivity (ty zájmové nevyjímaje) mohou být popsány podle znaků, které určují, jestli spadají do „ženského“, nebo „mužského“ chování (Fenstermaker, West 1995, 21).

Podle F. M. Deutsch (2007) koncept „dělání genderu“ odhaluje slabiny socializace a strukturálních přístupů, ale zároveň se stává teorií genderové stálosti a nevyhnutelnosti nerovností. Vychází přitom z toho, že jazyk predestinuje to, jak myslíme. Přebíráme tak frázi „dělat gender“ a jejím prostřednictvím reprodukuje genderové stereotypy. Říká, že gender tak lze nejen dělat, ale i rozkládat („undoing“). Interakce tak nemusí být pouze prostorem pro reprodukci genderových stereotypů, ale mohou se zároveň stát nástrojem změny (Deutsch 2007).

Poslední úrovní je gender jako struktura, která ovlivňuje a určuje chování a jednání nás všech. Dává smysl našemu okolí a tomu, s čím se v něm setkáváme. Gender všechny a také všechno obklopuje (Bem 1993, Bourdieu 2000). Genderové stereotypy poznáváme i pomocí postupů zmíněných v předešlých pohledech a „vypadá to, jako by dělení podle pohlaví bylo ‚v řádu věcí‘, tak jak se to říká o něčem,

co je normální, přirozené, a tedy nevyhnutelné: existuje objektivně ve věcech (...), v celém sociálním světě, a zároveň se ztělesňuje v tělech, v habitusech aktérů, kde funguje formou systémů schémat, vnímání, myšlení a jednání“ (Bourdieu 2000, 12). Bourdieu tak propojuje všechny úrovně a ukazuje, jak spolu souvisejí. *Společnost* nemůže fungovat bez vzájemně *interagujících* individuí.

Bourdieu se zajímá o diferenciaci do třídních vrstev a jako nástroje třídního dělení představuje koncepty kapitálu, pole a habitus. Každé individuum je možné charakterizovat podle kapitálu. Těch je několik druhů, vzájemně se ovlivňují a propojují. Bourdieu mluví především o rodinném původu, majetku, vzdělání nebo kontaktech na lidi v určitých společenských kruzích. Kapitál také ovlivňuje naše možnosti vstupu do různých polí a šance v nich uspět. Pole jsou sociální prostory, struktury ještě před aktéry/kami existujícími, a tudíž na aktérovi/ce nezávislých sociálních vztahů, do kterých musí aktéři/ky vstupovat. Jsou to různé instituce, jako je úřad, zaměstnání nebo pro mě v této práci nejdůležitější škola (Bourdieu 1998). Každý se také podle svého kapitálu v daných polích určitým způsobem chová. Takové jednání Bourdieu nazývá habitem, který se projevuje specifickým vkusem, životními praktikami nebo zájmy a zálibami. Tím, že dochází k opakování těchto zálib a vkusu, dochází i k reprodukci stávajícího stratifikačního rámce (Bourdieu 1998, 9–21).

V jeho argumentech ale chybí důraz na několik dalších důležitých faktorů. Jedním z nich je etnicita (viz MacLeod 2004) nebo gender – genderový habitus. Bourdieu (1998) vysvětluje diferenciaci do třídních vrstev na příkladu fungování školy. Říká, že náš třídní původ v podstatě předjímá, kam se budou ubírat naše další kroky. Školní systém podporuje stávající strukturu a pocházející z nižších vrstev směřuje ještě níž a naopak ty, původem z vyšších vrstev, posouvá ke společensky atraktivnějším, prestižnějším a lépe placeným pozicím (Bourdieu 1998). Stejně jako je kapitálem původ, je pro nás kapitálem i to, jestli jsme muž, nebo žena. Podle toho si osvojujeme příslušný genderový habitus, tedy specifické způsoby chování a jednání vzhledem k našemu genderu, který se následně projevuje právě ve škole, zálibách nebo zaměstnání (jak výběrem nebo přístupem ke konkrétní činnosti a oblasti, tak přímo uvnitř dané instituce). Oddělují se ženské a mužské obory, práce a zá-

jmy a k mužům a ženám se i ve společné instituci, jako je např. škola, přistupuje odlišně. To zásadně ovlivňuje i naše šance rozvíjet sociální kapitál, který lze následně využít pro zlepšení např. ekonomického kapitálu (Bourdieu 1998). Kapitál je tak mezi ženami a muži nejen nerovně přerozdělován, ale také odlišně vnímán. V důsledku toho společnost ženám a mužům ani nepřipisuje stejné uznání v různých aspektech jejich života – v zaměstnání, rodině nebo zájmových aktivitách.

Jsme tedy pouze „otroky systému“, nebo máme šanci na vlastní rozhodnutí a nezávislé utváření identity?¹ Beck (2011) říká, že se můžeme rozhodovat více svobodně a individuálně, ale stále o těch samých záležitostech – práci, vzdělání, rodině nebo zálibách. Takový stav nazývá „spirálou individualizace“ (Beck 2011, 183). Říká, že máme najednou možná až příliš široký prostor na rozhodování o dobře známých věcech, a to nás zneklidňuje a nutí nás hledat nějaký záchytný bod. Ten se snažíme najít v lidech okolo nás a vytváříme na ně o to větší tlak, aby reprodukovali genderové (a jiné) stereotypy a role, a vše zůstalo ve stavu, který známe.

GENDEROVANÉ ZÁJMY A ZÁJMOVÉ AKTIVITY

Zájmy a záliby jsou specifickou oblastí lidského života. Je to něco, co lidé dělají pro radost a relaxaci. I když někdo může uvádět rodinu nebo zaměstnání jako svou zálibu, většinou nejsou zájmy vázány na pracovní nebo rodinné povinnosti a jedinci se jim věnují ve svém volném čase. Zároveň se však dotýkají všech oblastí sociálního života, a tak také neunikají genderovým tlakům.

Pro ilustraci propojení zájmů a genderu jsem se rozhodl vybrat jednu oblast zájmových aktivit – sport. Sport je nejen oblíbenou zájmovou činností. Zároveň v něm dochází k projevům genderových stereotypů. Sport přímo spojený s fyzickou aktivitou je většinou přisuzován mužům, jak ukazují různé výzkumy (Čech 2002, Crouter et al. 2001, Byusse, Embser-Herbert 2004). Významnou úlohu přitom sehrávají média a mediální prostor, který ovládají, protože mají velký vliv na popularitu a prestiž jak jednotlivých druhů sportů, tak daného sportu v mužském a ženském podání. Tím ovlivňují např.

1 Více o konceptu individualizace a s ním spojenými termíny vlastních rozhodnutí, identity apod. např. Kolářová (2008), Beck (2011), Bauman (2004).

i přísun finančních zdrojů ke sportům, sportovcům a sportovkyním. Podle M. A. Messnera (2002) se ženy věnují sportu mnohem více, než tomu bylo dříve, ale často musí bojovat o přístup k tomuto sportu a o to, aby si v něm získaly respekt (Messner 2002). To můžeme vysvětlit opět spirálou individualizace (Beck 2011: 183) a tím, že i média podporují starý, známý, pohodlný a genderově stereotypní stav věcí.

METODOLOGIE

Ve výzkumu jsou využity smíšené metody sběru dat (Creswell 2003, Bryman 2006) v podobě dotazníkového šetření, polo-strukturovaných individuálních rozhovorů a rozhovorů skupinových. Z metodologického hlediska se při výzkumu opírám nejen o již zmíněné autory, ale i o práce Hendla (2005) a Corbin a Strauss (1999).

Sběr dat proběhl na gymnáziu v průběhu první poloviny školního roku 2011/12 (září–prosinec). Vzorek tvoří studentky a studenti prvního a posledního ročníku osmiletého gymnázia – primy a oktávy, celkem tři třídy (1x prima, 2x oktáva). Data byla sbírána sekvenčním způsobem (Creswell 2003, 212). Nejprve jsem získal 84 vyplněných dotazníků, 32 od mladší skupiny a 52 od starších studujících. V 31 případech se jednalo o ženy, v 53 o muže. Dotazník obsahoval 9 otázek zaměřených na gender, vlastní zájmy dotazovaných, genderové dělení zájmu a na závěr otázku o ochotě zúčastnit se rozhovoru.

Následně bylo uskutečněno 12 rozhovorů (2 skupinové, 10 individuálních – 1 s vyučujícím). Rozhovorů se celkem účastnilo 17 informátorů/ek – 9 žen a 8 mužů. K rozhovorům se všichni aktéři a aktérky přihlásili dobrovolně. Někteří z nich se zúčastnili obou typů rozhovorů. Díky tomu jsem mohl porovnat jejich odpovědi o samotě a „pod dohledem“ spolužáků a spolužaček. Všechny rozhovory jsem zaznamenal pomocí diktafonu a poznámek v průběhu hovoru a následně přepisoval pomocí programu F4. Zpracovány byly za využití tematické analýzy.

Gymnázium bylo vybráno z několika důvodů. Nemá vyhraněný směr, jako např. specializované střední školy, a zajišťuje tak genderově vyváženější složení studujících a dává větší prostor variabilitě zájmů, ale zároveň všem aktérům/kám zajišťuje jisté společné charakteristiky, protože vzdělání je jednou z určujících složek sociálního statusu, a shodná škola tak zaručuje i stejný systém vzdělávání se, tedy formování se.

Vstup do terénu a kontaktování informátorů bylo podmíněno informovaným souhlasem od vedení školy, u neplnoletých studentů/ek navíc informovaným souhlasem rodičů. Při představování autora a výzkumu byla zdůrazněna i dobrovolnost a anonymita.

Kvantitativní část

Cílem výzkumu je prozkoumat vztah zájmových aktivit s genderem a případně další proměnnou – věkem. Z toho důvodu jsem pro dotazník určil dvě základní hypotézy:

- H1: Ženy i muži budou vykonávat genderově rozdělené zájmy.
- H2: v obou věkových skupinách budou muži více než ženy zájmy genderově členit.

První hypotéza vychází z předpokladu, že se i v oblasti zájmových aktivit projeví stereotypní dichotomické charakteristiky mužství a ženství (viz např. Martin 2002, Šmausová 2008). Inspirací pro druhou jsou pak tvrzení, že ženy mají ve společnosti znevýhodňující postavení (viz Jarkovská et al. 2010, Bourdieu 2000) a musí často „bojovat“ o přístup k určité zájmové aktivitě, např. sportu, nebo o získání respektu v dané činnosti (viz Messner 2002), proto je pro ně lepší zájmy podle genderu nedělit. U mužů je to naopak a genderové dělení pro ně může být výhodnější, protože napomáhá udržování jejich výhodnějšího postavení.

V rámci operacionalizace byly věkové kategorie určeny školní třídou, do které aktéři/ky chodí, a gender pomocí toho, jestli sebe označí za ženu, nebo za muže. Zájmy typické i netypické byly klasifikovány podle odpovědí aktérů/ek a toho, které zájmy oni určili jako typické a netypické, a to jak přímo (označí je úmyslně v odpovědi), tak i nepřímo (budou z odpovědi vyplývat).

Kvalitativní část

Hlavní výzkumné otázky projektu se vztahují k zájmovým aktivitám, genderu a následně i věku, který jsem zkoumal pomocí dvou věkových skupin. Otázky tedy jsou:

- Jak se vztahují dospívající k genderu v rámci zájmových aktivit a jak se tento vztah liší ve dvou věkových skupinách?
- Reprodukují v této oblasti zažité genderové stereotypy ženství a mužství? Jaké

činnosti považují za typické pro muže a jaké pro ženy? Jaké za netypické? Proč?

- Jaký vliv mají sociální skupiny – rodina a kolektiv (kamarádi, spolužáci, vrstevníci)?

Rozhovory se žáky/němi z primy probíhaly ve škole v místnostech zapůjčených školou. Výhodou byl klid a prostor na rozhovor, nevýhodou časová limitace jedné vyučovací hodiny (45 min) na rozhovor. Rozhovory se starší věkovou skupinou probíhaly na různých předem domluvených místech. Délka rozhovorů se pohybovala od 40 do 75 min. Skupinové rozhovory proběhly ve škole, protože to byl nejvhodnější čas pro všechny aktéry/ky a také pro to, že zde k tomu byl opět vhodný prostor. Opakovala se však i časová limitace, a tak trvaly 45–50 min.

VOLNÝ ČAS, ZÁJMY A GENDER

Ačkoliv se na první pohled mohou termíny volný čas a zájmové aktivity zdát shodné, výsledky výzkumu ukazují, že je aktéři/ky bez ohledu na gender definují odlišně. Jakým způsobem se dospívající vztahují k volnému času, nejlépe ukazuje následující úryvek skupinového rozhovoru oktávy:

Tazatel: *A kolik toho volného času tak vlastně máte?*

Martin: *U mě se to třeba změnilo od těch osmnácti, že mam brigádu většinou a ta mi taky žere spoustu volného času.*

Karolína: *Já mam třeba málo volného času, máme dlouho školu, pak přídu a vlastně hned na trénink. (Karolína hraje volejbal)²*

Tazatel: *Aha, tak počkejte. Co pro vás vlastně znamená volný čas? Jak byste ho definovali?*

Martin: *Ten v podstatě není žádný, když si to tak vemeš.*

Michal: *Ten nemáš no, a když ho máš, tak se prostě flákáš.*

2 Značky v transkripci použité v textu jsou následující: (Xy) – závorky, běžný text, značí poznámku nebo doplnění autora; ... – tři tečky, značí pomlku ve výpovědi mluvčí/ho; „ – uvozovky, značí interpretaci ve výpovědi, přízvuk, nebo zdůraznění části výpovědi mluvčí/m.

Eva: *v sobotu jsem třeba měla volného času habaděj a vůbec jsem nevěděla, co mam dělat...*

Petr: *Pro mě je ten volnej čas, kdy se můžu úplně volně rozhodnout, co budu dělat, že to není pevně daný.*

Všichni: *Hm. (souhlasně)*

Petr: *Třeba ty tréninky florbalu, to pro mě není volnej čas, to je pevně daný.*

Ukazuje se tak, že pojmenování „volnočasové aktivity“ může být do jisté míry zavádějící. Termín *volný čas* není možné brát pouze jako synonymum pro zájmové aktivity. Z jednoho úhlu pohledu volný čas v podstatě neexistuje, a proto i volnočasové aktivity v žité realitě nejsou. Případně pokud jsou, rovnají se stavu nudy. Volný čas funguje jako prostor pro vlastní rozhodování o tom, jakou aktivitou ho aktér/ka vyplní. Zájmové aktivity tedy mění *volný čas* na *čas vyplněný*.

Jestliže volný čas znamená prostor, který je možno libovolně vyplnit zájmy, musíme se ptát, jestli je tento prostor rovnoměrně rozdělen mezi oba gendery. Crouter, McHale a Tucker (2001) říkají, že v industrializovaných zemích takové genderové rozdíly v množství volného času nejsou. Výsledky výzkumu ale ukazují, že při hodnocení objemu volného času je nutné brát v úvahu i další dimenze života, které množství volného času ovlivňují. V případě studentů/ek je to především škola, jak ukazují následující výpovědi Hanky: „*Kluci i holky hrajou počítačový hry, ale holky budou míň času hrát a víc času se učit a kluci víc hrát a míň času se učit.*“ A také Evy: „*Možná ty kluci měli trochu víc volného času, protože ty se na tu školu nekoukli vůbec, holka, ta se aspoň trochu koukne.*“

To, že dívky více svého volného času zaplní školní přípravou, zatímco chlapci hrou, vyplývá z odlišných přístupů k dívkám a chlapcům ve školním procesu³. Chlapci jsou bráni jako ti, kteří všechno dokážou lépe vymyslet, dívky naopak tak, že se musí více učit nazpaměť (Jarkovská 2009). Z toho plyne, že i po skončení vyučování se musí dívky přípravě do školy věnovat více

3 K genderovanosti tříd a školy více např. Bourdieu 1998 a 2000, Jarkovská 2009 nebo Pražská skupina školní etnografie – př. Rybová 2001, Doubek 2002.

než chlapci. Tím pádem je volný čas mezi školou a zájmy u dívek více vyplňován právě učením a chlapci získávají více času na činnosti, které je baví a nejsou povinnostmi.

Jiné vysvětlení toho, proč se dívky více věnují škole, klade důraz na odlišné svědomí a snahu uspět. Chlapci jsou považováni za větší „lajdáky“ a dívky naopak za „pečlivky“. Zajímavé vysvětlení toho, proč by to tak mohlo být, přináší oktávka Jitka, která zdůrazňuje historický kontext možností studia pro muže a ženy, a v důsledku toho odlišně vytvořené hodnoty možností vzdělávání se:

Jitka (oktáva): Škola, jsou prostě daný ty hodiny a pak je ten volnej čas, a jestli se v něm učíš, nebo ne, to už je tvoje věc. Ale je to volnej čas. Ale asi se to říká, že holky jsou víc pracovitější a svědomitější.

Tazatel: A ty si to myslíš?

Jitka (oktáva): Jako, u mě osobně to tak není...ale myslím, že...asi jo, asi je to tak, když beru naši třídu nebo co se známe, že holky se víc připravují do té školy. Možná je to taky podmíněný historicky, že ty holky neměly dlouho přístup ke vzdělání, a tak si toho pak víc vážily, když tu možnost dostaly.

Z výzkumu vyplynulo, že genderové rozdíly v množství volného času libovolně přeměnitelného na záliby identifikují všichni dotazovaní, nicméně ne všichni stejně. Zatímco dívky v obou věkových skupinách a chlapci ve starší skupině rozdíly vnímají, chlapci z mladší skupiny je vyvracejí. To ilustrují následující úryvky rozhovorů:

Tazatel: Myslíš, že se třeba nějak liší ten volnej čas těch holek a kluků?

Filip (prima): No tak to myslím, kolik maj volnýho času, to ani tolik ne.

Tazatel: Takže holky se víc věnujou té škole?

Martin (oktáva): Jo, to si myslím, že je pravda, rozhodně i teď v té oktávě. Protože já jsem třeba věnoval víc učení v té primě než teď v té oktávě.

Genderovým stereotypům podléhají všichni. Mladší chlapci si je ale pravděpodobně méně uvědomují, protože na ně nemají takové negativní dopady jako na jejich spolužačky. S rostoucím věkem a získanými novými zkušenostmi

s normami společnosti si ale i chlapci rozdílů značnou více uvědomovat a reflektovat je.

GENDEROVÉ STEREOTYPY V ZÁJMOVÝCH ČINNOSTECH

Genderové rozdíly lze identifikovat nejen v množství času určeném na zájmové aktivity, ale také přímo v zájmových činnostech. Výsledky výzkumu potvrzují první hypotézu⁴ a říkají, že záliby reprodukuje stereotypní charakteristiky mužství a ženství. V hodnocení zájmů se objevují klasické genderové dichotomie aktivita X pasivita, fyzická síla X slabost a „měkkost“ (fyzická nenáročnost), agresivita X emocionalita, tvrdost X ladnost a něžnost apod. (viz Martin 2002, Šmausová 2008 atd.). Chlapci proto častěji mezi své zájmy řadili technické záliby – př. auta nebo počítače. Dívky naopak převyšovaly v kategoriích uměleckých a poznávacích, jako je kultura nebo studium (více Tab. 1).

Biologickým odlišnostem jsou přisuzovány různé sociální významy. Zároveň jsou takové významy a charakteristiky brány za již vrozené. To dokládají i výpovědi různých respondentů/ek:

Filip (prima): Oni (kluci) maj větší tu fyzickou, a když prostě kluk, ty holky se tam nechtějí zrakvit v tom hokeji (smích), většinou.

Hanka (oktáva): Fotbal, ten je vyloženě klučičí a u břišních tanců, že jsou vyloženě holčičí, nebo třeba zumba.

Radek (prima, skupinový r.): Holky by neměly, nebo nechtějí dělat ty tvrdý sporty... třeba rugby, box třeba.

Dívat se na zájmy ale jen v rádech zájmových skupin, jako je např. sport, by mohlo být příliš zobecňující. I když je sport podle charakteristik přisuzován spíše mužům, a výsledky takové tvrzení podporují, stále tvoří téměř čtvrtinu (24 %) všech odpovědí dívek v otázce jejich zájmů. Genderové stereotypy je tak třeba hledat i uvnitř jednotlivých zájmových skupin a např. rozlišovat, které sporty jsou hodnocené jako mužské a které jako ženské, nebo jak se liší stejná aktivita v podání dívek a chlapců.

Výsledky potvrzují, že i obsahy jednotlivých zájmových skupin jsou genderované podle stejných pravidel jako celé kategorie. Např. romantické filmy jsou ženské, akční filmy mužské.

4 H1: Muži i ženy budou vykonávat genderově rozdělené zájmy.

Tabulka 1. Zájmy podle genderu. (N=84).

ČINNOST	GENDER		CELKEM
	ŽENY	MUŽI	
<i>Sport</i>	25	47	72
	35%	65%	100%
<i>PC</i>	4	38	42
	9,5	90,5	100
<i>Auto/moto</i>	0	7	7
	0	100	100
<i>Aktivní kultura*</i>	18	16	34
	52,9	47,1	100
<i>Pasivní kultura**</i>	20	19	39
	51,3	48,7	100
<i>Škola/studium***</i>	9	8	17
	52,9	47,1	100
<i>Cestování</i>	10	3	13
	76,9%	23,1%	100%

Poznámka:
 * Hra na hudební nástroj, zpěv, soubor/kapela, fotografování, psaní, malování/kreslení, tvorba videí
 ** Návštěvy divadel, galerií, poslech hudby, sledování filmů/seriálů/TV, čtení
 *** Všechny činnosti spojené se vzděláváním - výuka jazyků, školní předměty apod.

Krasobruslení, jako sport s důrazem na krásu a ladnost pohybu, je přisuzován ženám, bojové, tedy agresivnější, sporty mužům (viz Tab. 3). Souhlasně vypovídají i rozhovory, pro ilustraci např. oktávánka Eva: „*Teď poslední dobou jsou ty sporty u nás hodně rozvinuté, tak se mi nezdá, že by tam byly velký rozdíly u holek a kluků, jenom třeba, že kluci hrajou agresivnějc nebo takhle.*“

Nerovné postavení mužských a ženských zájmů se projevuje a je podporováno i mediálním prostorem, který je jim věnován. Dominantně zobrazované jsou mužské zájmy (Messner 2002) nebo v rámci konkrétního zájmu vidíme častěji muže než ženy. Rozhovory s dotazovanými tato tvrzení podporují:

Tereza (oktáva): *Populární sporty fotbal, hokej. Možná je to tím, že jsou popularizované v té televizi a že se o tom hodně mluví, a v novinách a všude. (...) Ženskéj fotbal, tak o tom se nějak nemluví a nekouká se na to v televizi a nikdo nevyhlašuje nejlepší fotbalistku roku, že asi jako, že ještě pořád trošičku tady ty předsudky jsou, ale třeba vymizí časem...*

Tabulka 2. Genderové složení tříd. (N=84).

TRÍDA	GENDER		CELKEM
	DÍVKY	CHLAPCI	
<i>Prima</i>	5	27	32
	15,6%	84,4%	100%
<i>Oktáva A</i>	10	14	24
	41,7	58,3	100
<i>Oktáva B</i>	16	12	28
	57,1	42,9	100
<i>Celkem</i>	31	53	84
	36,9%	63,1%	100

Tazatel: *Takže myslíš jako, že na to má vliv ta televize, noviny, časopisy?*

Filip (prima): *Myslím, že taky, protože všude se píše o fotbalistech, furt...*

PARADOX DEKLARACE ABSENCE STEREOTYPŮ A JEJICH REÁLNÉ NAPLŇOVÁNÍ

V předešlých kapitolách jsem ukázal, že se v zájmech genderové stereotypy objevují, přesto často nejsou explicitně zmiňovány. Naopak respondenti/ky říkají, že se zájmy genderově nedělí. V dotazníkovém šetření takové odpovědi tvořily 87 % a za pravdu jim dávaly i rozhovory, kde často zaznívala podobná slova jako od primánky Jany: „*Já myslím, že ne, podle mě je to jakoby, někoho baví to, někoho zase to. Podle mě je to jakoby každého jako co on má rád.*“ Objevuje se tak paradox předkládané rovnosti, kdy má podle odpovědí každý na individuální úrovni svobodnou volbu při výběru svých zálib, ale zároveň jsou v zájmech a zájmových aktivitách poměrně silně zakořeněny genderové rozdíly. Jak je takový paradox možný, a proč tedy stereo-

Tabulka 3. Aktivity pro gender podle mužů dělicích zájmy podle genderu. (N=11).

ŽENY			MUŽI		
ZÁJEM	POČET	SKUTEČNÝ VÝSKYT (ANO/NE)	ZÁJEM	POČET	SKUTEČNÝ VÝSKYT (ANO/NE)
<i>Balet</i>	4	ne	<i>Bojové sporty</i>	5	ano
<i>Mazoretky</i>	2	ne	<i>Fotbal</i>	2	ano **
<i>Zumba</i>	2	ano	<i>Rugby</i>	2	ne
<i>Nakupování</i>	2	ano	<i>Hokej</i>	1	ano * + **
<i>Pletení</i>	2	ne	<i>Motorcky</i>	1	ano
<i>Líčení se</i>	1	ne	<i>Basketbal</i>	1	ano **
<i>Gymnastika</i>	1	ano	<i>Akční filmy</i>	1	ne ***
<i>Keramika</i>	1	ne **	<i>Technika</i>	1	ano
<i>Romantické filmy</i>	1	ne ***			
<i>Tanec</i>	1	ano * + **			
<i>Šití</i>	1	ne			
<i>Krasobruslení</i>	1	ne **			

Poznámka:
* výskyt u obou genderů
** ale zároveň "ano" jako zájem, kterému se nemohou věnovat, i když by chtěli
*** kategorie "filmy" se ale vyskytla u obou genderů
Poznámka 2: Ženy zájmy podle genderu nedělily. Z mužů zájmy genderově dělilo 21 %.

typy stále existují?

Aby bylo možné odpovědět, je třeba se postupně zaměřit na tři oblasti – a) kdo genderové dělení zálib podporuje, b) podle čeho si naše zájmy vybíráme a kdo na to má vliv a c) jak spolu souvisí postavení jedince v kolektivu a jeho zájmy.

Kdo podporuje stereotypy

Pro ženy, které mají ve společnosti znevýhodňující postavení (např. Jarkovská et al. 2010, Bourdieu 2000), je lepší zájmy podle genderu nedělit, protože tím nepodporují stávající systém. U mužů je to však naopak. Skrze zájmy může docházet k udržování genderových nerovností. Z toho vyplynula i druhá hypotéza⁵, která byla ve výzkumu zcela potvrzena. V dotazníkovém šetření zájmy genderově dělilo pouze 13 % všech odpovídajících. Ale ve všech případech šlo o muže. Zatímco tedy 100 % všech žen uvedlo, že zájmy se podle genderu nedělí, více než pětina mužů (21 %) říká, že ano (více Tab. 3).

V rozhovorech se takové výsledky potvrzují tím, že muži pochybují o schopnostech dívek podobně jako primán Erik: „*Tak holky... jako pro ně moc není jako posilování nebo tak, protože*

jsou slabší.“ Ženy, jako např. oktávánka Eva, při skupinovém rozhovoru taková tvrzení vyvracejí: „*Znam takový holky, třeba co se mnou chodila na florbal, tak předtím chodila na judo.*“ Opakuje se tedy argumentace na základě genderových dichotomií a dívky více zohledňují případné překročení genderových hranic, schopnosti dívek vykonávat i chlapecké zájmy nebo individuální rozdílnost dívek a to, že ne všechny musí vykonávat dívčí zájmy.

Pro oba gendery je také společné stále porovnávání podle normy, kterou vytvářejí muži. Z toho důvodu je i mužský výkon zájmu, který je hodnocen jako ženský, brán jinak a na vyšší, profesionálnější úrovni. Tento posun ukazuje oktáván Martin: „*Třeba malování může být i pro kluky, může dělat nějaký design a tak.*“

Mužská genderová diferenciací zájmů se ale také lišila ve zkoumaných věkových skupinách, a to podle jejich genderového složení. V primě, která je charakteristická genderovou nevyvážeností (viz Tab. 2), tvořil podíl zájmy genderově dělicích chlapců celých 30 %. Ve starší skupině, kde byly obě třídy genderově vyváženější, bylo toto procento podstatně nižší (17 % a 7 %).

5 H2: v obou věkových skupinách budou muži více než ženy zájmy genderově členit.

Původce zájmu

Dalším bodem je, kdo nás k našim zájmům vede a jestli toto vedení je, nebo není v souladu s existujícími stereotypy. Výsledky výzkumu ukazují, že v mladším věku má na výběr zájmů větší vliv rodina, tedy, že rodiče chtěli, aby dítě daný zájem vykonávalo. Ilustrovat je to možné na citaci z rozhovoru s oktávánem Petrem: „*Asi taky záleží dost na těch rodičích... třeba říkali, že by bylo dobrý, abych si něco našel... tak jsem vyzkoušel spoustu sportů... a do dneška toho nelituju.*“

S rostoucím věkem vliv rodičů klesá, naopak narůstá vliv kamarádů/ek, médií a vlastních rozhodnutí. Postupně zkoušíme a poznáváme různé zájmy a zájmové aktivity, ze kterých si vybíráme, stejně jako to říká oktávánka Tereza: „*Já si myslím, že jo, že člověk nějak doroste do nějakých určitých zájmů... že jakoby, nevím, prostě v primě třeba ještě tolik neví, co by ho přesně mohlo bavit, že spíš tak jako zkouší.*“

Uvedené citace reflektují původ zmíněného paradoxu ukrývajícího se v myšlení informátorů/ek. v současné společnosti je kladen velký důraz na individualitu jedince (Beck 2011). Člověk např. zkouší a hledá zájmy a nelituje toho. Zároveň se ale ukazuje, že jedinec se nikdy nerozhoduje neutrálně, ale vždy pod vlivem sociálních skupin. Nejdříve primárních, tedy rodiny (Cooley 2006 [1962]), později více sekundárních – přátel, ale i médií. Dochází tak k socializaci a reprodukci společenských norem i nerovností. Nicméně vlivem důrazu na individuální volby jsou přetrvávající normy a hodnoty méně reflektovány.

Genderově typické a netypické zájmy a postavení v kolektivu

Výzkum prokázal, že zájmy jedince mají primární vliv na jeho postavení v kolektivu, a to jak v obecné ⁶, tak v genderové rovině. Pokud má jedinec zájmy, které odpovídají genderovým normám, je vše v pořádku, pokud má ale zájmy, které těmto normám neodpovídají, něco v pořádku není.

⁶ Obecnou rovinou se myslí, že pokud jedinec nemá mimoškolní zájmy, není brán jako konformní a může být z kolektivu až exkludován:

Eva (oktáva, skupinový r.): Třeba (jméno) ta se nabaví s nikym.

Martin (oktáva, skupinový r.): Ta asi nemá žádný koničky.

Eva (oktáva, skupinový r.): Ne, ta má jenom učení.

Dopady genderově netypických zájmů na postavení jedince mají dvě úrovně. Zprvée přijetí v kolektivu daného zájmu, zadruhé přijetí v jiném sociálním okolí. Podstatou těchto dopadů je fakt, že zájem vykonává někdo, komu podle jeho genderu není připisován.

V případě přijetí v kolektivu určitého zájmu záleží na tom, jestli je daný kolektiv, do kterého aktér/ka vstupuje, mužský, anebo ženský. Dívky se ukazují jako více tolerantní a přístupné „vetřelci“ v jejich zájmu, zatímco chlapi dívku mohou také přijmout, ale nijak jí pozici neusnadní, spíše o ní budou pochybovat.

Tereza (oktáva): Že jakoby, třeba na tu holku budou koukat trošičku jako „ty si jenom holka, ty to prostě nemůžeš, nemůžeš tomu tolik rozumět“, ale třeba ji budou brát, ale jakoby budou tam mít pořád takovej ten odstup a ty holky k tomu klukovi budou mít asi pořád přístup jako „jé to je roztomilý“, že jako je to trošičku neobvyklý, dejme tomu.

Tazatel: A třeba u těch holek co hrajou hokej?

Filip (prima): No tak jako když to zvládnou... (pochybovačně)

V těchto interpretacích je také vidět hodnocení podle mužské normy. Muž v dívčím zájmu se stává slabším, zatímco dívka vstupující do silnějšího prostředí musí prokazovat své schopnosti. Jak ale ukazuje Lucka (prima, skup. r.), dívka prokazující své schopnosti ale nesmí být zase až příliš úspěšná, pak by mohlo dojít k jejímu vylučování z kolektivu: „*No že je třeba lepší, že by to třeba nedopustili.*“

Opačnou situaci lze identifikovat při přijímání v dalších kolektivech. Jak ilustrují úryvky skupinových rozhovorů v primě a oktávě, tak zatímco v kolektivu daného zájmu má snazší přijetí muž, v jiném sociálním okolí je lépe nahlížena dívka s netypickým zájmem:

Oktáva:

Tazatel: Jak bere okolí ty lidi s netypickým zájmem?

Petr: Já pokud znam kluka, co tancuje, tak pokud nejsme až takový kamarádi, nebo i když jsme dobrý kamarádi, tak si vždycky rejpu.

Eva: Hmm.

Michal: To jo.

Petr: I když ze srandy, tak je to... ne divný...

Michal: .. dívčí...

Petr: ...ne, je to nezvyklý prostě...

Karolína: Ale je to prostě divnější u kluků ne, když dělají dívčí.

Petr: Jo to jo, když třeba holka dělá klučíčí sport, tak je to spíš zajímavý.

Prima:

Martina: Třeba kdyby se kamarádil s klukama, který by byli jako takoví machři, a pak by se dal na ty mažoretky, tak už by se s nim nebavili... že by nebyl tak drsný.

Radek: Že kdyby třeba něco udělal, tak by mu řekli „ty jsi mažoretky, ty mlč.“⁷

Tazatel: A co třeba ta holka, co by hrála rugby?

Radek: No tý by se třeba i báli...

Martina: Třeba by se s ní kluci víc bavili, že je drsná, že hraje rugby.

Na otázku, jestli dopady genderově netypického zájmu jsou horší pro chlapce, nebo pro dívky, tak není jednoznačná odpověď. Muži mají snazší přístup do kolektivu daného zájmu, ale zároveň to pro ně znamená oslabení vlastní pozice v dalších sociálních vazbách. Dívky jsou naopak lépe přijímány okolím, ale musí prokázat své schopnosti. Jak ale ilustrují odpovědi Martina a Hanky, jen do jisté míry. Tolerance genderově netypického zájmu je možná, jen pokud dívka zároveň splňuje stereotypní atributy ženství a zůstává pro své sociální okolí krásná. Jedná se ojev, který Bourdieu (2000) popisuje termínem tělesná hexis. Tím označuje tělesné, viditelné projevy určité dlouhodobější (sociální) praxe. Větší zapojení se do genderově netypického zájmu může být bráno až jako „přestup“ k druhému pohlaví, protože se projeví i fyzickou změnou těla tak, že se začne přibližovat tradičním charakteristikám druhého genderu, což už akceptováno není:

Martin (oktáva): Když dělá holka něco

neholčího, tak se k tomu to okolí staví líp, než kdyby ten kluk dělal něco netradičního... asi je to taky daný tím, že chlap by prostě měl být takovej jakoby chlap. (...) Záleželo by třeba na tej její postavě. Kdyby to byla jako fakt pěkná holka a hrála rugby, tak...(pokřčení rameny) ...proč ne. Ale kdyby jí to po čase měnilo, kdyby začala disponovat nějak víc svalama a stala by se z ní spíš taková, jako kluk-holka, tak by se mi to asi nelíbilo.

Hanka (oktáva): Rodiče maj tu svou princezničku a ona najednou hraje ten fotbal a ostříhá si vlasy, a nevím, co dělá všechno, tak jim to může přijít divný.

Genderově netypický zájem má tak na sociální život jedince dopad vždy. Paradox předkládané tolerance a reálných rozdílů je možné vysvětlit tím, že dochází k rozporu různých úrovní vnímání genderu. Systémová dimenze stojí v protikladu k rovině individuální a interakční. Rovnost je tak sice teoreticky, oficiálně možná a lidé mají stejné možnosti a šance, ale prakticky se v žité realitě drží klasické stereotypy a nerovnosti.

Na závěr je ale dobré zmínit ještě jeden fakt vyplývající z rozhovorů a ilustrovaný úryvkem rozhovoru s Martinem, který říká, že ani tolik nezáleží na tom, jestli jde o zájem splňující genderové normativy, ale spíše o to, jestli je v něm aktér/ka úspěšný/á:

Martin (oktáva): Já si myslím, že vyzdvihované je hlavně za to, když je v něčem dobrej... asi nezáleží na tom v čem, ale když něco děláš a jsi v tom dobrej, tak si myslím, že se to bere velmi dobře.

Je tedy třeba překonat překážky, které způsobuje stávající genderová struktura, což není snadný úkol. Pokud se to ale jedinci podaří a ve svém zájmu bude úspěšný, může pomoci k prolomení genderově stereotypních zábran a postupnému odstranění předsudků zapříčiňujících nerovnosti.

ZÁVĚR

Výsledky výzkumu ukazují, že gender může hrát významnou roli ve výběru i výkonu zájmů a zájmových aktivit, které se současně podílejí na sociálním postavení jedince. V prvé řadě výzkum přinesl zjištění, že se u dívek a chlapců liší množství volného, v chápání aktérů/ek ničím nevyplněného času, který je možné přetavit

⁷ Český jazyk nemá dostatečnou slovní zásobu pro oba gendery – zde např. chybí mužský tvar pro mažoretku.

na čas vyplněný, smysluplný, naplněný zájmy. Dívky kvůli společenským představám o genderově rozdílném přístupu ke vzdělávání více volného času vyplňují školní přípravou, zatímco chlapci svými zájmy.

V rámci zájmů a zájmových aktivit dochází k neustálému znovu-ustavování nerovného postavení mužů a žen. Ženy vykonávají zájmy odpovídající charakteristikám ženství, muži naopak mužství. Genderové stereotypy jsou předávány pomocí genderového habitusu a tělesného hexisu, tedy toho, jak si společnost představuje podobu, chování a jednání správné ženy a správného muže (Bourdieu 1998). Tyto představy jsou reprodukovány ranou socializací v rodině i následně vlivem sekundárních sociálních skupin – přátel a médií – a jsou často založené na vkládání sociálních významů do biologických odlišností mužů a žen (více např. Lorber 1994, Šmausová 2008).

V průběhu projektu se objevil i paradox předkládané rovnosti, který stereotypy, předsudky a nerovnosti posouvá z vědomé úrovně do úrovně podvědomí, a ztěžuje tak jejich odstranění. Paradox spočívá v implicitním genderovém dělení zájmů, i když explicitně zůstává rozdělení většinou nevyjádřeno. Dochází tedy k rozporu jednotlivých úrovní genderu, kdy v systémové rovině jsou lidem otevírány cesty svobodných rozhodnutí, ale v protikladu k tomu stojí úroveň individuální a interakční, které odrážejí zakořeněnost a stále opakování stereotypů.

Výzkum prokázal, že to, co naopak může přispět k postupnému odstranění stereotypních představ a názorů, je vlastní zkušenost s překročením genderových rámců. Podle logiky práce Deutsch (2007) můžou individuální zkušenosti nabyté a dále předávané v interakcích nabourat stereotypní systém a přispět k žitým, tedy reálným, změnám postojů a k větší rovnosti.

SEZNAM LITERATURY

- Bem, S. L. 1993. *The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality*. Yale University Press.
- Bauman, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Mladá fronta.
- Beck, U. 2011. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadyláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bryman, A. 2006. „Integrating quantitative and qualitative research: how is it done?“ *Qualitative Research* 6: 97–13. <http://www.sagepub.com/bjohnsonstudy/articles/Bryman.pdf>.
- Buyse, J. A. M., Embser-Herbert, M. S. 2004. „Constructions of Gender in Sport: An Analysis of Intercollegiate Media Guide Cover Photographs.“ *Gender and Society* 18(1): 66–81. <http://www.sagepub.com/lunestudy/fr/genderBias.pdf>
- Connel, B. 2002. „Hegemonic masculinity.“ In *Gender: A sociological reader*. Ed. S. Jackson, S. Scott. New York: Routledge. S. 60–63.
- Cooley, C. H. 2006 (1962). „Primary Groups.“ In *Seeing ourselves: classic, contemporary, and cross-cultural readings in sociology*. 7th ed. J. J. Macionis a N. V. Benokraitis. Upper Saddle River: Prentice Hall. S. 130–133.
- Corbin, J., Strauss, A. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Nakladatelství Albert a Sdružení Podané ruce.
- Creswell, J. W. 2008. *Research Design: Qualitative Quantitative and Mixed Methods Approaches* (2nd edition). SAGE Publications.
- Crouter, A. C., McHale S. M., Tucker, C. J. 2001. „Free-Time Activities in Middle Childhood: Links with Adjustment in Early Adolescence.“ *Child Development* 72: 1764–1778.
- Čech, T. 2002. *Volný čas a způsob jeho trávení školáky*. <http://www.skolavpraxi.cz/index.php?ID=660>.
- Deutsch, F. M. 2007. „Undoing gender.“ *Gender and Society* 21(1): 106–127.
- Doubek, D. 2002. „Kluci v osmé třídě.“ In *Pražská skupina školní etnografie. 8. třída: příloha závěrečné zprávy o řešení grantového projektu GA ČR 406/00/0470 „Žák v měnících se podmínkách současné školy“*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. <http://userweb.pedf.cuni.cz/kpsp/etnografie/vyzkum/8/doubek.pdf>.
- Fenstermaker, S., West, C. 1995. „Doing Difference.“ *Gender and Society* 9 (1): 8–37.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Jarkovská, L. 2009. „Genderová reprodukce v každodennosti školní třídy: Etnografický výzkum.“ Masarykova univerzita. Disertační práce.
- Jarkovská, L., Lišková, K., Šmidová, I. a kol. 2010. *S genderem na trh: Rozhodování o dalším vzdělávání patnáctiletých*. Praha–Brno: SLON (ve spolupráci s Masarykovou univerzitou).
- Kolářová, M. 2008. „Vnímání a konstruování sociální třídy a zařazování se do třídy.“ In *Vnímání a*

utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti. Kolářová, M., Vojtíšková, K. Praha: SÚ AV ČR. S. 52–70.

Lorber, J. 1994. „*Night to His Day` : The Social Construction of Gender*“. Excerpts from: *Paradoxes of Gender* (Chapter 1). Yale University Press.

Martin, E. 2002. „The egg and the sperm: How science has constructed a romance based on stereotypical male-female roles.“ In *Gender: a sociological reader*. Ed. S. Jackson, S. Scott. New York: Routledge. S. 385–389.

MacLeod, J. 2004. *Ain` t no Makin` it: Aspiration & Attainment in a Low-Income Neighborhood*. Westview Press, Inc.

Messner, M. A. 2002. *Taking the Field: Women, Men, and Sports*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Nochlin, L. 2002. „Proč neexistovaly žádné velké umělkyně?“ In *Neviditelná žena*. Ed. M. Pachmanová. Praha: One woman press. S. 25–63.

Rybová, M. 2001. „Holky 2000.“ In *Pražská skupina školní etnografie. 6. třída: příloha závěrečné zprávy o řešení grantového projektu GA ČR 406/00/0470 „Žák v měnících se podmínkách současné školy“*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. <http://userweb.pedf.cuni.cz/kpsp/etnografie/vyzkum/6/rybova.pdf>.

Šmausová, G. 2008. *Kdopak by se genderu bál?* <http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf>.

West, C., Zimmerman, D. H. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia* 1(5): 99–120.

REKLAMA V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. STOLETÍ JAKO PŘÍKLAD AKULTURAČNÍHO PŘENOSU HOSPODÁŘSKÉ INOVACE

Jaroslav Stuchlík

jar.stuchlik@seznam.cz

Czech advertising in the 19th century as an example of acculturation transfer of economic innovation

Abstract—The study explains some aspects of the development of Czech modern advertising in the 19th century. The study uses an analysis of the discourse about the content of the term “reklama” (ie advertising). Author criticizes professionally unsubstantiated thesis about historical origin of Czech modern advertising, which appear in the primary and secondary literature. The study rejects the concept of local development Czech advertising. According to the author it is necessary to combine emergence advertising (in the 19th century) with the process of acculturation. Process of acculturation began in the first half of the 19th century. Transfer of innovation took place in the direction from the center to the periphery. The traditional form of the offers of goods was mainly verbal, vocal and audio vocal. Acculturation reaction has brought preferences of visual and literary forms. Acculturation was also a conflict between high and low culture.

Keywords—*acculturation – advertising – cultural innovation – high and poor culture – discours*

ÚVOD

POKAŽDÉ, impulsem pro vznik této studie byl nejednotný výklad jazykového, respektive kulturního, původu slova reklama v současné české literatuře zabývající se reklamou, marketingem nebo obchodními komunikacemi. Slovo reklama je totiž nápadně často považováno za termín převzatý z latiny, a autoři ho tak vědomě nebo intuitivně přímo spojují s antickou kulturou. Existuje tak široce sdílený odborný diskurs, že obchodní praktiky, které dnes označujeme pojmem reklama, mají na našem území konti-

nuální, dlouhou historii a vyvíjely se autonomně už od středověku v návaznosti zejména na starověkou kulturu antického Říma. Zároveň však v literatuře pro takovouto interpretaci chybí důkazy. Poprvé se tvrzení o údajném latinském původu slova reklama objevilo v oblíbené a relativně masově rozšířené knize Dr. Jana Brabce *Reklama a její technika* (Brabec 1946). Dr. Jan Brabec byl vážený prvorepublikový reklamní odborník, člen REKLUBu (Čsl. reklamní klub – sdružení odborníků a podnikatelů v reklamě) a autor mnoha kvalitních publikací a učebnic reklamy. Jan Brabec se s moderní reklamou seznámil v průběhu pracovního pobytu v USA, a tak ve svých knihách využívá nejčastěji definice reklamy vycházející z angloamerických zdrojů (například Brabec 1927). Až v knize *Reklama a její technika* z roku 1946 uvádí bez jakéhokoliv bližšího vysvětlení definici, která se v různých obměnách, bez uvedení zdroje nebo odkazu na původ udržela dodnes:

„Vzniklo-li před staletími slovo ‚reklama‘ z latinského slova *reclame* – znovu křičeti, odpovídalo to tomu, jak se tenkrát doporučování obchodů a živností nejvíce provádělo.“ (Brabec 1946: 7)

Prostřednictvím vágních definic vývoje české moderní reklamy je tak i dnes udržován odborný diskurs, že česká reklama jako technika nebo nástroj podporující prodej (tj. obchod) je nepochybně výsledkem dlouhodobého místního vývoje. Moderní podoba reklamy tedy podle dominantní interpretace vznikala v 19. a na počátku 20. století jako výsledek kontaktu domácí tradice s kulturou vyspělých zemí Evropy (tj. zejména se západní Evropou a USA). Podle mínění autorů, nijak však nedoloženém, se

jednalo o kulturní difusi, tj. pronikání nových kulturních prvků. Docházelo k postupnému ovlivnění jakési již existující, zárodečné podoby české reklamy, která se tak evolučně přizpůsobila standardům obvyklým ve vyspělých zemích. Pro takovýto relativně dlouhodobý vývoj však nejsou uváděny v dostupné české literatuře žádné důkazy, respektive dnešní odborné publikace automaticky předpokládají, že toto tradiční „evoluční a místní pojetí“ původu české reklamy bylo již někdy v minulosti někým prokázáno. Ve skutečnosti se ale historickým vývojem české reklamy zatím nikdo důkladně nezabýval.

Pravděpodobně první pokus o systematické pojetí historického náhledu na původ české reklamy, tj. včetně jednoduché etapizace, nalezneme v knize Vojty Holmana *Reklama a život* (Holman 1909), který vývoj reklamy počíná takzvanou *reklamou primitivní*, kterou lokalizuje a časově vymezuje do období starověku. V druhém vydání této knihy z roku 1909 se však také objevuje pozoruhodná předmluva profesora Čenka Zibrta. Mimořádně fundovaný historik českého středověku pomocí citací ze středověké sbírky textů známé pod názvem *Mastičkář* analyzuje podobu obchodní nabídky zboží a služeb na středověkých trzích a dokládá spekulativní úvahou místní původ této techniky podpory prodeje. Ve 20. letech 20. století přispěl svoji etapizací historického vývoje reklamy již v tomto textu zmiňovaný Dr. Jan Brabec v knize *Zásady obchodní reklamy* (Brabec 1927). Struktura jeho etapizace vývoje reklamy nápadně připomíná koncepci hesla ve francouzské *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle (Grand dictionnaire 1866/77: T. 13 POUR-R)*. Okrajově se tématu historického vývoje reklamy na našem území věnují ještě některé další publikace, které vyšly v ČSR v průběhu 20. a 30. let minulého století, ale pro všechny je typická absence jakýchkoliv odkazů na prameny nebo zdroje a v principu se jedná pouze o čistě spekulativní výklady. Dnes máme k dispozici především kvalitní a monumentální monografii Pavly Vošahlíkové *Zlaté časy české reklamy* (Vošahlíková 1999), ale ta se zaměřuje zejména na poslední desetiletí 19. století a začátek 20. století, a tudíž se nejstarším počátkům české moderní reklamy věnuje jen zběžně v úvodu knihy. Současní autoři se obvykle navíc spoléhají na vnějškovou podobnost jevů a přenáší naše moderní chápání reklamy na terén středověkého nebo novověkého obchodu a kultury, což je

metodologický postup, který moderní historiografie oprávněně odmítá.

Autor tohoto textu nechce z dostupného korpusu odborné literatury náhodně vybrat některou publikaci jako důkaz, ale o relevantnosti tvrzení se můžete přesvědčit nahlédnutím do jakékoliv knihy zaměřené na reklamu, marketing a komunikaci z tuzemské produkce, která vyšla po roce 1989. Často odkazované autoritativní publikace obsahující vágní definice pojmu reklama však tento text uvádí a naleznete je v seznamu literatury. Podobný neuspokojivý obrázek výkladu pojmu reklama navíc nabízejí také internetové vyhledávače, respektive obsahy webových stránek zaměřených na reklamu, marketing nebo komunikaci. Tato studie se tedy pokouší výše popsané mezery opakující se v současné odborné literatuře odstranit a nabídnout prameny a zdroje opírající se o interpretaci vzniku české moderní reklamy. Zároveň studie analyzuje a posuzuje možnosti vzniku moderní reklamy v českých zemích procesem pozvolné difuze kulturních prvků, které rozvíjejí existující tradici, anebo alternativní hypotézu radikální akulturace (Herskovits 1997).

METODA STUDIE

Základní metodou studie je funkční rozbor slovníkového a encyklopedického hesla reklama v dobových publikacích a sémanticko-pragmatické objasnění významu přejatého slova reklama v dobovém kontextu za pomoci rozboru dostupných historických pramenů. Metoda předpokládá, že slovníkové nebo encyklopedické heslo je symbolický, logický a sémanticko-pragmatický výklad kulturního obsahu pojmů, které tak je důvěryhodným a pravdivým pramenem umožňujícím popsat důležité kulturní faktory vývoje reklamy v českých zemích v 19. a na počátku 20. století. Diskurs je v této studii vymezen jako aktivní používání jazyka, které významně spoluvytváří kulturní porozumění fenoménům – v tomto případě fenoménu moderní reklamy. Dále je využita rekonstrukce slovníkového diskursu spojovaného s pojmem reklama za pomoci dobových synonym. V tomto ohledu se jedná o první pokus vymezit na základě studia pramenů tato česká synonyma pro reklamu a funkčně analyzovat jejich používání v souvislostech revolučního vývoje kultury v Evropě v průběhu první poloviny 19. století. Studie využívá dobové prameny – korpus slovníků a encyklopedii v českém jazyce, který vyšel

v průběhu 19. století a který reprezentativně zachycuje moderní vývoj českého jazyka. Autor dále prostudoval obsáhlý soubor odborné literatury zaměřené na reklamu sepsané v českém jazyce, který vyšel v rozmezí let 1906–1949, dále odborná periodika *TYP magazin* (1927–1949) a přílohu *Obchod-organizace-reklama-propagace (ORO)*, která vycházela nepravidelně jako součást magazínu *Nová práce* (1919–1943). Studie tyto periodika sice přímo necituje, ale bez jejich prostudování by nebylo možné objektivně vyhodnotit historické okolnosti vzniku české moderní reklamy. Autor při vypracování studie využil vlastní obsáhlý archiv, dále archivní fondy Národní knihovny v Praze a digitální knihovnu Kramerius (Kramerius 2013).

STRUČNĚ O JAZYKOVÉM PŮVODU ČESKÉHO SLOVA REKLAMA

Jak jsme již uvedli v úvodu této studie, v současné české odborné literatuře se opakuje tvrzení, že české slovo reklama bylo přejato z latinského jazyka (například Reifová et al. 2004: 209). Autoři někdy dokonce uvádějí, že reklama má pocházet z prapodivného, údajně latinského „*reklamare – znovu křičeti, což odpovídalo dobové obchodní komunikaci*“ (Vysekalová et al. 2007: 20). Sekundární odborná literatura a některé učebnice reklamy nebo mediální výchovy uvádějí o něco uvěřitelnější podobu *reclamare*, což je nejspíše infinitiv přítomného času od latinského *re-clamo*, které můžeme přeložit jako křičet nebo volat. *Reklamare, reclamere* nebo příbuzné tvary jsou nejčastěji v definicích „překládány“ jako *znovu křičeti* nebo *znovu prodati* a podobně. Tato stopa nasvědčuje tomu, že zdrojem údajného latinského původu byl pravděpodobně v úvodu uvedený citát z knihy Dr. Jana Brabce, který však uvádí jako výchozí tvar *reclame*, což je ale tvarem nejspíše slovo francouzské, a nikoliv latinské! *Slovník propagace* z roku 1983 velmi zajímavě uvádí, že slovo reklama bylo „*převzato z francouzštiny, lat. základ, původní význam hlasitě odporovat, nesouhlasit, protestovat*“ (Pavlů et al. 1983: 166). i toto vysvětlení se objevuje v mnoha příručkách a učebnicích. Všechny tyto definice jsou však mylné, protože latinské *re-clamito* přeložené jako odpor nebo nesouhlas je skutečně základem pro české slovo reklamace, které je sice téměř dokonalé homonymum k reklamě, ale znamená něco úplně jiného. Dalším pozoruhodným pramenem k doložení původu slova reklama, respektive re-

klamace, může být trojjazyčný *Slovník latinsko-německo-český* z roku 1834 od Josepha Chmela (Chmela 1834: 83). Ten zná *re-clamo* a překládá ho podobně jako *re-clamito* – křičeti proti něčemu, velice odparati, odporowati, respektive v případě *re-clamito* (které je součástí hesla *re-clamo*) jako „*křik, křičení proti něčemu*“. Opět je tu zjevná sémantická a kontextová souvislost s reklamací, ale nikoliv s reklamou. Dodejme, že podobně převzala latinské *reclamito* i většina evropských jazyků jako slovo pro reklamaci. Srozumitelné a dostatečně prokazatelné vysvětlení jazykového původu slova reklamace ostatně najdeme také v *Riegrův slovníku* hned vedle hesla reklama (Rieger a Malý 1867: 6/14 308). Latinský původ českého slova reklama můžeme na základě těchto důkazů odmítnout.

Francouzská stopa původu slova reklama, kterou naznačuje například výše uvedený Riegrův slovník, je podstatně zajímavější. Heslo *réclame* ve slavné *L'Encyclopédie* z roku 1765 (*L'Encyclopédie* 1765) informuje, že se vztahuje k (a) náboženské terminologii užívané v bibli, (b) typografickému termínu, který označuje opakováním posledního slova na stránce na další stránce a konečně, že (c) je to myslivecká vábnička. Neméně proslulá *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* (*Grand dictionnaire* 1866/77: T. 13 POUR-R)[16] už heslo *réclame* rozvádí na více než třech stranách a detailně je zde popsána moderní reklama, včetně její historické etapizace, tj. vývoj ve Francii. Francouzské *réclame* má jistě kořeny v galorománském prostředí a zprostředkovaně v latinském jazyce, ale ve francouzštině není přímo spjaté s latinským kořenem *clamo* – křik (to je v latině běžně významově modifikováno hned několika předponami, mezi které patří i re-). Připomeňme, že struktura hesla v *Grand dictionnaire* se nápadně podobají pozdější etapizace vývoje reklamy v publikacích Vojty Holmana (Holman 1907) a Dr. Jana Brabce (Brabec 1927), což podporuje hypotézu, že první výklady českého pojmu reklama vychází z francouzského kulturního prostředí. Jak jsme již uvedli, původ českého slova reklama z francouzského *réclame* zná Riegrův slovník (Rieger a Malý 1867: 6/14 308), ale to samé nalezneme v *Ottově slovníku naučném* (Ottův slovník 1904: 27/21 456). *Francouzsko-český kapesní slovník* (Hercl a Ibl 1896: 471) z roku 1896 uvádí vedle výkladu, že francouzské *réclame* znamená reklama (novinářská) nebo vychvalování (novinami), také *réclamier* (fr.)

jako dělající reklamu, *vychvalovač*, *reklamist-a*, *ka*, což jsou slova která se v češtině neujala, ale používána byla (Holman 1909). Pozoruhodné je, že heslo nabízí i tvar českého slova reklamistka v ženském rodu. V dobách, kdy byla moderní emancipace žen teprve v počátcích, je tato profesní rovnoprávnost, byť patrně pouze teoretická, poněkud překvapivá.

Jak již bylo v tomto textu argumentováno, české slovo reklama, a ani cokoliv jemu obsahově podobné, se nevyskytuje ve *Slovníku latinsko-německo-českém* (Chmela 1834) z roku 1834. Podobně je tomu v obsáhlém více než 120 000 hesel obsahujícím *Slovníku česko-německém* Josefa Jungmanna (Jungmann 1835). Žádný náznak adekvátního označení pro obchodní nástroje nabídky produktu a služeb nenajdeme ani v obsáhlých heslech jako obchod, kupec nebo prodej. Annonci uvádí slovník ve tvaru *annotacj/annotugi* (Jungmann 1835: 18) a stručně vysvětluje jako *poznmenanj/poznamenati*. Poněkud překvapivě schází heslo inserát, respektive inserce. Naopak očekávat se dala absence *propagandy* a také *propagace* (v češtině z lat. *propagare*). *Publicita* (z lat.) je v Jungmannově slovníku uváděna v podobě *publikugi* (z latiny) jako veřejně oznámit (Jungmann 1835: 749). Slovo reklama, jako způsob obchodní nabídky zboží, je tak poprvé definováno až v tzv. *Živnostenském řádu*, což je právní norma, kterou Rakousko přijalo v roce 1859 (*Živnostenský řád 1859*). Na základě rozboru dobových pramenů z 19. století tedy můžeme konstatovat, že z francouzštiny přejaté slovo reklama se v češtině nepochybně začalo používat někdy v rozmezí let 1834–1859, protože v roce 1859 už je ve zjevně ustáleném diskursu používáno v novém právním předpisu *Živnostenském řádu*, a protože před rokem 1834 se v posuzovaném obsahovém diskursu, tj. jako označení obchodní techniky prodeje, v dobových pramenech slovo reklama neobjevuje.

ČESKÁ DOBOVÁ SYNONYMA PRO SLOVO REKLAMA

Zdalo by se tedy, že čeština nepotřebovala na počátku 19. století pro obchodní nabídku zboží nebo služeb žádný specializovaný, jazykovým původem místní (tj. český) termín. *Slovník cizojazyčný obsahující výklad cizích slov často užívaných anebo české náhrady za ně* od Dr. Františka Bačovského z roku 1895 (Bačovský 1895: 335) ale uvádí jako synonymum pro reklamu *výchvalu* (tj. i *výchval*) a *rozkríkovaní* (tj. i *rozkrík*). *Brus jazyka českého* z roku 1877 (Hattala 1877:

198) definuje reklamu také jako rozhlašování a *Česko-německý slovník* z roku 1882 (Kott 1882: 7/3 47) jako *roztrubování* nebo *rozkrík*.

V Jungmannově slovníku nalezneme hesla: *výchvalu/výchval*, *rozkríkovaní/rozkrík*, *roztrubování* (roztraubit jako synonymum rozkrík-nout) a zajímavé *rozhlas/rozhlásám* (Jungmann 1835: 267, 887, 929, 825). Tvary odvozené od *vychváliti* jsou Jungmannem převážně spojeny s výraznou, až přehnanou chválou na osobu, ale také něco chváliti, například městečko – „*něko-ho, něco nebo sebe chlubně chválit*“. Rozkríčeti je vysvětleno velmi podobně jako rozhlas – „*rozhlášenj na rozličné strany, rozšírenj ohlasu, rozlehanj sa hlasu*“. *Roztraubiti* se v některých významech shoduje s rozhlásit, rozkríčeti, roznésti.

O těsném spojení podpory prodeje a vokalizovaných projevů přesvědčivě vypovídá také heslo reklama v *Slovníku naučném* F. L. Riegra. Opět se v obsahu hesla vyskytují některá synonyma, která se užívala pro označení obchodní nabídky:

1. *Tak nazývá se v typografii slovo, které druhy se kladlo na konci stránky neb listu pod poslední řádek, na znamení, že tímtež slovem následující stránka neb list začíná; nyní se způsob ten v kněhtlačitelství více nezachovává* – 2. *R. znamená dále žurnalistický článek, umístěný v denních nebo smíšených zprávách, který za plat neb z jiných ovšem nekalých a tudíž nepodstatných ohledů rozhlašuje nezaslouženou chválu buď nějaké knihy, neb uměleckého výrobku aneb i osob samých; znamená tudíž r. tolik co rozhlašování, roztrubování.* (Rieger a Malý 1867: 6/14 308)

Povšimněme si, že slovníkové heslo na prvním místě uvádí typografickou funkci slova reklama, což je obsah, který nalezneme již ve francouzské *L'Encyklopédie* z roku 1765 (viz výše). Další obsah hesla je spjatý s technologií tisku a reklama je vysvětlena relativně obsahově velmi úzce – specializovaně jako specifický novinový článek za úplatu. Nehovoří se tedy například o domovních znameních nebo plakátech, či jiných tiskových technikách podpory prodeje. Slova uvedená jako synonyma, tj. *rozhlásit* a *roztraubit*, však nemají s vizuální podobou reklamy příliš společného (tj. ani ve volné asociaci nebo kontextu) a odkazují jednoznačně k vokalizované formě nabídky. Pozoruhodný je

nesporně negativní akcent hesla ve vztahu k placené, a tudíž „nezasloužené chvále“, a omezený sortiment produktů, které má reklama rozhlásovati: tj. knihy, umělecké výrobky, anebo osoby. Autoři tedy ještě na konci 19. století mají povědomí, že pro moderní reklamu existovala česká synonyma, která se obsahem aspoň částečně překrývala s z francouzštiny někdy v rozmezí let 1834–1859 přejatým pojmem a obchodní technikou podpory prodeje zboží.

MODERNÍ ČESKÁ REKLAMA V 19. STOLETÍ JAKO PŘÍKLAD AKULTURAČNÍHO PROCESU

Patrně již na začátku 20. století zapomenutá česká synonyma pro reklamu ukazují na zajímavou konotaci, respektive sémioticky se všechna vztahují k verbálním a vokalizovaným projevům na veřejnosti nebo ve veřejném prostoru. Jednoznačné je to u *roztraubit*, *rozhlas/rozhlásit*, *rozkríkování* a odvozených tvarů. Poněkud méně zřetelné je to u výchvalu a v Jungmannově slovníku uvedeném *publikugi* (viz výše). Další stopy rozšíření vokalizované obchodní nabídky zboží na našem území nalezneme opět v knize Vojty Holmana *Reklama a život* (Holman 1909), kde hned na několika místech kritizuje „*jarmareční vyvolávání, humbug*“ tím, že toto označuje jako primitivní reklamu. Hlučnost reklamy je hlavní příčinou (i když nikoliv jedinou) stesků autorů druhé poloviny 19. století na neodbytost a neestetičnost prodeje za pomoci reklamy. Podívejme se, jak Vojta Holman porovnává hlučný orientální obchod, který ve své knize eufemisticky označuje za „kolébku obchodu“, a v jeho době stále ještě s obvyklou nabídkou zboží na trhu, se kterou se setkával ve svém okolí:

Nám pak je taková obchodní vřava už docela cizí, ačkoliv i my můžeme se pochlubiti s brusíči, drátěníčky nebo kůžičkáři s jejich: „Dáj bróusit!“ „Drátúvat!“ a „Prodají zajechí kúúže!“ (Holman 1909: 23)

Na preferenci verbální a vokalizované formy nabídky zboží na trhu před jinými technikami prodeje není nic překvapivého. Ještě v první čtvrtině 19. století byla tisková technologie reklamy prakticky (tj. zejména vzhledem k její ceně) většině obchodníků nedostupná (Johnson 1998). Tehdejší tištěné noviny, a platí to i pro jejich inzertní podobu, měly obvyklý náklad maximálně v tisících kusů, a tak i tento typ reklamy byl pro začnou část spektra obchodní nabídky zboží a služeb neefektivní a opět také cenově

nedostupný. Podobné to bylo s plakáty, protože jejich tisk byl ještě na počátku 20. století obvykle mimořádně nákladnou záležitostí, což platí zejména pro náročnější „barevné obrázky“ (tj. zejména litografie) nebo později pro reprodukce fotografií. Prodejci, trhovci, kupci a obchodníci nebo řemeslníci tak mohli využít rozličné symboly v zásadě výtvarného charakteru jako domovní znamení nebo vývěsní štíty, ale pak už jim zbýval jenom jejich hlas nebo jiné zvukové upozornění – bubínky, trubky, píšťaly nebo další „levné“ hudební nástroje. Zjednodušeně řečeno zvuk byl nejlevnější a nejefektivnější formou nabídky zboží a služeb ve veřejném prostoru a tomu odpovídalo i jeho využití a rozšíření jako nástroje reklamy (Lohisse, 2003)

Francouzská *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* v polovině 19. století slovníkové heslo o reklamě (tj. fr. *réclame*) zakládá na kontextu moderních typografických technologií a tiskové reklamě, tedy zejména reklamě v masovém tisku (noviny a další periodické tiskoviny). Pregnantně vzájemný velmi těsný vztah tisku a moderní reklamy vyzdvihuje Vojta Holman výrazným „grafickým rámečkem“, kterému je věnována celá jedna strana v knize *Reklama a život*:

„Inserce je hnací silou obchodu. Insert má vždy úspěch v časopise. Časopisy, v nichž má inserce úspěch největší, jsou nejrozšířenější. Nejrozšířenější časopisy mají nejvíce insertů.“ (Holman 1909: 72)

Našly by se ale mnohé další důkazy o proměně reklamní symboliky v průběhu 19. a počátku 20. století, kdy jsou nejrozšířenější a dominantní nástroje obchodní nabídky reprezentované zvukovými projevy nahrazeny mlčícími, ale nepochybně ve všech směrech progresivnějšími vizuálními reklamními technikami spojenými s tiskem (Johnson 1998). Ve vyspělých zemích západní Evropy a ve specifickém prostředí USA se jednalo o proces, který časově o něco předbíhal vývoj ve střední Evropě. Rotačky, první masově vydávané a pro běžnou populaci cenově dostupné noviny a další revoluční inovace počínají právě ve zmíněných zemích především v první čtvrtině 19. století. Obyvatelé střední Evropy se různými cestami o tomto vývoji dozvídali. Například prostřednictvím rozličných forem obchodních a osobních kontaktů se inovativní postupy dostávaly do naší kultury. Hezkým a výmluvným svědectvím takového vývoje je

knihy *Paříž* Karla Adámka vydaná roku 1872 (Adámek 1872). Karel Adámek si všudypřítomné pařížské reklamy všímá a ve své cestopisné knize o ni čtenáře prostřednictvím různých popisů informuje. Také takovými „literárními cestami“ se dostávalo do českých zemí povědomí o moderní reklamě.

Dobovým pramenům odpovídající interpretaci vývoje moderní české reklamy v 19. století dobře odpovídá koncepce akulturačního střetu, kdy je relativně rychle (přibližně v druhé čtvrtině 19. století) do českých zemí přenesena především z Francie reklama jako specifické uplatnění moderních tiskových technologií, zejména ve spojení s masovým tiskem (novinami) pro potřeby obchodní nabídky zboží a služeb, tedy inzerce a inzerátů. Středoevropský obchodník oproti tomu na počátku 19. století využívá k nabídce zboží a služeb prakticky výhradně vokalizované nástroje jako vlastní hlas, tj. rytmizované vyvolávání nebo zpěv (popěvky), anebo jednoduché a levné hudební nástroje, a tak tedy rozkřikuje, rozhlašuje nebo roztrubuje svoji nabídku, jak tomu svědčí dobová synonyma pro reklamu. Nepochybně existuje i nabídka tiskem, tedy zejména inzertními novinami a plakáty, ale ta je spíše okrajová, protože v prakticky žádném případě není masová (Lohisse 2003). z Francie přicházející kulturní inovace v podobě moderní reklamy tedy vůbec nemusí navazovat na místní vývoj, ale naopak se s tradiční podobou střetává a postupně ji vytlačuje.

Jedná se o proces mimořádně rychlý až revoluční, o čemž nepřímo svědčí skutečnost, že čeština pro reklamu přejala termín z francouzštiny a nevytvořila nový nebo si neuzpůsobila některé z již existujících českých označení a synonym: přímo by se k tomu nabízel například rozhlas, který se posléze stal termínem pro rádio.

Nepochybně má tento proces podobu kulturního konfliktu provázeného radikálním zavržením původních vzorců:

*„Jakoby kouzelným proutkem Umění do-
tknuta, stojí tu Reklama ne více jako křikla-
vá klepna z trhu, stará, ošklivá a protivná,
ale jako Vesna plná krásy a vděků, a tisíco-
vé vztahují po ní toužebně ruce.“ (Holman
1909:10)*

Citát ilustruje jednu z možných konkrétních podob akulturačního střetu, který provází radikální rozchod s výchozím stavem (Herskovits

1997). Tradiční podoba reklamy je alegoricky vyličená jako křiklavá (sic!) klepna, která roztrubuje ošklivě a protivně svá sdělení ve veřejném prostoru (myšleno na tržnici neboli trzrhb). Nová, moderní a pokroková reklama je charakterizována jako „plná krásy“. Vojta Holman se obrací ke kupcům a obchodníkům s výzvou, aby se obraceli na „umělce-průmyslníka“ (Holman 1909: 30), což jsou v jeho apelu především výtvarníci a literáti. Objevují se tak nové kulturně oceňované vzorce chování a kulturně oceňované osobnosti. Scénování veřejného prostoru ve spojení s obchodní nabídkou, prodejem se již napříště nemá odvíjet od vokalizované nebo verbální složky, ale má být spojeno s vizualitou a taktéž její textovou, ev. literární podobou. Už na přelomu 19. a 20. století se tak v oblasti obchodu zřetelně rýsuje modernistický střet nízkého a vysokého, tak typický pro 20. století. Nízkým se stává hluk a křik, vysokým naopak „umělecko-průmyslová reklama“ spojená s prozatím mlčící vizualitou. V polovině 20. století se ale obě polohy znovu setkají a spolu se vznikem audiovizuálních médií dojde k novému akulturačnímu střetu, ale to je jiný příběh a téma.

ZAVĚR

Akulturační reakce může vést k různým řešením. V totální opozitní polarizaci může být nová kulturní inovace úplně odmítnuta, anebo naopak může dojít k jejímu úplnému přijetí (Herskovits 1997). Mezi těmito póly se nachází množství různých kombinací obou mezních situací. Akulturační reakci musíme zároveň spojovat s určitým odmítnutím, nebo dokonce úplným přerušením a zastavením původního, tj. akulturací nezasaženého vývoje kultury. Obraz vývoje české moderní reklamy v 19. století získaný prostřednictvím analýzy dobového slovníkového diskursu naznačuje, že v našich podmínkách se mohlo jednat o téměř radikální rozchod s původní tradicí a místním vývojem. Oproti podmínkám v kulturním centru (tj. zejména Francii, Anglii a USA) ve střední Evropě nepochybně zaostává v rozšíření typografie a rozvoj moderních médií je zde podstatně méně intenzivní. V 19. století tak v tehdejších českých zemích stále ještě dominantně převládá verbální a vokalizovaná podoba obchodní nabídky zboží ve veřejném prostoru – na trzích, zatímco ve vyspělé části světa už vítězí její vizualizovaná a souběžně také textová (ev. i literární) podoba. Vokalizovaná podoba nabídky zboží a služeb

mohla na našem území prakticky bez výraznější inovativní změny existovat již od raného středověku. Zhruba od 30. let 19. století nahrazuje rozkřik, výchval a roztarubení novinový článek, tištěný inzerát a plakát, tedy vizualizované a textové formy reklamy. Původní česká slova pro „hlučnou“ obchodní nabídku jsou pak rychle nahrazena z francouzštiny přejatým slovem reklama (přibližně v letech 1834–1859), které se zároveň stává označením pro novou komplexní kulturní technologii podpory prodeje. Tradiční vokalizované nástroje prodeje jsou odborníky – reklamisty už nejspíše v posledních desetiletích 19. století označovány za „nízké“ a nové postupy za ukázkou „vysoké“, a především progresivní kultury přicházející z centra na periferii.

Nepochybně vznik moderní české reklamy souvisí s komplexní proměnou a modernizací českého hospodářství, která započala v 19. století. Popsaný akulturační proces přijetí moderní reklamy ale dobře ilustruje, jak dalekosáhlá proměna to mnohdy byla, a že v některých případech znamenala téměř úplné vytlačení původních kulturních vzorců a jejich nahrazení přejatou kulturní inovací. Vzpomínka na hlasitou nabídku trhovců se stala součástí pohádek. Verbální nebo vokalizovaná nabídka zboží a služeb se dnes vyskytuje jen ojediněle nebo jako součást vystoupení (tj. performens) ve veřejném prostoru, které (znovu)obnovují některé tradiční postupy.

Soudobá odborná literatura se snaží navodit dojem kontinuálního vývoje reklamy ve střední Evropě, kdy její moderní podoba údajně navazuje organicky a kauzálně na dlouhý historický vývoj od středověku, ale ještě lépe už z dob antických a starověké římské kultury. Takovéto přístupy ignorují akulturační procesy, přesuny z center na periferii a další kulturní jevy a neodůvodněně se zaměřují pouze na stadiální koncepcí vývoje kultury, a preferují tak, opět bez důkazů, souběžný multikulturní vývoj probíhající odděleně na různých místech s podobným výsledkem. Ve skutečnosti však neexistuje žádný rozumný důvod, proč by měla česká moderní reklama vzniknout paralelně (tedy i zároveň do jisté míry nezávisle) s moderní reklamou francouzskou nebo reklamou v USA. Kulturní inovace může být dovážena v hotové podobě podobně jako kompletní stroje nebo technologické linky. Reklama je v našich podmínkách skvělým příkladem takového vývoje. Tato studie na základě analýzy slovníkových hesel a jazykového

vývoje ukazuje, jak konkrétně mohl tento proces převzetí inovace probíhat v čase a prostoru, a demonstruje, že k objasnění vzniku moderní české reklamy není nutné používat zjednodušujících evolučních koncepcí místního vývoje, ale lze se obrátit k jiným, proces lépe vystihujícím konceptům, jako je například právě teorie akulturace.

POUŽITÁ LITERATURA

Adámek, K. 1872. *Paříž. Cestopisný úryvek*. 1. vyd., Praha: Jan Otto.

Administration du grand Dictionnaire universel, Grand dictionnaire universel du XIXe siècle : français, historique, géographique, mythologique, bibliographique.... T. 13 POUR-R. Přístupné na: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k205365n/f785.image.r=.langFR>.

Bačkovský, F. 1895. *Slovník cizojazyčný obsahující výklad cizích slov často užívaných anebo české náhrady za ně*. 1. vyd., Praha: František Bačkovský.

Brabec, J. 1927. *Zásady obchodní reklamy*, 1. vyd., Praha: SFINX.

Brabec, J. 1946 *Reklama a její technika*. 1. vyd., Praha: Orbis.

Hattala, M. 1877. *Brus jazyka českého*. Praha: Nákladem Theodora Mourka.

Hercl, J., Ibl, Č. 1896. *Slovník francouzsko-český. Kapesní vydání*. Praha: Jan Otto.

Herskovits, M. J. *Akulturace: proces kulturního přenosu*. Přístupné na: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/herskovits_1997_akulturace.pdf.

Holman, V. 1909. *Reklama a život*, 2. vyd., Praha: Vojta Holman.

Chmela, J. 1834. *Wortregister als Anhang zu dem Lateinisch-böhmisch-deutschen Wörterbuche*. Königgrätz: Johann Host. Pospjssil.

Informační portál systému Kramérius. Přístupné na: <http://kramerius-info.nkp.cz>.

Johnson, P. 1998. *Zrození moderní doby*, Praha: Academia.

Jungmann, J. 1835. *Slovník česko-německý*. Praha: knižeej arcibiskupská knihtiskárna, 1835.

Kott, F. Š. 1882. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Díl třetí Q-Š. Praha: František Šimáček.

Lohisse, J. 2003. *Komunikační systémy – socio-antropologický přehled*. Praha: Karolinum

L'Encyclopédie. Přístupné na: http://www.alembert.fr/index.php?option=com_content&id=778864224.

Ottův slovník naučný: illustrovaná anecyklopaedie

obecných vědomostí. 1904. Praha: J. Otto.

Pavlů, D. et al. 1983. *Slovník propagace*. Praha: Merkur.

Rieger, F. L., Malý, J. *Slovník naučný. Díl šestý, P-Quousque tandem*. Praha: Kober & Markgraf.

Reifová, I. et al. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.

Vošáhlíková, P. 1999 *Zlaté časy české reklamy*. 1. vyd., Praha: Karolinum.

Vysekalová, J. et al. 2007. *Psychologie reklamy*. 3. rozšířené vyd., Praha: Grada.

Živnostenský řád ze dne 20. prosince 1859 č. 227 ř. z. (Nový živnostenský řád dle zákona ze dne 15. března 1883, jimž změněn a doplněn byl zákon ze dne 20. prosince 1859 č. 227 ř. z.), Písek: v Šimek.

POLITICKÁ KULTURA V NARATIVECH

KULTURNÍ REPERTOÁRY VZTAHOVÁNÍ SE K SOUČASNÉ POLITICE

Miroslav Grznár – Petra A. Beránková – Lucie Černá – Tomáš Samec

*Katedra sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze
Grznar.M@seznam.cz*

Political culture in narratives: Cultural repertoires of political knowing and types of reasoning of current political crisis

Abstract—Political culture as a concept is an interdisciplinary issue balancing between cultural anthropology, political science and sociology. This article presents conclusions of qualitative research of contemporary czech political culture. Our research is based on 35 narrative interviews conducted by students with their parents. We can infer from quantitative studies that the level of trust in the political system, institutions and actors has hit the bottom. These studies are not able to describe all aspects of political culture. From our position of interpretative paradigm we aim to analyse cultural repertoires through which is the political situation narratively reconstructed. We perceive narrative as a performative genre of referring to social reality. We have identified the following repertoires: 1. interested, 2. objective, 3. evasive and 4. alienated. We have found four types of layman's theories, which were used by narrators to explain the drop of trust in politics: 1. communist past 2. the nature of the Czech nation 3. fatalistic theories of power 4. theories of "these days".

Keywords—*political culture – narrative – cultural repertoire – qualitative content analysis – layman's theories*

ÚVOD

POKAŽDÉ, když média upozorní na morální prohřešek jednoho z volených reprezentantů, velmi pravděpodobně jej vyhodnotí jako projev „nízké politické kultury“. Politická kultura se v tomto svém rozšířeném pojetí vztahuje k hodnocení politických elit, zatímco ostatním občanům přisuzuje pasivní roli diváků. Jakkoli moderní sociální věda nenašla jasný konsensus ohledně definice politické kultury, všichni autoři

vnímají politickou kulturu jako celospolečenský fenomén, který z povahy pojmu „kultura“ není, a ani nemůže být pouze otázkou politických elit. Politická kultura je tak více či méně sdílena všemi, podobně jako kultura v obecnějším smyslu. Zde prezentovaný výzkum narativního *vztahování se k politice* byl proto orientován na „obyčejného člověka“. Vycházíme z premisy, že i lidé, kteří se politice a politickým tématům vyhýbají, jsou nositeli politické kultury a podílejí se na její reprodukci. „Obyčejný člověk“ není divákem, ale protagonistou. Zjednodušeně řečeno, studujeme laické teorie politiky; v přesvědčení, že tyto teorie orientují lidské jednání, a stávají se tak reálnými ve svých důsledcích.

Zde prezentovaný výzkum spočíval v kvalitativní obsahové analýze 35 narativních rozhovorů v průběhu akademického roku 2012/2013. Jako tazatelé se do výzkumu zapojili studenti FSV UK a HTF UK, kteří měli za úkol nahrát a přepsat rozhovory se svými rodiči, jimž byly kladeny otázky podle společného polostrukturovaného scénáře. Námětem rozhovorů byla zkušenost s obdobím normalizace, prožívání roku 1989, pozdější transformace a její zpětné hodnocení a konečně současná politická situace. Délka rozhovoru byla plánována na 90 minut, přičemž nejkratší rozhovor trval cca 50 minut a nejdelší cca 150 minut. Objem takto získaných dat je značný, zde proto nabízíme jejich dílčí analýzu zaměřenou na politickou současnost.

Cílem analýzy bylo zodpovědět následující dvě otázky: Jaké kulturní repertoáry vypravěči využívají při vztahování se k současnému politickému dění? Jaké typy zdůvodnění „politické krize“, bez ohledu na to, co je za ni pokládáno, vypravěči používají? v tomto příspěvku se čtenář bude moci seznámit postupně s pojmy *politická kultura*, *kulturní repertoár* a pro metodologii

výzkumu s klíčovým pojmem *narativ*. Následuje prezentace výsledků analýzy a jejich diskuse.

POLITICKÁ KULTURA A NARATIV

Politická kultura v nejširším slova smyslu označuje „subjektivní stránku politiky“ (Skovajsa 2006, 32). Tím však shoda výzkumníků zabývajících se politickou kulturou končí. Různorodost přístupů k jejímu zkoumání proto vyžaduje vyjádřit se k jejím hlavním výzkumným proudům. Mezi řadou různých přístupů, které je možné klasifikovat podle epistemologických kritérií na objektivistické/rozumějící, mikro/makro, subjektivistické/holistické (Skovajsa 2006, 35–36), vynikají dva nejvýraznější proudy, makrostrukturální a v opozici vůči němu interpretativní.

Přístupy ke zkoumání politické kultury

Založení tradice výzkumu politické kultury se váže ke jménu Gabriela Almonda, který tento pojem začlenil do diskursu moderních sociálních věd. Almond jakožto strukturální functionalista zastával makrosociální perspektivu, skrze níž spolu se Sidney Verbou (1963) realizovali kvantitativní výzkum zaměřený na komparaci společností různých národních států po druhé světové válce. Charakterizovat politickou kulturu společnosti zde znamenalo „určit frekvence různých druhů kognitivních, emotivních a evaluativních orientací“ vůči politickému systému, vůči politickým procesům a vůči sobě jako politickému aktérovi (Vajdová 1996, 340, srov. Almond a Verba 1989, 21).

Jedním z hlavních výsledků jejich výzkumnické práce bylo vytvoření tří ideálních typů politické kultury: *parochiální*, *poddanské* a *participativní* (Almond a Verba 1989, 16–18). Parochiální typ politické kultury označuje žádný či minimální výskyt vazeb jedince na politické objekty. Příznačný je pro málo rozvinuté společnosti nebo pro málo socializované jednotlivce. V aktualizované podobě se vztahuje k pocitům nesrozumitelnosti politického systému a k představám o jeho zbytečnosti pro normální život (Vajdová a Stachová 2005, 891). Vedle toho poddanský typ politické kultury je charakterizován zájmem o politické objekty, avšak jde o pasivní vztah k politickému systému, jelikož jedinec se nepovažuje za subjekt politického jednání. *Participativní* typ pak naopak značí jasně definované vazby k politickým objektům a převládající aktivní vztah k politickému systému, kdy

jedinec sám sebe pojímá jako politického aktéra. Čtvrtý typ politické kultury, *odcizený*, byl vytvořen týmem Klicperové-Baker a Feierabenda pro popis postkomunistické reality. Typické jsou pro něj postoje nedůvěry, cynismu či bezmoci, které se projevují zejména otevřeným nepřátelstvím vůči politickému systému a jeho částem (Klicperová-Baker, Feierabend a kol. 2009). Tento „objektivistický makropřístup“ vycházející z díla Almonda a Verby (viz Skovajsa 2006) sice umožňuje kvantifikovat a porovnávat zastoupení jednotlivých typů politické kultury v různých národních společnostech, opomíjí však úroveň individuálního jednání, k němuž mají odpovědi v dotaznících nejasný vztah. Je tedy možno komparovat společnosti, ale tento rámec zároveň znemožňuje vyjádřit se k významu jedinečných událostí pro politickou kulturu jedné určité společnosti.

Oproti tomu interpretativní proudy zkoumání politické kultury poskytují jasnější definice pojmů, jakkoli nenalézají obecně přijímanou koncepci. V perspektivě těchto přístupů je zdůrazňováno zakotvení politické kultury v širší kultuře. Politická kultura pak může být definována například jako „systém empirických přesvědčení, expresivních symbolů a hodnot, který definuje situaci, v níž se odehrává politické jednání. Poskytuje subjektivní orientaci v politice (Verba 1965, 513 podle Skovajsa 2006, 111). Jde však o velmi široký proud zahrnující rozličná pojetí kultury.

Kulturní repertoáry

V rámci interpretativního proudu pojmáme politickou kulturu jako soubor sdílených symbolických nástrojů, které jsou k dispozici pro interpretaci politického dění a které se reprodukují prostřednictvím sociálních interakcí. Hlásíme se tak k perspektivě kulturních repertoárů, které se vztahují ke kontextu, ve kterém dochází k lidskému jednání (Swidler 1986). Tento koncept v současnosti úspěšně konkuruje dřívějším pojmům spojeným s kulturou a její analýzou, jakými byly například kulturní systémy či kulturní kódy (Lamont a Thévenot 200, 8; Silber 2003, 431).

Ann Swidler definuje *kulturní repertoár* jako zásobárnu příběhů, symbolů, rituálů a vidění světa, které je možné použít v různých konfiguracích k řešení rozličných typů problémů.

Lidé tedy vybírají z kulturních nástrojů, které v danou chvíli mají k dispozici a podle nichž jednájí. Tyto disponibilní nástroje jsou zvláště důležité v situacích, ve kterých dochází k ustavování významu. S tímto pojetím kultury dochází k posunu důrazu od strukturálních omezení ke kontextuálně ukotvenému jednání (Lamont a Aksartova: 16), (Lamont, Thévenot 2000: 8), (Silber 2003, 430–431), (Small et al. 2010, 16), (Swidler 1986, 273). Lidé mají k dispozici více kulturních repertoárů, které se učí používat v rámci socializace, přičemž preferování strategie spočívající ve využití jednoho repertoáru neznamená, že by aktér neměl k dispozici alternativy odpovídající jiným kulturním repertoárům. Podle Swidler lidé i skupiny zkrátka vědí, jaký prvek v dané situaci zvolit, jak píše: „*Lidé vždy znají více kultury, než používají*“ (Swidler 1986, 277). Na druhou stranu je velice nepravděpodobné, že by se někdo zapojil do jednání, které by vyžadovalo takové strategie, které nejsou součástí jeho repertoárů (Small et al. 2010, 16).

Narativ a jeho analýza

Zkoumání příběhů a vyprávění má v etnografii a sociologii dlouhou tradici (Hájek et al. 2012: 200). Vyprávění představuje činnost, pomocí níž dokáže vypravěč rekonstruovat smysl jednání druhých pomocí aktivního využívání dostupných kulturních zdrojů. Pro některé autory je narativní rozumění sociální reality jedním ze základních konstituentů identity (Ezzy 1998, 239), (Hamar 2002). Významnou roli zde hraje kategorie subjektivního prožitku časovosti (Ricoeur 2000: 88), stejně jako kontext vyprávění a vztah vypravěče a publika. Jednotlivé akce a výpovědi totiž nejsou v narativech chápány odděleně, ale jako spojité, procesuální a zároveň provázané a ovlivňující se (Labov 1972, 354–370). Pro studium narativů je typické rozlišení „velkých vyprávění“ a „každodenních příběhů“ (Spector-Mersel 2010, 213), (Polkinghorne 1988: 14–15) či konceptualizace duality biografie a historie (Mills 2002, 7–15); vnitřního a vnějšího narativu (Hänninen 2004). Tyto konceptuální kategorie umožňují analyticky rozumět narativům jako výpovědím o sociální realitě, které jsou dynamické, jelikož vypravěči dokáží propojovat velká historická vyprávění a běžné každodenní příběhy. Vždy odkazují k předem existující kulturně ukotvené struktuře významů, narativních žánrů a zvyklostí, které se však reprodukují pouze díky individuálnímu kreativnímu jednání.

Od dob takzvaného „narativního obratu“ přitáhla analýza narativu pozornost značného množství autorů a nálepka „narativity“ tak nezřídka legitimizuje použití nesystematické a nerigorózní analýzy (Atkinson a Delamont 2006). Považujeme tedy za nutné distancovat se od těchto rozvolněných studií a explicitně vyjádřit přijetí teoreticko-konceptuálního modelu Paula Ricoeura, jak jej popisují Hájek, Havlík a Nekvapil (Hájek et al. 2012, srov. Ricoeur 2000). Umožňuje nám totiž kontextualizovat výpovědi situačně a kulturně, zachytit časovou dynamiku, a především zdůraznit, že významy nejsou narativu inherentní, ale že jsou kontinuálně vytvářeny ve všech třech součástech vyprávění: 1) prefiguraci – vypravěčovo porozumění žitému světu a kultuře, 2) konfiguraci – kreativní vytváření sekvencí událostí se zápletkou a evaluací a 3) refiguraci – aktivní přijímání narativu posluchačem a naopak vypravěčovo přizpůsobení se danému publiku (Hájek et al. 2012, 212–213), (Ezzy 1998, 244). Interakční situace během vyprávění je přitom zcela zásadní a naše teoretické východisko, že narativ (a jeho interpretované významy) je „produktem“ nejen vypravěče, ale i posluchače, je klíčové z hlediska specifčnosti sebraných dat, tedy vyprávění rodičů svým dětem. V tomto ohledu je možné předpokládat specifickou refiguraci narativu založenou na blízkém vztahu obou zúčastněných: vysoká míra důvěry, sdílené definice některých situací, ustálené dynamiky komunikace v rámci rodiny a snahu o ještě pečlivější zachování obrazu „morálně správného člověka“ (Ezzy 1988, 246, 249), (Hänninen 2004, 78), (May 2008, 472).

Narativ jako nástroj vytváření reality

Význam narativů jako relevantních sociálně-vědních dat a výpovědí spočívá v tom, že vypravěči situace nejen neutrálně popisují, ale prostřednictvím narativů se rovněž dopouštějí více či méně zjevné evaluace světa kolem sebe (Spector-Mersel 2010, 208), (Pickard 2010, 474–475), (Labov 1972). Velmi často jsou tato hodnocení provázána s emocemi vypravěčů (např. strach, hanba, hrdost), (Burkitt 2012, 481), (Sayer 2005). Zároveň je diskutabilní, zda rozdělovat přísně racionální a emocionální morální hodnocení a interpretace situací, akcí a objektů (Sayer 2005, 951). V této souvislosti řada autorů také chápe narativy nejen jako formu komunikace a interpretace reality, ale i jako kulturní nástroje, pomocí nichž vypravěč činí

určitou praxi a dosahuje (ne)zamýšlených důsledků jednání (Hájek et al. 2012, 200–201), (Hänninen 2004, 78, 80), (Bamberg 2004, 366).

Jak již bylo zmíněno výše, často lze v narativích zaznamenat zřetelnou snahu o budování určitého osobního dojmu, v goffmanovském smyslu „impression managementu“ (Goffman 1999) a identity „morálně správného člověka“ (Hänninen 2004, 78) nebo jen snahu o „vyhovění“ výzkumníkovi a stylizaci sebe i událostí do určité perspektivy (De Fina 2009, 244). V jiných případech se jedná o cílené dosahování prestiže, sociálního statusu či manipulaci s cílem výkonu moci a uplatnění sociální kontroly (Atkinson a Delamont 2006, 165).

Kultura ve formě sdílených předporozumění je významná z hlediska restrikce toho, co je vnímáno jako (ne)vhodný repertoár a obsah vyprávění, příběh a role vyprávěče v něm (Hänninen 2004, 77). Na druhou stranu není ani analyticky, ani teoreticky udržitelné připisovat významnou roli jen vlivu kultury a sdílených definic. Reprodukce jejich struktur je totiž umožněna jednáním aktérů, jelikož ti vybírají a rozhodují, co a v jakém kontextu budou vyprávět – tj. konfigurovat (Spector-Mersel 2010, 208).

Narativy tedy chápeme jako kulturní nástroje, které mají ilokučnou i perlokučnou sílu (Austin 2000); svým vyřčením nejenže komunikují významy, ale také mění své okolí. Přímou či nepřímou definují, co je morálně ne/správné, rekonstruují historii, a tím ovlivňují posluchače. Jako reprodukce politické kultury s odlišnou „funkcí“ je pak možné chápat narativy v konceptualizaci Brooke Harrington, která jim rozumí jako praktickým způsobem snižování complexity sociální reality. S jejich pomocí je političtímo možné „jednoduše a přehledně“ vysvětlit z pozice člověka a jeho biografie (Harrington 2010, 48 in Schimank 2011, 122). Narativy tak jsou významným kulturním nástrojem, prostředkem sociální kontroly a potažmo i způsobem vytváření určitých definic o politice. Podílejí se tedy na konstituování politické kultury.

VÝZKUMNÉ METODY

Pro analýzu rozhovorů byla zvolena kombinace teoreticko-konceptuálního narativního modelu a kvalitativní obsahové analýzy zaměřené na od-

lišení kulturních repertoárů. V rámci sociálního výzkumu byl původní přístup ke kvalitativní obsahové analýze založen na modelu *odesílatel – zpráva – příjemce*, implikující jednoznačnost interpretace významu dat a analyzující jen manifestní obsah sdělení (White a Marsh 2006, 23). Postupně byla tato představa nahrazena a doplněna odlišnou, kladoucí důraz na významy v textu na první pohled nezjevné. Například situačně-interakční kontext vzniku textu, socio-kulturní a historické pozadí vzniku textu (Mayring 2000, 2–3). Vzhledem k našemu úsilí kontextualizovat analýzy narativů, jsme se rozhodli aplikovat Ricoeurův model narativu. Zvolili jsme přístup k narativu jako performativní akci, která umožňuje zachytit dynamický a procesuální charakter dat. Vyprávění není jen popisem událostí, ale jednáním, které inherentně obsahuje hodnotící (evaluační) aspekt, jenž je významný s ohledem na to, co je vyprávěči sdělováno a jak jsou sociální fenomény interpretovány (Labov 1972). Tato hodnocení není možné chápat jako nahodilá a je nutné aplikovat koncept kulturního repertoáru, který je vyjádřením kulturně sdílených pravidel, jak konstruovat adekvátní zápletky o politice.

Během čtení a analýzy velkého množství dat se analýza narativu ve své strukturalistické podobě, jak ji popisuje Labov (1972, 364–370), ukázala jako příliš dekontextualizovaná a nedostatečná v souvislosti s generováním významů. V našem úsilí o ricoeurovskou heurističnost procesu analýzy jsme proto zvolili metodu kvalitativní obsahové analýzy, jako metodu flexibilní, procesuálně orientovanou (Schilling 2006: 28) a neustále rekonstituující významy konstruované analytikem (Krippendorff 2004, 87–88 in White, Marsh 2006, 34). V pojetí obsahové analýzy jsme se přitom řídili důrazem Klause Krippendorfa na vyvozování „závěrů“ (inferences) z textu (Krippendorff 2004, 18 in White, Marsh 2006, 23, 27). Induktivním postupem (Mayring 2000, 3–4) bylo vytvořeno kódovací schéma a hlavní kategorie a subkategorie, do nichž byly jednotlivé narativy a jejich části systematicky členěny tak, aby byla možná identifikace odlišných kulturních repertoárů. V průběhu kódování proběhl i proces přizpůsobování kategorií stále narůstajícímu počtu analyzovaných dat a bylo provedeno rekódování na základě finálního kódovacího schématu.

ANALÝZA ROZHOVORŮ

V našem výzkumu jsme usilovali o zachycení nenáhodných pravidelností ve způsobech re/konstrukce symbolických obrazů politična, abychom zjistili, jakým způsobem dnes dochází k reprodukci politické kultury, tj. jak o politice mluví rodiče se svými dospělými potomky. Politické kulturní repertoáry je možné si představit jako relativně samostatné množiny způsobů komunikace o politických tématech, které v rámci jednoho repertoáru spojuje totožné vztahování se k tématu a dále celá řada typických rysů. Vypravěče proto nelze rozdělit do kategorií podle jakéhosi „dominantního způsobu myšlení o politice“, lze však typologizovat repertoáry, jež se v jednotlivých vyprávěních objevují střídavě, nebo, jak ještě ukážeme, se mohou mísit dokonce i během vztahování se k jedinému tématu.

Kulturní repertoáry vztahování se k politice

V této kapitole nejprve charakterizujeme jednotlivé repertoáry, následně stručně popíšeme možnosti jejich vzájemné interakce ve výpovědích a konečně ukážeme, jaké repertoáry jsou užívány při zdůvodňování soudobého politického dění v těch chvílích, kdy je celospolečenská situace vnímána vypravěčem jako kritická.

Zaujatý repertoár

Výpovědi využívající zaujatého repertoáru konvergovaly v několika oblastech. Obvykle tematizovaly subjektivní stránku vypravěčova autobiografického prožitku nebo k němu odkazovaly implicitně prostřednictvím užití expresivních výrazů – obvykle vyjadřujících pocity radosti, strachu, libosti, hněvu atd. Cílem těchto výpovědí bylo především ukázat zaujetí pro vyprávěné, přičemž na úrovni prefigurace zde vždy nacházíme důraz kladený na identitu vypravěče, což při konstrukci zápletky dovoluje identifikaci s osobou politika nebo s institucí (*můj politik, moje strana* apod.). Naše pojmenování repertoáru nevyjadřuje pouze zájem o vyprávěné, ale také neochotu přijímat i výrazně odlišné názory; termín zaujatý vyjadřuje obojí. Metaforicky řečeno, politika byla popisována podobným způsobem jako divadelní hra, ve které se vyskytovali hrdinové i zloduši a která diváka/vypravěče svým dějem pohltila natolik, že je se sám vnímá jako součást děje. Typická promluva začíná slovy: „já si myslím“, „já jsem zažil“ nebo obsahuje rozlišovací kategorie jako „mám/nemám rád“ nebo „moje/cizí“.

Josef: „Mám třeba kamaráda, se kterým chodím na tenis, se kterým se naprosto shodnu, ten má úplně stejné názory jako já, což mě ubezpečuje v tom, že asi nejsem nějaký blázen. Stejně tak ty máš myslím docela stejné názory jako já, ale pak jsou lidi, který, donedávna jsem myslel, že mají stejné názory jako já, ale překvapili mě v tom, že buď je to už vůbec nezajímá a že ani nejdou k volbám, nebo že si vyberou nějaký téma úplně nezajímavý, nedůležitý a na to se zaměřej anebo pak mě překvapují některý, který mají úplně opačné názory než já, který jsou opravdu na ty úplně druhý straně barikády, ale i na to mají ty lidi právo myslím jako. Může mě to samozřejmě překvapit, a dokonce jsem schopen to akceptovat. Jediná věc, kterou nejsem schopen akceptovat, je, když někdo teda své názory (...) přetaví v nějaký nacionalistický rétoriky, to už teda jako se neovládám.“

Věcný repertoár

V tomto repertoáru nacházíme vypravěče zdůvodňujícího, zvažujícího, přemýšlejícího. Pro hodnocení jednání druhých bývá typické, že jsou následována úvahou, na níž se zakládají. Hodnota výroku je odvozena čistě z přesvědčivosti zdůvodňování, spíše než z expresivity výroku nebo potenciálu sebeidentifikace. Spíše než „zaujetí pro“, vypravěči chtějí svým výkonem posluchače přesvědčit o svém „zájmu o“. Tato prefigurativní preference vede ke konstrukci zápletek, v nichž se vypravěč staví do role vnějšího pozorovatele. Děj je tedy rekonstruován jako „ono se dělo“. Věcný repertoár se vyznačuje obdobně ostrou kritičností jako repertoár zaujatý, ale neodkazuje k identitě vypravěče. Proto se setkáváme s kategoriemi hodnocení jako „fungující/nefunkční“ nebo „smysluplný/nesmýslný“. Tematizace vlastních pocitů buď chybí, nebo vyznívá ambivalentně. Užití rámce připomíná tzv. veřejné rozvažování, jak o něm píše Jürgen Habermas (2000).

Evžena: „Vždycky by to mělo být tak, že aspoň jedna velká strana je v opozici a hlídá, že se nebudou dít žádný velký svinstva. Ale když došlo k opoziční smlouvě, tak si vlastně rozdělili sféry, nevím jak, nebyla jsem členem ani jednoho komplotu, ale takhle k tomu došlo a přestal fungovat hlídací pes opozice. A to byl velký problém. Takže nakonec si myslím, že to srazilo vaz ODSce, která přišla o voliče hodně, a vytáhlo se na ní hodně kauz

a myslím si, že socani maj taky úplně stejný máslo na hlavě, ale tolik kauz se na ně nevytáhlo.“

Vyhýbavý repertoár

Vyhýbavý repertoár se vyznačoval důrazem na pluralitu informací a relativitu pravdy, absencí morálních soudů a absencí výrazové expresivity. Cílem výroků bylo vyjádření desorientace nebo nezájmu o vyprávění. Vypravěči podobně jako u věcného repertoáru konstruuji zápletky o politických jevech v rámci „ono se děje“ a sebe staví do role pasivního diváka, jehož život však nemá žádný průnik s politickým děním. Typické vyznění dobře ilustruje následující úryvek:

Pavla: „Jako všechno má svý dobrý, a všechno má svý negativa. Se to prostě děje.“

Výpovědi vyjadřující distanci od politiky či formulující nepochopení politického dění vypovídaly o snaze vyhnout se přijetí jasného stanoviska k vyprávěnému, což tento repertoár jasně odděluje od repertoáru věcného. V těchto výpovědích nechyběly narace jako takové, byly však suplovány velkými příběhy týkajícími se společenského uspořádání, bez valného vlivu na smýšlení či prožitky vypravěčů. Jedná se tak o příběhy dvou odlišných světů, jejichž dráhy se nepotkávají.

Iveta: „Já mám soukromý život spjatý s děním úzce a politika bylo něco spíše jako vedle, že jo. Nakonec se říká, že politika je to, čím žije občan sám ve svém soukromém životě. Jak Čapek říká: Chceš dělat politiku? Běž vyplít zahrádku. Uvidíš, kolik je to práce a že je to donekonečna. To je politika každého občana v jeho životě. Jednoduchých lidí. (posluchač: Hmm) A tohle je taková okrajová, co dělají tihle politici. Tak bez toho můžeme všichni žít, jenom se teda můžeme pohoršovat, co to tam zase probůh dělají. Ale že by to mělo zase nějaký přímý vliv.“

Odcizený repertoár

Oproti tomu repertoár odcizený se vyznačoval nikoliv pasivitou jako takovou, nýbrž spíše aktivní a expresivně vyjadřovanou rezignací. Namísto neporozumění či absence jasných názorů na politiku se v tomto repertoáru objevovalo záměrné opomíjení politického dění z důvodu celkového znechucení. Politické bylo vnímáno jako špinavé, odpuzující, znečišťující (Mark 2005, 968–969); zároveň jako potenciálně nebezpečné, lživé a nemorální (Havel 1990, srov. Marada 2003, 55–72). Základními rysy odcizeného repertoáru na úrovni prefigurace vyprávěného tak jsou famus a přítomnost odsouzení až zavržení protagonistů. Využívání odcizeného repertoáru se jeví jako strategická reakce na zklamání, které respondenti zakusili poté, co se odvážili emocionálně investovat do politického dění. Povaha tohoto repertoáru je paradoxní, protože zde vypravěči manifestativně rezignují na politiku, která v nich nicméně vyvolává vysokou míru zapojení se, což je patrné prostřednictvím vysoké míry expresivity:

Tazatel: „A zklamání?“

Tomáš: „Klausova amnestie.“

Tazatel: „A proč?“

Tomáš: „Protože zvrátila tady jakoukoli morálku, nebo vyvrátila. Protože amnestie taky prokázala, že prostě v týdletý společnosti je normální krást.“

Následující tabulka shrnuje nalezené repertoáry, charakterizuje je stran typických rysů a uvádí nalezené a nasycené subkategorie repertoárů, které byly charakterizovány výše (Tab. 1).

Kombinace repertoárů

Ve všech analyzovaných prepisech se vyskytují různé typy repertoárů vedle sebe v závislosti na probíraných tématech. Časté jsou ale i jejich kombinace v podobě dynamického střídání v rámci výpovědi na jediné téma. Právě proto se zdá být rozlišení repertoárů vhodnější než typizace vypravěčů.

Kombinací je tolik, že jejich výčet, popis a doplnění příklady přesahují možnosti tohoto článku. Vezměme pro příklad zaujatý repertoár. Ten může být doplněn repertoárem věcným tak, aby výpověď získala podpůrné argumenty nebo aby vypravěč dal najevo, že si uvědomuje „druhou stranu mince“, tedy dílčí negativa objektu

Tabulka 1. Přehled nalezených repertoárů, jejich typické rysy a subkategorie.

NÁZEV REPERTOÁRU	EXPRESIVITA	LEITMOTIV PŘÍBĚHU (MIMESIS 1)	TYPICKÁ HODNOCENÍ	TYPICKÉ NARATIVNÍ FIGURY	SUBKATEGORIE
<i>Zaujatý repertoár</i>	vysoká	společenská a politická identita (zaujetí pro)	moje/cizí, (ne)mám rád, (ne)líbí se mi	<i>já jsem zažil já si myslím</i>	1.Kritika státu a formálních institucí. 2.Kritika vůči osobnosti. 3.Politika jako sféra bez radosti. 4.Kritika spoluobčanů
<i>Věcný repertoár</i>	nízká	vnější kauzální realita (zájem o)	funguje/ nefunguje, smysluplný/ nesmyslný	<i>ono se dělo on dělal</i>	1.Explicitní vymezení hodnot. 2.Protestní angažovanost. 3.Emoce vůči osobnosti. 4.Konstrukce morálních hranic.
<i>Vyhýbavý repertoár</i>	nízká	komplexita, nejistota (desorientace, opatrnost)	těžko soudit zajímavý/ nezajímavý	<i>na jednu stranu děj A, na druhou stranu názor B, takže nevím</i>	1.Orientace na soukromí. 2.Zásadová nevyhraněnost. 3.Smířlivé pointy. 4.Nevyslovené hodnoty. 5.Absence kvalitních politických elit.
<i>Odcizený repertoár</i>	vysoká	zklamání (odsouzení, zavržení)	přijatelný/ nechutný opravdový/ klamný	<i>ideál a ona přitom realita, demaskování</i>	1.Deziluze. 2.Znechucení. 3.Cynický fatalismus.

své „zaujatosti pro“. Tak obvyklou performativitu výpovědi doplňuje o odstup vyjadřující pokoru. Relativizující vyhýbavý repertoár poskytuje odstup mnohem výrazněji v tom smyslu, že vypravěč jím může zaujmout opatrnou pozici a vyjádřit, že bez ohledu na prožitek „zaujetí pro“ není sám s to zasáhnout do děje ve světě politiky, jež je příliš vzdálen problémům jeho žitého světa. Jako nejzajímavější kombinace se však jeví být doplnění zaujatého repertoáru o prvky repertoáru odcizeného, který odpovídá příběhům naděje a sebeidentifikace s politickou institucí či aktérem, jež končí zklamáním ústícím do pocitů podvedení a zoufalství. Ukazuje se tak, že zaujatost pro politiku má svá rizika a pocity odcizení jsou jejím přirozeným doplňkem, a to zvláště v krizových situacích.

Kulturní repertoáry a zdůvodnění soudobé politické krize

Následující tabulka prezentuje čtyři nalezené typy soudobých laických teorií zdůvodnění současného „stavu krize“ ve společnosti. Pro upřesnění je třeba dodat, že naši tazatelé/posluchači nebyli instruováni k dotazování se na nějakou konkrétní krizi a slovo „krize“ ani nefigurovalo v polostrukturovaném scénáři rozhovorů. Tematizace krize tedy byla čistě na vypravěčích stejně jako její definice. Takovýchto definic byly

nalezeny tři typy: krize důvěry v politiku, krize ekonomická a krize v podobě stoupajících preferencí komunistů ústící v jejich možnou spolupráci na vládě v zemi. Kromě názvu čtyř typů teorií uvádíme i vypravěči preferované repertoáry, které teprve tyto teorie z významňují v dané situaci, a konečně subtypy těchto teorií.

Z tabulky (Tab. 2) je zřejmé, že absentuje zaujatý repertoár, což odpovídá celkové absenci nabízených řešení krize vypravěči. Jejich výpovědi se soustředily na zdůvodňování krize, na níž však nikdo nezná adekvátní odpověď. Nyní uvedeme alespoň jeden příklad ke každému z hlavních typů zdůvodnění krize.

Nejčastějším subtypem teorií komunistické minulosti bylo zpochybnění charakteru politických elit v zemi, který pro příslušníky generací našich vypravěčů korespondoval s „převlékáním kabátů“ po roce 1989 – proto jsme jej označili jako teorii kontinuity komunistických elit:

Renata: „Ne, z naší rodiny nikdo straník nebyl. (pauza) Až potom, když se dcera vdala, jako [křestní jméno dcery], tvoje maminka, tak její manžel. Ale ten z toho profitoval těžce... A profituje do dnešní doby, protože byl komunista, a v dnešní době se mu daří jako členovi ODS – nevím čeho je členem teďka, ale jistě nějaký pravicový strany – se mu

Tabulka 2. Typy soudobých laických teorií zdůvodnění současného „stavu krize“ ve společnosti

TYP ZDŮVODNĚNÍ KRIZE	SUBTYPY ZDŮVODNĚNÍ	REPERTOÁRY
<i>Komunistická minulost</i>	1. Kontinuita politických elit. 2. Kontinuita ekonomických elit. 3. Kontinuita v myšlení lidí.	1. Věcný, odcizený. 2. Odcizený. 3. Věcný.
<i>Povaha českého národa</i>	1. Reflexivní.	1. Věcný, odcizený.
<i>Fatalistická teorie moci</i>	1. Lidová. 2. Reflexivní.	1. Odcizený. 2. Věcný.
<i>Teorie doby</i>	1. Doba špatných mezilidských vztahů. 2. Doba sociálních rozdílů. 3. Doba frustrace ze svobody.	1. Věcný, vyhybavý. 2. Vyhybavý, věcný, odcizený. 3. Vyhybavý.

daří velice dobře, protože jde z místa ředitele na další místo ředitele a pořád jenom postupuje... Což je v dnešní době asi docela běžnej způsob života bejvalejch komunistů.“

Tazatel: „A myslíš si, že ten minulej režim takovému tomu přístupu, kam vítr, tam pláští, nahrával ještě víc než ta dnešní doba, nebo ne?“

Renata: „Ne, myslím si, že ta dnešní doba.“

Objektem druhého typu teorií je *národ*. Teorie jsou charakteristické snahou zaujmout odstup a hledat kontinuitu kolektivního jednání ve větším historickém měřítku. Takto konstruované jednání je vypravěči buď tvrdě kritizováno, nebo je dokonce vnímáno odcizeně, jako v následujícím úryvku:

Josef: „Jediný, co se nezměnilo trošku, je naše čecháckovství. Takový to provinční uvažování, to rovnostářství, to plebejství, závist (smích), korupce a všechno no. To je vlastně taková ta vyčůranost naše, to se nezměnilo. Ale to máme geneticky daný, s tím se nedá nic dělat podle mě no.“

Termínem fatalistická teorie moci míníme přesvědčení o nevyhnutelnosti deformace charakteru člověka, jež k moci získá přístup. Jeden z vypravěčů teorii konstruoval s jistou dávkou politologického vzdělání, což mu umožnilo ztvárnit ji v repertoáru věcném. Zbytek těchto teorií je nicméně silně odcizený:

Renata: „Ať se mění garnitura, jaká chce, tak nakonec z toho vyjde, že támhle ten

má na Floridě, a já nevím kde, na Miami, že maj plno baráků a... Pronajímaj to, anebo si tam jezděj na rekreace, na dovolený a nic jinýho. a vymění se garnitura a je to totéž. Zase maj realitní... reality někde jinde no. O nic jinýho jim nejde, než aby si naplnili kapsy. (...) To člověk pomalu tu důvěru ztrácí.“

Teoriím doby dominuje vyhybavý repertoár. Jejich základ tvoří v zásadě prostá konstrukce, kdy ke krizi dochází proto, že doba má nějakou kritickou vlastnost. Takto je vzestup KSČM v krajských volbách vnímán jako důsledek dobových sociálních rozdílů, politická krize je pak vnímána jako pouhý odraz zhoršujících se mezilidských vztahů ve společnosti:

Iveta: „... taky mi hlava nebere, že tihle politici, tihle z ODS, že dělají politiku a říkají, že všichni mají příležitosti a tak, ale tu politiku nevím, jak jí dělají a pro koho jí dělají, ale obyčejní lidi v tom určitě nejsou. Jo? Jakoby rodina už nebyla jednotkou státu. Jakoby to měli úplně na háku. Jakoby vymizela jakákoli etika a ty dobré vztahy mezi lidmi. To mi hlava nebere. Vždyť přece takové to nejkrásnější, co bylo, takové to jednoduché a to, co ty lidi drželo pohromadě a co jako bylo hezké na vztazích, tak to je pryč. Každý se žene někam. Kdo z koho pořád. Takový divný. Takový neútulný už.“

DISKUSE

Za analyticky perspektivní považujeme výzkum toho, jak lidé mlčí a využívají mlčení, mají-li se vyjádřit k určitým sociálním jevům (srov. Ryan a Bernard 2003, 92–93). Zdá se totiž, že kulturní repertoáry, jež jsme identifikovali, zapojují momenty ticha s výrazně odlišnými možnostmi interpretace. O vztahu mezi „tichem“, kolektivními traumaty a političnem píše například Susana Narotzky a Paz Moreno, kteří konkrétně zkoumají formy užívání kategorií „obětí“ v rámci diskursu o politické diktatuře a transformaci (Pine et al. 2004, 273–294). V našem pojetí je možné, že vypravěčské užívání vyhýbavého repertoáru indikuje, že určitá témata nejsou pro vypravěče „bezpečná“ z hlediska zaujetí jasné pozice. Řečeno jinými slovy, nejsme vždy schopni odlišit, zda bylo využití vyhýbavého repertoáru evidencí o vypravěčově prefiguraci, nebo zda bylo situační improvizací vynucenou kontextem vyprávění.

Z normativního hlediska stojí za pozornost častý výskyt teorií doby, tedy narací, jejichž účelem je ukázat, že za hodnotově neuspokojivou situaci může určitá obecná charakteristika soudobého světa. V tomto typu dramatizace je krize součástí prostředí, nebo dokonce jen rekvizitou, nikoli výsledkem jednání konkrétních postav. Jde o perspektivu, jež má sice zdánlivě kritický náboj, ale nemožňuje vyvození odpovědnosti nebo důsledků pro aktérské jednání. Na druhou stranu užívání odcizeného repertoáru (které vytrženo z kontextu může působit rezignovaně a v teoriích kvantitativních výzkumů bývá normativně odsuzováno) je v mnoha případech strategie, jak se diskursivně i vnitřně vypořádat se zklamáním, v něž vyústila předchozí zaujatost pro politické děje.

Oproti typologii používané kvantitativními výzkumy v tradici Almonda a Verby zde představená typologie kulturních repertoárů umožňuje vztáhnout výroky vypravěčů k právě probíhajícím politickým dějům. Původní typologie totiž předpokládá, že typy politické kultury představují sedimenty dlouhého historického vývoje sociální struktury, a jsou tedy holistické povahy. Naše typologie naopak pracuje s jednajícím aktérem, jenž volí z repertoárů podle svých životních zkušeností, úsudku o sobě i jiných i situační schopnosti jednotlivých repertoárů zvýznamnit aktuální dění smysluplným způsobem.

ZÁVĚR

V prezentovaném výzkumu jsme využili interpretativní přístup ke zkoumání politické kultury, který propojuje teoretický rámec analýzy narativu s metodou kvalitativní obsahové analýzy kulturních repertoárů. Tento přístup umožňuje rozumět politické kultuře perspektivou vypravěčů, zároveň poskytuje náhled na kulturně sdílené významy a strategie jednání. Vytváříme typologii repertoárů a druhů vztahování se k politické krizi, které umožňují kulturně, situačně i časově kontextualizovat výsledky analýzy, které lépe korespondují s narativně rekonstruovanými světy vypravěčů (i posluchačů). Na rozdíl od typologie Almonda a Verby, která v rámci odpovědi na dotazníkové otázky třídí aktéry do kategorií, jež mohou, ale nemusí korespondovat s jejich laickým věděním a prožíváním politického, naše typologie se věnuje naraci jako jednání, jež je zpřístupněno politickou kulturou dané politické jednotky.

V průběhu analýzy jsme odlišili čtyři kulturní repertoáry vztahování se k politice: 1. *repertoár zaujatý*, 2. *repertoár věcný*, 3. *repertoár vyhýbavý* a 4. *repertoár odcizený*. Dále jsme identifikovali čtyři typy laických teorií politické krize, a to 1. *teorie komunistické minulosti*, 2. *teorie povahy českého národa*, 3. *fatalistické teorie moci* a 4. *teorie doby*. U těchto teorií jsme dále sledovali preferované kulturní repertoáry. Identifikované laické teorie ukazují, že nespokojenost veřejnosti s politikou nepředstavuje pouze okamžitý stav věcí, ale spíše vytváří prostředí pro reprodukci a habitualizaci kulturních nástrojů pro orientaci pozorovatele v dění. Osvojení dílčí laické teorie krize má pro vypravěče trvalejší důsledky nejen vzhledem k obecnějším preferencím využívání kulturních repertoárů, ale i pro jeho/její schopnost jakkoli aktivně jednat, nebo setrávat v pasivitě, podílet se na politickém dění, nebo se od něj odstříhnout, a tak konečně přijmout, či odmítnout politickou odpovědnost za budoucnost, již spolu sdílíme.

ZDROJE PODPORY

Tento text vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu SVV 2014 260 112.

POUŽITÁ LITERATURA

- Almond, G., Verba, S. 1989. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: SAGE.
- Atkinson, P., Delamont, S. 2006. „Rescuing Narrative from Qualitative Research.“ *Narrative Inquiry*. 16(1): 164–172.
- Austin, J. L. 2000. „*Jak udělat něco se slovy*.“ Praha: Filosofie AV ČR.
- Bamberg, M. 2004. Talk, small stories, and adolescent identities. *Human development* 47(6): 366–369.
- Brown, A. D. 2006. A Narrative Approach to Collective Identities*. *Journal of Management Studies*. 43(4): 731–753.
- Burkitt, I. 2012. Emotional reflexivity: feeling, emotion and imagination in reflexive dialogues. *Sociology*. 46(3): 458–472.
- De Fina, A. 2009. „Narratives in Interview – The Case of Accounts: For an Interactional Approach to Narrative Genres.“ *Narrative Inquiry*. 19(2): 233–258.
- Ezzy, D. 1998. Theorizing narrative identity. *The Sociological Quarterly*. 39(2): 239–252.
- Goffman, E. 1999. *Všichni hrajeme divadlo: sebezprezentace v každodenním životě*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Habermas, J. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofie.
- Hájek, M., Havlík, M., Nekvapil, J. 2012. Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48(2): 199–223.
- Hamar, N. 2002. Nalézání a vynalézání sebe v příběhu: O narativní konstrukci židovských identit. *Biograf*. 27, 43 odst.
- Hänninen, V. 2004. „A Model of Narrative Circulation.“ *Narrative Inquiry*. 14(1): 69–85.
- Harrington, B. 2010. *Pop finance: Investment clubs and the new investor populism*. Princeton University Press.
- Havel, V. 1990. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny.
- Krippendorff, K. 2004. *Content analysis: An introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Labov, W. 1972. *Language in the inner city: studies in the black English vernacula*. University of Pennsylvania Press.
- Lamont, M., Aksartova, S. 2002. Ordinary Cosmopolitanisms: Strategies for Bridging Racial Boundaries among Working-class Men. *Theory, Culture*. 19(4): 1–25. Dostupné z: <http://tcs.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0263276402019004001>.
- Lamont, M., Thévenot, L. 2000. Introduction: Toward a Renewed Comparative Cultural Sociology. In. Lamont, Michèle, Thévenot, Laurent. *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States*. New York: Cambridge University Press. s. 1–24.
- Marada, R. 2003. *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Mark, J. 2005. Society, resistance and revolution : the Budapest Middle Class and the Communist State 1948–1956. *English historical review*. 120(488): 963–986. Oxford: Oxford University Press.
- May, V. 2008. On Being a Good Mother: The Moral Presentation of Self in Written Life Stories. *Sociology*. 42(3): 470–486.
- Mayring, P. 2000. Qualitative Content Analysis [28 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*. 1(2), Art. 20.
- Mills, C. W. 2002. *Sociologická imaginace*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Naše společnost* 2013. CVVM SOÚ AV ČR. Dostupné z: <http://cvvm.soc.cas.cz/instituce-a-politici/duvera-ustavnim-institucim-a-spokojenost-s-politickou-situaci-v-zari-2013>.
- Pickard, S. 2010. The ‘Good Carer’: Moral practices in late modernity. *Sociology*. 44(3): 471–487.
- Polkinghorne, D. 1988. *Narrative knowing and the human sciences*. SUNY Press.
- Ricoeur, P. 2000. *Čas a vyprávění I*. Praha: Oikoymenth.
- Ryan, G. W., Bernard, H. R. 2003. Techniques to identify themes. *Field methods*. 15(1): 85–109.
- Sayer, A. 2005. Class, moral worth and recognition. *Sociology*. 39(5): 947–963.
- Schimank, U. 2011. Against all odds: the ‘loyalty’ of small investors. *Socio-Economic Review*. 9(1): 107–135.
- Silber, I. F. 2003. Pragmatic Sociology as Cultural Sociology: Beyond Repertoire Theory?. *European Journal of Social Theory*. 6(4): 427–449. Dostupné z: <http://est.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/13684310030064004>.
- Skovajsa, M. 2006. *Politická kultura: Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolinum.
- Small, M. et al. 2010. Reconsidering Culture and Poverty. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 629(1): 6–27.

Spector-Mersel, G. 2010. „Narrative Research: Time for a Paradigm.“ *Narrative Inquiry*. 20(1): 204–224.

Swidler, A. 1986. Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*. 51(2): 273–286.

Vajdová, Z. 1996. Politická kultura – teoretický koncept a výzkum. *Sociologický časopis*. 32(3): 339–351.

Vajdová, Z., Stachová, J. 2005. Politická kultura české populace v regionálním rozměru. *Sociologický časopis*. 41(5): 881–901.

White, M. D., Marsh, E. E. 2006. Content analysis: a flexible methodology. *Library trends*. 55(1): 22–45.

INTERDISCIPLINÁRNÍ VÝZKUM ARCHEOLOGICKÝCH ARTEFAKTŮ POMOCÍ MODERNÍCH TECHNOLOGIÍ

Ladislav Čapek* – Lukáš Holata* – Petr Menšík* – Petr Baiert † – Jan Hrdlička † – Jan Říha † –
Jarmila Savková † – Pavel Vařeka *

**Katedra archeologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni*

† *Nové technologie – Výzkumné centrum, Západočeská univerzita v Plzni*
mensik.p@email.cz

Interdisciplinary research of archaeological artifacts through modern technologies

Abstract—The paper introduces results of project of interdisciplinary research of artifacts through modern technologies based on archaeometric study of Prehistoric and Middle Age pottery and on chemical analyses of soils around a deserted medieval village. Processes of production and use of the ceramic artifacts in the past society may be studied in a better way through modern archaeometric methods; chemical analyses of soils enable a non-destructive understanding of inner structure of areas of activities and components on archaeological sites. Chemical analyses of soils on the basis of phosphate analysis were applied on example of the deserted medieval village called Sloupek (Rokycany region) where it was possible to define spatial structure of activities in terms of one farmstead on the basis of phosphate distribution and we were able to interpret processes related to abandonment of the site followed by organic remains. Archaeometric analyses of the settlement pottery from the Younger Bronze Age and Middle Age pottery from České Budějovice enabled us to understand the structure of the ceramic raw material and character of the pottery production. It is possible to take into consideration local or regional production of Middle Age as well as Prehistoric pottery on the basis of the identified characteristics which was not related to any other production spheres.

Keywords—*X-ray diffraction; X-ray fluorescence; non-destructive analyses; chemical analyses; phosphate analyses*

ÚVOD

V nedávné minulosti byla navázána interdisciplinární spolupráce mezi Katedrou archeologie FF ZČU a Výzkumným centrem Nové technologie při ZČU. Toto centrum umožňuje vzhledem ke svému vybavení komplexně orientované archeometrické studium materiálového složení a fyzikálně-chemických vlastností různých druhů artefaktů.

Prostřednictvím přírodovědných archeometrických analýz a exaktního určení chemického složení a fyzikálních vlastností lze rekonstruovat minulé výrobní postupy při výrobě a užití artefaktů. Takto orientované studium pomocí moderních metod z oblasti archeometrie se výrazně uplatňuje v zahraničí (např. Jones 2004, 327-338; Henderson 2000; Pollard et al. 2007). Význam archeometrických analýz spočívá v možnostech rekonstrukce celého dynamického operačního řetězce (fr. chaîne opératoire), kterým artefakty procházejí v jednotlivých fázích svého životního cyklu, od způsobu získávání surovin přes způsob výroby a užití až po konečný zánik v minulé společnosti a kultuře. Pomocí moderních metod analýzy lze uvažovat i o formálních vlastnostech a funkcích jednotlivých artefaktů. Následně je možné lépe pochopit procesy při jejich vytváření a užití v minulé společnosti a kultuře, a sledovat tak interakce mezi člověkem a jeho artefakty ve vztahu k okolnímu prostředí, které svým chováním a vytvářením artefaktů v minulosti utvářel (např. Dobres 2000, 154-155; LaMotta a Schiffer 2001, 27-33; Skibo a Schiffer 2009, 9-10). Poznání prostředí a míst odehrávajících se aktivit umožňují chemické analýzy půd, zejména fosfátová a prv-

ková analýza, které nacházejí významné uplatnění v archeologické prospekci při vymezení rozsahu archeologických lokalit. Tím můžeme dojít k identifikaci rozličných areálů aktivity, čímž lze odhalit zákonitosti ve využití prostoru v minulosti (např. Middleton a Price 1996, 673; Wilson et al. 2009, 2327).

Z dosud realizovaných dílčích výzkumů Katedry archeologie ZČU a Výzkumného centra Nové technologie, které byly nebo budou postupně publikovány, lze zmínit realizaci fosfátové analýzy při výzkumu obléhacího tábora u hradu Sion. Fosfátová i prvková analýza byly aplikovány také na půdních vzorcích ze zaniklých středověkých vesnic Kamenice na Blovicku a Sloupek na Rokycansku. Identifikovány zde byly jednotlivé areály aktivity, zejména v rámci usedlosti, a zároveň bylo upozorněno na četná metodologická úskalí, zvláště při odběru a vyhodnocení vzorků. Takto způsobené odchylky se totiž mohou významně podepsat pod výsledné hodnoty koncentrace prvků v půdě, čímž ovlivňují konečnou interpretaci.

Druhým tematickým okruhem zájmu bylo využití nedestruktivní archeometrické analýzy na bázi RTG záření při výzkumu pravěké a středověké keramiky a artefaktů ze železa a barevných kovů. Zde bylo využito zejména metod rentgenové difrakce (XRD) a rentgenové fluorescenční spektrometrie (XRF), které patří mezi základní skupiny metod sloužících ke studiu vnitřní struktury a chemického materiálového složení (k metodám Říha et al. 2013). V rámci výzkumu byly realizovány analýzy pravěké keramiky z mladší doby bronzové z Březnice u Tábora a středověké keramiky z Českých Budějovic (Čapek et al. 2013, 525-542). V oblasti materiálových a metalografických analýz byly učiněny rozbory bronzových jehlic z lokality u Březnice na Táborsku. Ve spolupráci s Ústavem jaderné fyziky AV ČR a Výzkumného centra NTC bylo dále analyzováno chemické složení 45 raně středověkých esovitých záušnic z Chebska. U vybrané raně středověké záušnice z Třebeně byla využita i dosud málo běžná počítačová tomografie (Schejbalová et al. 2013, 631-642). z vrcholně středověkých artefaktů byly analyzovány středověké ocelové šipky z hradu Sion a několik železných podkov (Říha et al. 2013, 115-117).

Třetím dílčím tématem byla aplikace geofyzikálních metod na vybraných archeologických

lokalitách z pravěkého a středověkého období. Jejich cílem bylo zejména doplnění geodetické dokumentace těchto památek o nedestruktivní průzkum archeologických situací nacházejících se pod současným povrchem, což v některých případech napomohlo k jejich snadnější interpretaci a dataci. Realizován byl například geoelektrický odporový průzkum v místě zaniklé tvrze na katastru obce Rataje na Táborsku (Baierl et al. 2012) nebo Liškova hradu, který se nachází nedaleko Spáleného Poříčí jižně od Plzně (Hložek et al. 2013). Podrobné výsledky geofyzikálních průzkumů jsou publikovány na jiných místech (například Baierl et al. v tisku).

V následujících kapitolách budou stručně představeny výsledky dvou dílčích témat týkajících se aplikace chemických a archeometrických analýz, které se v rámci mezioborové spolupráce nejvíce rozvíjejí. Prezentován bude výzkum na zaniklé vesnici Sloupek, kde s využitím několika metod výzkumu, včetně fosfátové analýzy, byly identifikovány a vymezeny dílčí areály v rámci jedné usedlosti. Dále budou představeny a popsány výsledky studia středověké a pravěké keramiky, které umožnily poznání struktury a způsobu výroby keramické suroviny.

VÝZKUM VNITŘNÍHO USPOŘÁDÁNÍ AREÁLŮ LIDSKÝCH AKTIVIT NA ZÁKLADĚ CHEMICKÝCH ANALÝZ – PŘÍPAD ZANIKLÉHO SLOUPKU

Strukturu minulých sídelních komponent, která odráží lidské aktivity a jejich organizaci, je možné archeologicky studovat prostřednictvím nenáhodné prostorové distribuce artefaktů ve vztahu k pozůstatkům někdejších stavebních konstrukcí a reliéfním tvarům. Výpovědní možnosti archeologických situací jsou však mnohdy zastřeny dalšími antropogenními a přírodními formačními a postdepozičními procesy, které se podílely na jejich transformacích (například čištění a odstraňování odpadu, způsob opuštění sídelní komponenty, délka osídlení a opětovné užití areálů apod.). Tyto procesy a činnosti jsou dobře dokumentovány zejména prostřednictvím etnoarcheologického výzkumu (např. Schiffer 1987; Joyce a Johannessen 1993; Rothschild et al. 1993; King 2008, 1225).

Významný informační potenciál k odhalení minulých lidských aktivit a jejich prostorového vymezení tak připadá chemickým analýzám půd. V takové míře totiž nepodléhají ovlivnění

výše uvedeným procesům, ačkoliv toto tvrzení nelze zcela generalizovat (např. Wilson et al. 2009, 2333). Nejrozšířenější metodu k analýzám půd představuje fosfátová analýza, která byla rozvíjena již od 30. let 20. století ve Švédsku a Německu (např. Arrhenius 1931; Lorch 1940). Fosfátová analýza brzo našla významné uplatnění při archeologickém výzkumu sídelních i pohřebních areálů, jelikož její aplikací lze odhalit místa, kde byl koncentrován jakýkoliv organický materiál. Jedná se zejména o areály skladování a konzumace potravy, shromažďování organického odpadu nebo koncentrace lidských či zvířecích exkrementů a moči. Významné navýšení fosfátů způsobují také těla uhynulých zvířat či zemřelých lidí (Krajíc et al. 1982, 232; Edwards et al. 1983, 365). Na rozdíl od ostatních prvků, kterými jsou obohaceny povrchy těchto areálů lidských aktivit, je množství fosforu v půdě po počátečním poklesu nadále konstantní. V půdě je fosfor navíc pevně vázán na původní místo uložení, jeho migrace tak zpravidla probíhá pouze ve vertikálním směru (např. Pelikán 1955, 376; Schackley 1975, 687; Sjöberg 1976, 449).

V rámci projektu byla fosfátová analýza aplikována na půdních vzorcích z archeologicky prozkoumané usedlosti v zaniklé středověké vsi Sloupek na Rokycansku (srov. Vařeka et al. 2011, 330-334). Pomocí pedologické sondy bylo ze všech archeologickým výzkumem identifikovaných areálů odebráno malé množství zeminy (hmotnost vysušené zeminy činí 2 až 5 gramů). Vzhledem k předpokládané difundaci fosfátů v půdě byly pro analýzu vybrány vzorky ze dvou úrovní v podloží – cca 5 a 20 cm pod rozhraním s nadložními vrstvami. Extrakce fosfátů z vysušených a nadrcených vzorků byla prováděna činidlem podle Mehlicha (Mehlich 1984), které prokazovalo nejvyšší extrakční schopnosti ze všech testovaných činidel (k podrobnějším informacím o metodě odběru i stanovení fosfátů srov. Hrdlička et al. v tisku). Oba nezávislé zdroje informací tak mohly být vzájemně doplněny, čímž bylo spolehlivě odhaleno uspořádání a rozsah jednotlivých areálů (obr. 1, 2).

Zástavba zkoumané usedlosti vykazuje znaky archaického uspořádání, jednotlivé objekty zde byly rozmístěny kolem prázdného prostranství – dvora. Základní komunikační schéma indikují místa s absencí nebo nízkým obsahem fosfátů. V levé přední části stála samostatně dvojice staveb, obytný dům (jizba s pecí) a skla-

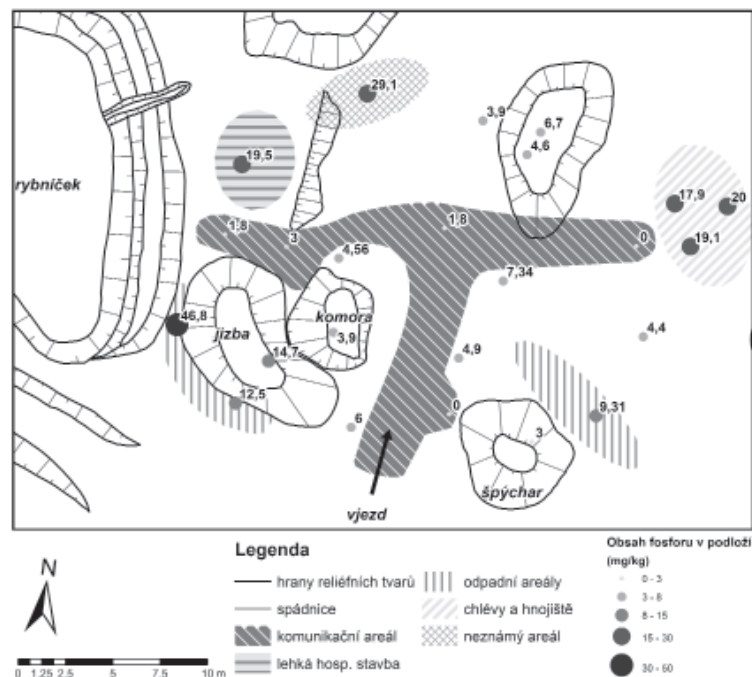
dovací patrová komora, do nichž se vstupovalo ze zadní části. V tomto prostoru lze uvažovat o existenci sítě či podsítě lehčí konstrukce. Vzhledem k předpokládanému pravidelnému čištění těchto areálů, které výrazně omezuje obohacení půdy o fosfáty, je velice překvapivý jejich vyšší obsah v interiéru jizby. Navýšení tak zřejmě neodráží primární využití objektu, ale spíše násilný způsob zániku vesnice; způsobeno mohlo být např. rozkladem většího objemu organických hmot, jejichž pozůstatky se v kyselem lesním prostředí přímo nedochovávají. Vzorek ze špýcharu, který byl umístěn v pravé přední části usedlosti, verifikuje, stejně jako v případě komory, standardní představy o jejich využití. U přední části jizby byl situován odpadní areál s vysokým podílem organických zbytků. Další takový areál byl odhalen vedle špýcharu, podíl organického materiálu zde však byl nižší. Za ním byla jednoznačně prokázána přítomnost chléva společně s hnojištěm. Vyšší množství fosfátů bylo získáno z místa lehké hospodářské stavby a z prostoru dále k severovýchodu, kde lze snad uvažovat o dalším odpadním areálu či o prostoru spojeným s chovem domácích zvířat, např. drůbeže.

Fosfátová půdní analýza vhodně doplnila výsledky archeologického odkryvu usedlosti. Preciznější vymezení jednotlivých areálů vyžaduje zahuštění stávající sítě odběru vzorků. Další areály a některé projevy lidského chování v usedlosti by měly být indikovány výsledky prvkové analýzy (tzv. multi-element analysis), která je nyní ve spolupráci KAR a NTC při ZČU intenzivně rozvíjena a testována.

ARCHEOMETRICKÉ STUDIUM PRAVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY

Petroarcheologické, minerologicko-geologické, geochemické a obecně archeometrické analytické metody nacházejí stále častěji významné uplatnění při výzkumu nejen pravěké a raně středověké, ale i vrcholně středověké a novověké keramiky (souhrnně např. Gregerová a kol. 2010). Cílem archeometrických analýz keramických artefaktů je obvykle získání informací o původu keramické suroviny, jejím složení a strukturních změnách během procesů výroby a užití. Získané informace tohoto druhu tvoří součást archeometricky orientovaného keramologického studia, zabývající se otázkami pro-

Obrázek 1. Obr. 1: Uspořádání usedlosti i v zaniklé středověké vesnici Sloupek podle povrchového průřezu reliéfních tvarů a výsledku fosfátové analýzy půd.

venience a distribuce hrnčířských surovin, výrobou a technologií keramiky i jejím samotným užitím (Rice 1987, 115-116; Orton et al. 1993, 113-131).

Pracoviště Výzkumného centra NTC disponuje přístrojovým vybavením, které umožňuje provedení řady fyzikálně-chemických analýz standardně využívaných při základním archeometrickém či petroarcheologickém studiu keramiky (k přehledu metod např. Gregerová a kol. 2010, 34-47). Mezi nejvíce využívané metody, které lze uplatnit v rámci studia na pracovišti NTC patří rentgenová-fluorescenční a rentgenová difrakční analýza.

RENTGENOVÁ-FLUORESCENČNÍ ANALÝZA

Rentgenová-fluorescenční analýza (XRF) představuje metodu kvalitativní a kvantitativní analýzy hlavních a stopových chemických prvků. Pomocí spektrometrické analýzy rentgenové-fluorescenčního záření lze zjistit, které prvky jsou přítomné ve zkoumaném vzorku keramiky, a podle intenzity záznamu záření lze určit množství (koncentraci) těchto prvků ve vzorku. Metoda XRF umožňuje poměrně přesné vyhodnocení chemických prvků a pomocí metody lze studovat a porovnávat chemické složení u jednotlivých keramických vzorků. Chemické prvky

jsou pak převáděny na normativní složení minerálů k dalšímu petroarcheologickému výzkumu (k tomu např. Gregerová a kol. 2010, 39; Říha et al. 2013, 113-114).

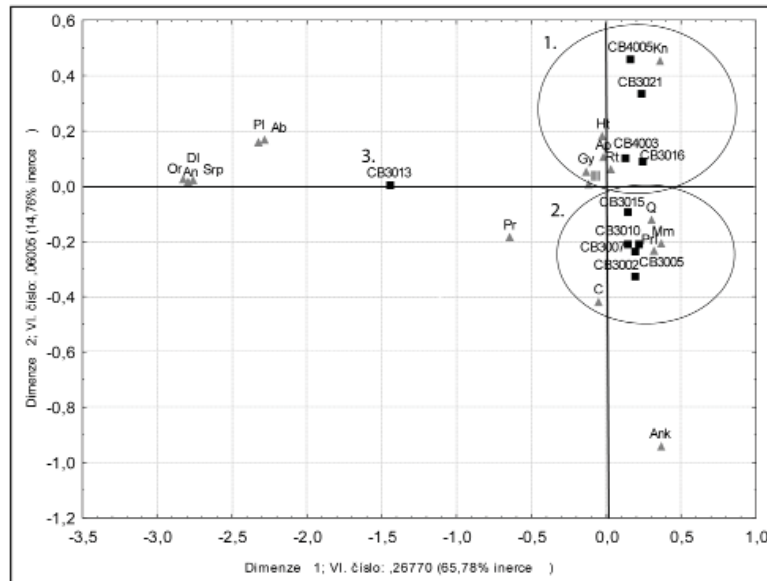
Chemický rozbor je standardně prováděn na pracovišti NTC na vlnově disperzním rentgenovém-fluorescenčním spektrometru Bruker AXS S4 Explorer s Rh anodou, který umožňuje přesné určení veškerých chemických prvků ve studovaném vzorku keramiky.

RENTGENOVÁ-DIFRAKČNÍ ANALÝZA

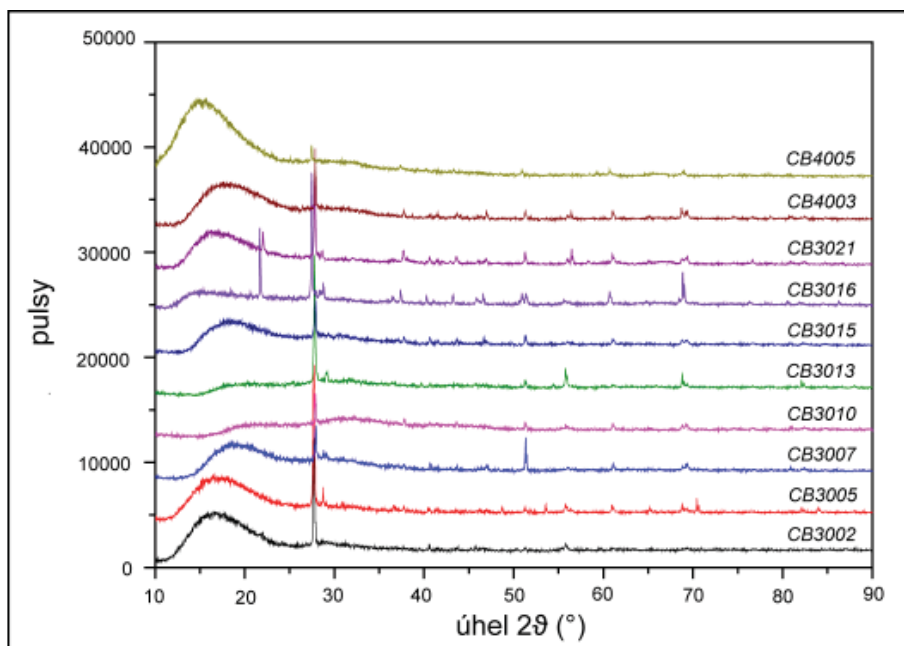
Další metodou je rentgenová-difrakční analýza (XRD), která je využívána ke studiu vnitřní stavby krystalických látek a určení jejich fázového (minerálního) složení. Pomocí XRD lze stanovit kvalitativní a kvantitativní fázové složení keramického střeptu a identifikovat přítomné krystalické fáze a zároveň získat základní informace o obsahu jednotlivých fází. Dále můžeme určit velikost krystalitů v keramickém materiálu, studovat orientaci, texturu a deformaci krystalických fází v hornině. z jednotlivých identifikovaných krystalických fází ve střeptu můžeme stanovit, které z minerálů s vysokou pravděpodobností tvořily surovinovou příměs studované keramiky a které vznikly až při jejím výpalu. z těchto údajů lze odhadnout i přibližnou teplotu výpalu (k tomu např. Gregerová a kol. 2010,

Obrázek 2. Rekonstrukce usedlosti i v zaniklé středověké vesnici Sloupek. Zdroj: Dudková et al. 2008, obr. II-20.

Obrázek 3. Korespondenční analýza normativních minerálů českobudějovické keramiky. Shluk 1 označuje převážně redukční keramiky, shluk 2 označuje grafitovou keramikou. Samostatně se v rámci grafu nachází třída CB3013, která se vztahuje k tuhovým zásobnicím.

Obrázek 4. Rentgenový difrakční záznam keramických tříd středověké keramiky z Českých Budějovic.

38; Říha et al. 2013, 112-113; podrobně např. Dolníček 2005).

Zpracování a vyhodnocení keramických vzorků je prováděno na automatickém práškovém difraktometru Panalytical X'Pert Pro s Cu rentgenovou lampou. Difrakční záznamy jsou poté zpracovávány a porovnávány s databází referenčních práškových difrakčních záznamů pro identifikaci přítomných fází.

1) Výsledky rozboru středověké keramiky z Českých Budějovic

Metody rentgenové-fluorescenční a rentgenové difrakční analýzy středověké keramiky byly testovány na celkem deseti makroskopicky a mikroskopicky určených vzorcích keramických tříd, které se lišily na základě výpalu, struktury keramické hmoty, úpravy povrchu a barvy (k tomu např. Nováček a Tetour 2003; Čapek 2010, 43). Studované vzorky středověké keramiky byly datované od 2. pol. 13. do 14.–15. století a pocházely z kontextu dvou původních středověkých parcel na dvoře historické radnice na náměstí Přemysla Otakara II. v Českých Budějovicích (Čapek et al. 2013 v tisku).

Rentgenová-fluorescenční analýza na XRF spektrometru ukázala na rozdíly v zastoupení základních chemických prvků, které tvoří strukturu plastické a neplastické keramické matrix. Nejvíce bylo zjištěno zastoupení na základě hmotnostních procent oxidů prvků SiO_2 , CO_2 , a Al_2O_3 . Vedle těchto hlavních prvků vzorky vykazovaly vysoký obsah oxidu železitého Fe_2O_3 a poměrně nízké hodnoty MgO , CaO a TiO_2 . Všechny vzorky ukazovaly na převahu oxidu draselného K_2O nad oxidem sodným Na_2O . Nejvyšší obsah v podobě příměsí byl zjištěn u prvku P_2O_5 . Ostatní příměsí se pohybovaly v desetinách procenta (podrobně Čapek et al. 2013).

Převedením chemických prvků na normativní minerály bylo možné určit relativní zastoupení keramické suroviny a uvažovat o jejím původu (obr. 3). Hodnoty normativních minerálů byly vypočteny v programu MINLITH (Rosen a Abbyasov 2003, 252–264). Zjištěný illit, kaolinit a montmorillonit jako součást charakteristického jílovitého pojiva v keramické matrix je součástí terciérních jílu, které se běžně nacházejí v jihočeských pánvích. Tyto ložiska kvalitních jílu a kaolinů se objevují i v blízké dostupnosti Českých Budějovic a lze předběžně

stanovit místní původ a lokální charakter výroby keramiky. Grafit, který byl zjištěn u několika vzorků jak v plastické, tak i neplastické podobě, se objevuje v grafitických pararulách, jílovitých břidlicích a krystalických vápencích. Ložiska grafitu se nacházejí v okolí Českých Budějovic, nelze vyloučit i dostupnost surovin z blízkého Českokrumlovska, kde se nachází celá řada historických ložisek i povrchových výchozů grafitu. Všechny vzorky obsahovaly rovněž hematit a rutil, který se nachází v železitých rudách u hornin typu syenitů či metabazitů. Doloženy jsou zejména na Písecku a Táborsku. z chemických a mineralogických analýz se odlišovala pouze keramická třída, která je charakteristická pro zásobní tvary nádob (masivní zásobnice s kyjovitým okrajem). Chemické a mineralogické složení keramické třídy s převahou draselných a alkalických živců (plagioklas a ortoklas) společně s albitem ukazovala na jiný původ suroviny, a to v magmatických metamorfovaných horninách a pegmatitech, které se nacházejí na okrajích Českobudějovické pánve. s určitou opatrností lze uvažovat o místu jiné výroby a transportu těchto nádob v souvislosti s obchodem (podrobně Čapek et al. 2013, 525–642).

Pomocí XRD analýzy byly zjištěny převážně krystalické fáze křemene a jeho modifikace (cristobaolit, stišovit a coesit). Tyto modifikace křemene vznikly za vyšších teplot výpalu nebo při vystavení vyššímu tlaku, jímž byly keramické třídy postihnuty (obr. 4). O zjištěných krystalických fázích lze uvažovat jako o součástech minerálního složení ostřiva. Zajímavost představuje objevení (prokázání??) minerální fáze hercynitu u keramické třídy, která je charakteristická pro zásobní tvary keramiky. Hercynit se totiž na Českobudějovicku nevyskytuje a jeho původ je doložen na Písecku (podrobně Čapek et al. 2013, 525–642).

Pomocí metod XRF a XRD se podařilo prokázat lokální původ českobudějovické keramiky. Jedinou výjimku představuje keramická třída charakteristická pro masivní zásobní tvary, jejíž původ lze hledat jinde. V tomto případě lze uvažovat o transportu zásobnic v souvislosti s obchodem. Detailní určení míst provenience surovin pro výrobu středověké keramiky by však vyžadovalo samostatnou analýzu i předpokládaných užitých surovin z těchto oblastí. Na základě deseti analyzovaných střepů rovněž nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry. V budoucnosti bude nutné vyhodnotit další srovnávací

keramické třídy i z jiných lokalit v rámci širšího regionu jižních Čech. To bude předmětem následujícího výzkumu.

2) Výsledky rozboru pravěké keramiky z mladší doby bronzové

Rentgenová-fluorescenční a rentgenová difrakční analýza byla prozatím testována na třech souborech pravěké keramiky datované do mladší doby bronzové. Soubory pravěké keramiky pocházely ze sídliště u Březnice (okr. Písek) z objektu sídlištní jámy a lineárního žlabu (Chvojka 2007; Chvojka a Šálková 2011), dále z Hluboké nad Vltavou (okr. České Budějovice) v „poloze Křesín“ z objektu – jámy – ledvinovitého půdorysu a z Hvožďan (okr. Tábor) v „poloze Lužec“ z jámy podlouhlého oválného tvaru s mísovitě prohloubenými stěnami (nepublikováno). Sledovány byly zejména rozdíly v chemických vlastnostech keramiky u funkčně odlišných typů sídlištních objektů.

Pravěká keramika byla testována pomocí rentgenové -fluorescenční analýzy (XRF) na třech makroskopicky určitelných třídách, které se od sebe lišily strukturou keramické hmoty (jemná, středně hrubá, hrubá). Testováno bylo i více vzorků z různých úrovní u jednoho, případně u více archeologických objektů na lokalitě. Na základě provedené difrakční analýzy byly zjištěny pouze malé rozdíly v analyzované keramice. Ty nejsou výrazně zřetelné ani mezi rozdílnými makroskopicky zjištěnými keramickými třídami, různými objekty na sídlišti nebo odlišnými lokalitami. U všech analyzovaných vzorků bylo v keramické hmotě zjištěno největší zastoupení SiO_2 , Al_2O_3 , CO_2 a Fe_2O_3 , přičemž jejich vzájemný poměr nevykazuje v rámci jednotlivých vzorků výraznější rozdíly. Nejmenší odlišnosti ve složení byly poté zjištěny v rámci makroskopicky zjištěných keramických tříd na jednotlivých lokalitách. V těchto případech nehraje roli původní umístění keramického vzorku v rámci jednoho objektu nebo dvou vzorků z různých objektů na lokalitě. Výraznější rozdíly byly zjištěny pouze v rámci procentuálního zastoupení Na_2O , P_2O_5 a MgO (např. u lokality Březnice), vzhledem k malému vzorku dat se však prozatím nepodařilo nalézt výraznější struktury a nelze s jistotou říci, zda v rámci jedné lokality bylo využíváno jedno ložisko hlíny sloužící k výrobě keramiky. Další otázky jistě zodpoví analýza potenciálních zdrojů hlín v okolí lokality, stejně jako srovnání s podloží

v blízkém sousedství lokality i jejím vzdálenějším okolí. Výraznější rozdíly v keramickém složení vzorků bylo poté zjištěno při porovnání jednotlivých prostorově více vzdálených lokalit (Březnice, Hluboká nad Vltavou, Hvožďany). Naměřená data jsou v současné době analyzována a budou publikována na jiném místě.

ZHODNOCENÍ A ZÁVĚR

V současnosti se studium artefaktů stále více orientuje na přírodovědné archeometrické analýzy, které umožňují detailní poznání technologických postupů od získávání surovin po jednotlivé fáze výroby a užití artefaktů v minulosti. Chemické analýzy nacházejí značné uplatnění v nedestruktivním výzkumu při vymezení a identifikaci areálů aktivity a odhalení struktury lidských sídel. Tyto druhy výzkumů však vyžadují široce koncipovanou interdisciplinární spolupráci s obory zabývající se přírodovědnými archeometrickými analýzami a fyzikálně-chemickými vlastnostmi materiálů a jejich prvků. z tohoto důvodu byl učiněn krok ke spolupráci dvou pracovišť při Západočeské univerzitě v Plzni, a to mezi Výzkumným centrem NTC a Katedrou archeologie.

V rámci společného projektu se nejvíce rozvíjejí analýzy fosfátů a prvkové analýzy zemin, které byly testovány na několika lokalitách. Na zaniklé středověké vesnici Sloupek se podařilo prostřednictvím distribuce hodnot fosforu a komparací s dalšími metodami výzkumu prostorově vymezit areály aktivit v rámci jedné usedlosti (dvoru). Shromáždění dat z dalších podobných lokalit umožní blíže specifikovat zákonitosti lidského chování ve vesnickém prostředí mladšího středověku či raného novověku.

Druhý tematický okruh představují analýzy artefaktů z keramiky, železa a barevných kovů, jejichž rozborů pomocí rentgenové -fluorescenční a rentgenové difrakční analýzy umožňují určit chemické a fázové složení, a přispět tak k interpretaci jejich původu (provenienci) či charakteru výroby. Metody XRF a XRD na příkladu českobudějovické středověké keramiky prokázaly lokální původ suroviny pro výrobu hrnčířských výrobků. V případě pravěké keramiky z mladší doby bronzové z několika sídlištních lokalit se prozatím nepodařilo jednoznačně prokázat odlišné chemické složení keramiky u různých typů archeologických objektů. Studium keramiky pomocí archeometrických

analýz je teprve v počátcích. Až po provedení rozboru většího počtu vzorků keramických tříd z různých lokalit si lze klást další, komplexněji pojaté otázky týkající se kupříkladu organizace výroby či sociálních kontaktů v souvislosti s obchodem v různých dobách naší minulosti, a následně na ně hledat odpovědi.

PODĚKOVÁNÍ

Archeologické výzkumy mladobronzových sídlišť byly provedeny Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích. Z poskytnutí informací o výzkumech a zapůjčení keramických nálezů k archeometrickým analýzám autoři děkují vedoucímu výzkumu Doc. Mgr. Ondřeji Chvojkovi, Ph.D.

ZDROJE PODPORY

Článek vznikl za podpory projektu SGS-2013-054 Moderní archeometrické metody při interdisciplinárním studiu archeologických movitých a nemovitých artefaktů.

POUŽITÁ LITERATURA

Arrhenius, O. 1931. Die Bodenanalyse im Dienst der Archaeologie. *Zeitschrift für Pflanzenernährung. Düngung und Bodenkunde*. 10 (B): 427–439.

Baierl, P., J. Hložek, P. Menšík 2012. Zaniklá tvrz(?) v lese „Borečný“ u Rataj. *Archeologický výzkumy v jižních Čechách* 25: 179 – 192.

Baierl, P., L. Čapek, J. Hložek, P. Menšík. Využití geofyzikálních metod Katedry archeologie v Plzni v lesním prostředí v letech 2011 – 2012. In: *Archeologická prospekce a nedestruktivní archeologie v Jihočeském kraji, kraji Vysočina, Jihomoravském kraji a v Dolním Rakousku* Sborník z konference, Jindřichův Hradec 6. 3. – 7. 3. 2013.

Čapek, L., 2010. *Depoziční a postdepoziční procesy středověké keramiky na parcelách Českých Budějovic (Případová studie z domu č. p. 16)*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Čapek, L., M. Čekalová, J. Říha 2013. Středověká keramika z Českých Budějovic a možnosti jejího archeometrického studia. *Archaeologia historica*. 44(2): 525–642.

Dobres, M. A. 2000. *Technology and Social Agency. Outlining a Practice Framework for Archaeology*. Oxford: Blackwell Publishers.

Dolníček, Z., 2005. *Laboratorní metody výzkumu*. Olomouc.

Dudková, V., J. Orna, P. Vařeka a kol. 2008. *Hledání zmizelého. Archeologie zaniklých vesnic*

na Plzeňsku. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Edwards, K. J., F. W. Hamond, A. Simms 1983. The Medieval Settlement of Newcastle Lyons, County Dublin, an Interdisciplinary Approach. *Proceedings of the Royal Irish Academy*. 83C: 351–376.

Gregerová, M. a kol. 2010. *Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

Henderson, J. 2000. *The science and archaeology of materials: an investigation of inorganic materials*. London: Routledge.

Hložek, J., P. Baierl, F. Kasl, P. Menšík, M. Procházka 2013. Liškův hrad, okr. Plzeň-jih. Nové geodetické zaměření lokality a její hodnocení v kontextu soudobé hradní produkce. *Archaeologia historica*. 38(2): 399–414.

Hložek, M. 2008. *Encyklopedie moderních metod v archeologii. Archeometrie*. Praha: Libri.

Hrdlička, J., P. Baierl, L. Holata, M. Čekalová, J. Brandštýl, P. Vařeka v tisku. Fotometrické stanovení fosforečnanů v půdě jako nedestruktivní metoda archeologického výzkumu. *Chemické listy*.

Chvojka, O. 2007. Žlabovité objekty na sídlišťích mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách. In: salaš, M. a K. Šabatová (ed.). *Doba popelnicových polí a doba halštatská: 111 – 126*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

Chvojka, O. a T. Šálková 2011. Březnice u Bechyně. K interpretaci sídelního areálu z mladší doby bronzové se žlabovitými objekty. In: *Podbrdsko – Miscelanea 2. Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z XI. konference Příbram 7. – 10. 9. 2010: 103 – 127*. Příbram: Hornické muzeum v Příbrami.

Jones, A. 2004. Archaeometry and Materiality: Materials-based analysis in theory and practise. *Archaeometry* 46/3: 327–338.

Joyce, A. A., S. Johannessen 1993: Abandonment and the production of archaeological variability at domestic sites. In: cameron, C. M., S. A. Tomka (eds.) 1993. *Abandonment of settlements and regions. Ethnoarchaeological and archaeological approaches: 138 – 153*. Cambridge: Cambridge University Press.

King, S. M. 2008. The spatial organization of food sharing in Early Postclassic households: an application of soil chemistry in Ancient Oaxaca, Mexico. *Journal of Archaeological Science* 35: 1224–1239.

Krajíc, R., M. Soudný, J. Eisler 1982. Aplikace prospekčních metod na zaniklé středověké osadě Potálov, o. Tábor. *Archaeologia historica* 7: 229–246.

Lamotta, V., M. B. Schiffer 2001. Behavioral Archaeology – Toward a New Synthesis. In: hod-

- der, I. (ed.), *Archaeological Theory Today*. 14–64. Cambridge: Polity Press.
- Lorch, W. 1940. Die Siedlungsgeographische Phosphatmethode. *Die Naturwissenschaften* 28: 633–640.
- Mehlich A. 1984. Mehlich-3 soil test extractant: a modification of Mehlich-2 extractant. *Communications in Soil Science and Plant Analysis* 15: 1409 - 1416.
- Middleton, W. D., T. D. Price 1996. Identification of Activity Areas by Multi-element Characterization of Sediments from Modern and Archaeological House Floors Using Inductively Coupled Plasma-atomic Emission Spectroscopy. *Journal of Archaeological Science* 23, 673-687.
- Neustupný, E. 2010. *Teorie archeologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o.
- Nováček, K, T. Tetour 2003. *Možnosti využití databázových systémů pro zpracování keramického materiálu. Formalizovaná deskriptivní databáze KLASIKER*. Nestránkovaný rukopis.
- Orton c., P. Tyers, A. Vince 1993. *Pottery in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pelikán, J. B. 1955. Fosfátová půdní analýsa. *Archeologické rozhledy* 7: 374–384.
- Pollard, A. M., C. M. Batt, B. Stern, S. M. M. Young 2007. *Analytical Chemistry in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prokeš, L., M. Hložek 2007. Identification of Some Adhesives and Wood Pyrolysis Products of Archaeological Origin by Direct Inlet Mass Spectrometry. *Chemia Analytyczna* 52 (Warsaw): 700-713.
- Rice, P. M. 1987. *Pottery Analysis. a Sourcebook*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Rothschild, N. A., B. J. Mills, . J. Ferguson, S. Dublin 1993. Abandonment at Zuni farming villages. In: Cameron, C. M. a S. A. Tomka (eds.) 1993. Abandonment of settlements and regions. *Ethnoarchaeological and archaeological approaches*: 123-137. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosen, O. M., A. A. Abbyasov 2003. The Quantitative Mineral Composition of Sedimentary Rocks: Calculation from Chemical Analyses and Assesement of Adequacy (MINLITH Computer Program). *Lithology and Mineral Resources* 38/3: 252–264.
- Říha, J., D. Brejchová, P. Menšík, P. Koscelník, O. Chvojka 2013. Možnosti využití nedestruktivních analýz na bázi RTG záření v archeologii. *Antropowebzin* 3/2013: 111-119.
- Schackey, M. L. 1975. *Archaeological Sediments. a Survey of Analytical Methods*. London.
- Schejbalová, Z., T. Gregor, M. Fikrle, M. 2013. Nové výsledky rentgenové fluorescence analýzy souboru kovových šperků z Chebska. *Archaeologia historica* 38(2): 631–642.
- Schiffer, M. B. 1987. *Formation Processes of the Archaeological Record*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Sjöberg, A. 1976. Phosphate Analysis of Anthropic Soils. *Journal of Field Archaeology* 3: 447–454.
- Skibo, J., M. B. Schiffer 2009. *People and Things. a Behavioral Approach to Material Culture*. New York: Springer.
- Vařeka, P., L. Holata, P. Rožmberský, Z. Schejbalová 2011. Středověké osídlení Rokycanska a problematika zaniklých vsí. *Archaeologia historica* 36: 319-342.
- Wilson, C. A., D. A. Davidson, M. S. Cresser 2009. An evaluation of the site specificity of soil elemental signatures for identifying and interpreting former functional areas. *Journal of Archaeological Science* 36: 2327-2334.

MÁ PŘÍTOMNOST VOUSŮ V TVÁŘI STÁRNOUCÍHO MUŽE VLIV NA MÍRU JEHO SYMPATIÍ PŘI UTVÁŘENÍ PRVNÍHO DOJMU?

Lada Pavlíková

*Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni
lada.pavlikova@seznam.cz*

Can Facial Hair in the Face of Aging Man Influence his Level of Sympathy During the Formation of the First Impression?

Abstract—If we were each person to treat as a completely unique, we would experience a great uncertainty according to social psychology. So, our view of the world we simplify using a categorization involving the organization of impressions through relatively stable schemes. The less information we have, the easier it is to resort to stereotyping, thus we classify the people according to the predetermined criteria based on superficial characteristics, in this case the characteristics of initially unknown men perceivable from a mere static picture of his face. The following study was initially intended to reveal whether the face of an aging man can be perceived at first glance as physically attractive from static facial photographs and if there is in this respect a common consensus. One hundred and twenty respondents of different age and gender was consistent in the fact that the face, which already showing signs of aging, can not be seen as a physically attractive in general, and quite naturally they perceived them as sympathetic or unsympathetic. With help of the paired comparison technique using ten individual photos of male faces in the age range of 50–65 years was as the most sympathetic identified the man M10. His photo, from the maximum possible 1080 “sympathetic” evaluations, was as more sympathetic evaluated 847 times. Together with the lowest standard deviation ($SD = 1.56$) and sampling variance (2.44) related to this photo, we can also talk about a common consensus in the view on the sympathy for this man. Wholly randomly, five clean shaven and five bearded men appeared among the evaluated photographs of male faces, though the impact of the facial hair presence on the sympathy was not the primary objective of this study. It turned out, however, that as more sympathetic were statistically significantly labeled men

with clean-shaven faces ($p=4.9 \cdot 10^{-6}$), and that the presence of facial hair in the aging men correlated with the sympathy negatively ($r_p = -1$).

Keywords—*attractiveness – sympathy – male face perception – aging; facial hair – first impression*

ÚVOD

OBLIČEJ hraje v mezilidské komunikaci bezpochyby klíčovou úlohu a jako nejvíce individualizovaná část lidského těla je zároveň typickou charakteristikou jednotlivého člověka, ze které lze „vyčíst“ nejen pohlaví, věk, etnickou příslušnost či emoční rozpoložení, ale také případné sympatie, atraktivitu či například osobnostní rysy. Je zcela přirozené, že nežli člověka poznáme blíže, utváříme si o něm (byť jen na základě obličeje) v prvních okamžicích jisté představy, první dojmy, a to nejspíše v oblasti sympatií či nesympatií. V případě tváře dospělého muže je jednou z možných charakteristik rovněž přítomnost vousů, která je bezesporu významným mezipohlavním kritériem a podle evolučně orientovaných autorů je jejich bezproblémový růst rovněž odrazem zdravého vývoje jedince a kvalitní genové výbavy (Randall 2008, Thornhill a Gangestad 2006, Rantala et al. 2012). To, zda přítomnost vousů či naopak hladké oholení mužské tváře je přitažlivé a vzbuzuje v ostatních větší sympatie, se sice může různit v závislosti na dané době a specifickém kulturním prostředí (Muscarella 1996, Hellstrom 1994, Dixson 2012, Dixson 2013), nicméně v jedné věci se studie věnující se percepce lidského obličeje shodují, a to v tom, že vousatí muži působí starším dojmem a poněkud agresivněji (De Souza 2003, 206).

Prvotním cílem zde prezentované studie nebylo odhalení role, jakou ve vztahu k fyzické

atraktivitě mužského obličejě hraje přítomnost vousů. Nebyla původně ani zaměřena pouze na obličejě mužů. Kontext, ve kterém se celý výzkum odehrával, byl vliv stárnutí na případně percipovanou fyzickou atraktivitu obličejů mužů, ale také žen. V souboru deseti statických fotografií mužských obličejů, při jejichž tvorbě bylo jediné kritérium věkové rozmezí 50–65 let, se zcela náhodně objevili nejen muži s hladce oholenou tváří (N = 5), ale také muži s vousy (N = 5). Ukázalo se, že přítomnost vousů v tváři stárnoucího muže nejspíše dokáže ovlivnit i vnímání jeho sympatií, potažmo atraktivity, neboť hladce oholená tvář u respondentů vzbuzovala na první pohled větší sympatie.

VOUSY A HLADCE OHOLENÁ TVÁŘ V HISTORICKÉM KONTEXTU

Přítomnost vousů v dospělé mužské tváři je bezesporu významným mezipohlavním kritériem a zcela jistě zvyšuje míru obličejové maskulinity. Jedná se o pohlavně dimorfní znak závislý na výši hladiny mužského pohlavního hormonu, testosteronu.

Módní trendy, politika a náboženské hodnoty sociální důležitost mužských vousů určovali po staletí (Reynolds 1949, Peterkin 2001). Upravený vous zařazoval jeho majitele k vyšším společenským třídám a jednoznačně jej odlišoval od prostých obyvatel ve starověké Persii, Mezopotámii, Palestině, Řecku či Indii na rozdíl od antického Říma, ve kterém se naopak hladce oholená tvář stává výrazem římské nadřazenosti nad ostatním světem a vousy jsou považovány za cizí a barbarský prvek. Oholené tváři dává přednost i středověk a jistou renesanci vousů přináší až náboženská reformace s bujným plnovousem na tvářích protestantských kněží. Svět přelomu 18. a 19. století byl světem hladce oholených tváří v protikladu s revolucionáři tohoto období, kteří stále častěji nosili vousy „romantické“. Po napoleonských válkách se v Evropě opět objevuje móda vousů a knírek spolu s bradkou zdobí nejednu „korunovanou“ hlavu. Dle jejich příkladu se tak 2. polovina 19. století stává „zlatou“ érou vousů. V období první světové války, kdy by bujné vousy překážely už jen s ohledem na nutnost užití ochranných masek proti tehdy používaným bojovým otravným plynům, vítězí vysoká praktičnost oholené tváře a poválečné období opět začíná ovládat kult hladce oholených tváří. Současný liberalismus v péči o vousy v našem kulturním prostředí sociální důležitost

muže (na rozdíl od dob minulých) nejspíše neovlivňuje, nicméně může se stát jedním z faktorů, který hraje roli v utváření prvního dojmu.

SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ

Nejprve je nutné předeslat, že studie, středem jejichž zájmu je odhalení vlivu vousů na percipovanou atraktivitu mužské tváře, se soustředí spíše nežli na stárnoucí obličejě, na obličejě mladších mužů. Vzájemně se rovněž liší v metodologickém postupu, přičemž v některých jsou k hodnocení využity obličejové kresby, v jiných reálné fotografie, v některých uměle nalepené či namalované vousy a v některých jsou respondentům předkládány dokonce pouhé popisy tváří. Výsledky takových studií nejsou zcela jednotné, a to možná právě pro jejich metodologickou odlišnost. Některé z nich podporují tvrzení, že vousy u mužů zvyšují míru jejich atraktivity (Pellegrini 1973, Hatfield a Sprecher 1986, Reed a Blunk 1990), zatímco jiné nikoliv (Feinman a Gill 1977, Wogalter a Hosie 1991, Muscarella a Cunningham 1996, Dixson a Vasey 2012). Liší se rovněž v tom, jaké druhy vousů v nich byly s oholenou tváří porovnávány. Addison (1989), Kenny a Fletcher (1973) či Wogalter a Hosie (1991) například ve svých výzkumech využívali k hodnocení jen muže hladce oholené a muže s plnovousem. V dalších studiích byli zahrnuti též muži s knírem či bradkou (Reed a Blunk 1990, Shannon a Stark 2003, Pellegrini 1973). Zajímavou se v tomto ohledu jeví též studie, ve které autoři zahrnuli k hodnocení různé fáze růstu vousů (hladké oholení, slabé a silné strniště, slabší vous a plnovous), ve které bylo za nejatraktivnější považováno ženami slabé strniště a hladce oholená tvář spolu s plnovousem byla posuzována za nejméně atraktivní (Neave a Shields 2008).

MATERIÁL A METODY

Původním záměrem výzkumu bylo ověřit, zdali i stárnoucí obličejě mužů mohou být ostatními vnímány jako fyzicky atraktivní. Za tímto účelem bylo zhotoveno deset fotografií mužských obličejů ve věkovém rozmezí 50–65. Každé z fotografií byl přidělen kód M1–M10 označující mužské pohlaví a číslo fotografie. Technikou párového srovnávání měli respondenti (N = 120) různého věku a pohlaví následně za úkol v předpřipravené powerpointové prezentaci s fotografiemi určit vždy atraktivnější obličej muže u 45 párů pořizovaných z těchto deseti individuálních

Tabulka 1. Zastoupení mužů a žen ve věkových kategoriích 20–35 a 50–65 let; Upraveno podle: „Statistická ročenka České republiky 2013“ (online).

VĚKOVÁ KATEGORIE	MUŽI	ŽENY	CELKEM
20–35 let	1 122 088 (51%)	1 062 604 (49%)	2 184 622 (100%)
50–65 let	1 029 266 (49%)	1 071 081 (51%)	2 100 347 (100%)
20–65 let	2 151 354 (50%)	2 133 685 (50%)	4 284 969 (100%)

fotografií. Zásadní podmínkou celého šetření byla rovněž vzájemná neznalost hodnotitelů a hodnocených. Vzhledem k tomu, že v pozadí tohoto výzkumu nefiguroval výběr potenciálního partnera k reprodukci, jak bývá obvyklé u evolučně orientované studie, obličeje mužů na hodnocených fotografiích již prokazovaly známky stárnutí a ve středu zájmu stálo především odhalení faktorů přispívajících k utváření pozitivního (sympatičtějšího) prvního dojmu, nebyly zde v roli respondentů pouze ženy, ale také muži, a to různého věku.

Při konstrukci výzkumného vzorku (výběrového souboru) respondentů, jejichž náhled na obličejovou atraktivitu v kontextu stárnutí by mohl předpovídat náhled v rámci cílové populace (základního souboru), se jako nejvhodnější strategie zdálo v první fázi použití kvótního výběru, kdy jako kvóty byly zvoleny dva znaky – pohlaví a věková kategorie. Za cílovou populaci (základní soubor) byl zvolen soubor mužů a žen české národnosti v souhrnném věkovém rozmezí 20–65 let, jehož velikost dle demografických údajů k 31. 12. 2012 činila 4 284 969 lidí (Tabulka 1). Takový cíl byl v dané chvíli nereálný, a tak byla k zajištění reprezentativity alespoň co nejpřesněji vymezena homogenní populace (N = 120). Pro získání stanovené velikosti výzkumného vzorku respondentů byla následně užita technika stratifikovaného výběru, přičemž respondenti byli vybíráni ze čtyř podskupin (strat) základního souboru prostým náhodným výběrem v poměrovém zastoupení 25 % (N = 30) respondentů z každého z nich (Tabulka 2).

VÝSLEDKY

Byl byli respondenti v tomto výzkumu původně instruováni k výběru vždy atraktivnější mužské

Tabulka 2. Charakteristika souboru respondentů (N=120). z hlediska věku

PODSKUPINY RESPONDENTŮ	N	VĚKOVÝ PRŮMĚR	SD
RMM (mladší muži)	30	22,3	2,53
RZM (mladší ženy)	30	21,9	2,53
RMS (starší muži)	30	55,3	3,21
RZS (starší ženy)	30	55,6	3,24

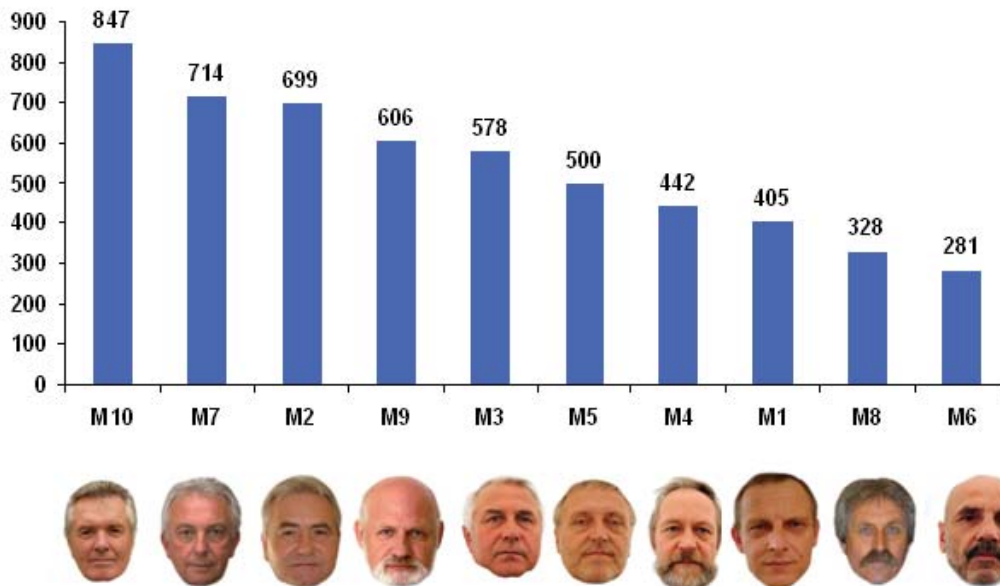
tváře z daného páru fotografií, všichni se shodovali v tom, že posuzovat stárnoucí obličej z hlediska atraktivity je pro ně nepřírozené a fotografie hodnotili jako sympatické či nesympatické

V průběhu šetření byly využity dotazníky s 45 párovými kombinacemi mužských obličejů, přičemž každý z obličejů (M1–M10) mohl být v rámci jednoho dotazníku (respektive jedním respondentem) označen jako sympatičtější devětkrát, což při celkovém počtu sto dvaceti respondentů činí maximálně 1080 „sympatických“ ohodnocení na jednu fotografii. Nejsympatičtější tvář stárnoucího muže figurující pod kódovým označením M10 dosáhla 847 „sympatických“ ohodnocení (Graf 1), přičemž nejnižší směrodatná odchylka a rozptyl výběru (Tabulka 3) v jejím případě svědčí zároveň o tom, že byla podobně shodně hodnocena v rámci celého vzorku sto dvaceti respondentů, a tedy o společném konsensu v náhledu na sympatický obličej stárnoucího muže.

Pomineme-li nyní fakt, že fotografie M10 je z hlediska sympatií skutečným favoritem a v porovnání s M7 a M2 (tedy druhým a třetím obličejem v pořadí) vykazuje statisticky významné rozdíly ($p = 0,0001$ a $p = 0,0062$), je z výsledného pořadí patrné, že se mezi sympatičtějšími tvářemi objevují většinou muži bez vousů. Takové zjištění vede k myšlence o eventuálním ovlivnění míry sympatií stárnoucího mužského obličeje přítomností vousů. Pro ověření výše naznačené domněnky byla nejprve stanovena nulová hypotéza (H_0 – Přítomnost vousů ve stárnoucím mužském obličejí neovlivňuje míru jeho sympatií.), která byla následně vyvrácena t-testem na 5% hladině významnosti ($p = 4,9 \cdot 10^{-6}$; $p < 0,05$) porovnávajícím celkové množství „sympatických“ ohodnocení mezi skupinou

Tabulka 3. Hodnoty směrodatné odchylky a rozptylů výběru u hodnocených fotografií.

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10
SD	2,66	2,02	2,41	2,31	2,36	2,53	1,83	2,75	2,76	1,56
Rozptyl výběru	7,09	4,10	5,80	5,33	5,55	6,39	3,36	7,54	7,59	2,44

Graf 1. Pořadí mužských obličejů z hlediska sympatií dle absolutních hodnot.

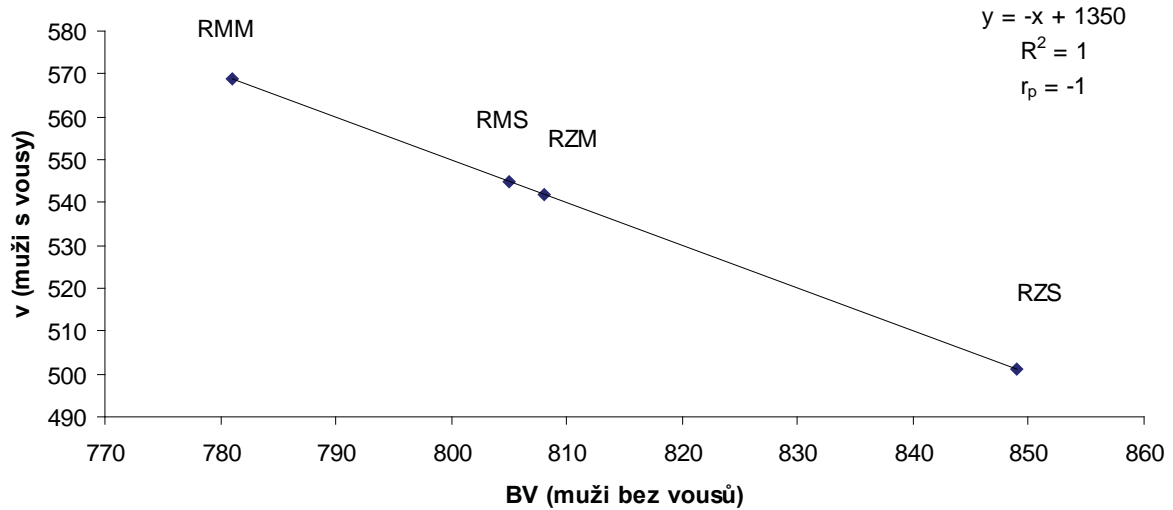
oholených mužských tváří a skupinou mužů s vousy. Zdá se tedy, že přítomnost vousů, alespoň u respondentů tohoto konkrétního výzkumu, měla v rámci prvního dojmu spíše negativní vliv na posuzování jejich sympatií. To potvrzuje i záporná hodnota Pearsonova korelačního koeficientu ($r_p = -1$) odhalující, že s rostoucími sympatiemi mužů bez vousů (hodnoty X) zároveň klesají sympatie mužů s vousy (hodnoty Y), a to nejmarkantněji ve skupině RZS, tedy v případě respondentek ve věku mezi 50 a 65 lety (Graf 2). Zároveň v tomto tvrzení panuje shoda napříč celým výběrovým souborem respondentů, i když statisticky méně významně v případě mladších i starších mužů a mladších žen (Graf 3). Vztaheno na soubor respondentů jako celek se ukazuje, že přítomnost vousů ve stárnoucím mužském obličejí byla atributem, který statisticky významně ($p = 4,9 \cdot 10^{-6}$) ovlivnil hodnocení jeho sympatií (Graf 4).

DISKUSE

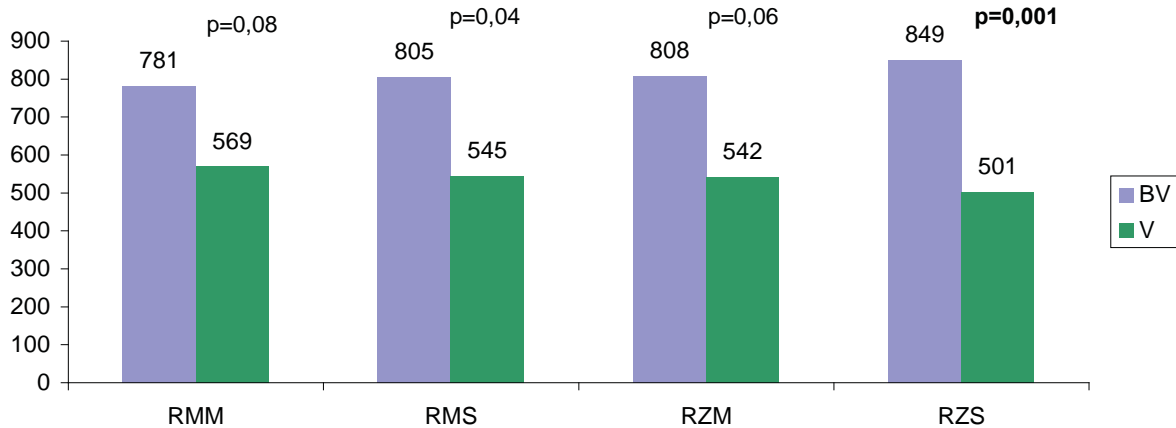
V souvislosti se silící anonymitou moderní společnosti se lidé stále častěji setkávají s neznámými lidmi, a valná část mezilidské interakce se tak odehrává pod vlivem „prvního dojmu“.

Představíme-li si život ve městě, například, je fyzicky nemožné poznat dokonale každého z jeho obyvatel. Obklopeni anonymitou se ale neubráníme vytváření dojmů o ostatních lidech v hromadných dopravních prostředcích, v obchodních centrech, v kinech či na ulicích. Udělat pozitivní dojem v prvních minutách setkání s neznámým člověkem je společensky důležité, neboť následná proměna prvotně negativního dojmu v pozitivní je časově náročnější. První minuty jsou při prvním setkání klíčové. Přestože víme, že může být první dojem někdy matoucí, mnoho lidí svým úsudkům, na prvním dojmu založených, věří.

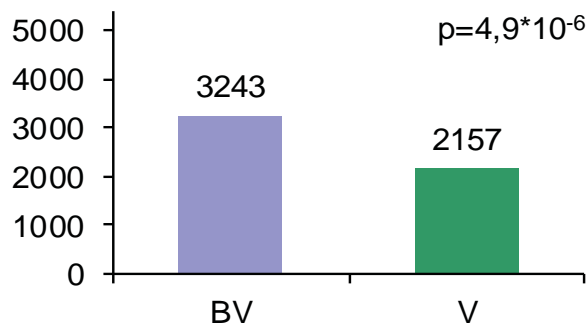
Každý člověk, se kterým se v životě setkáme, je sice jedinečný, nicméně podobnosti mezi určitými typy lidí existují. Podle sociální psychologie bychom prožívali velikou nejistotu, kdybychom ke každé osobě přistupovali jako ke zcela jedinečné. z toho plyne tendence člověka organizovat svůj pohled na svět s pomocí kategorizace spočívající v organizování dojmů prostřednictvím schémat, a tím jejich zjednodušení. Je-li pozorovatel schopen posuzovat jiné i z omezených informací poskytnutých, například statickou obličejovou fotografií, je to proto,

Graf 2. Závislost sympatií mužského obličeje na přítomnosti vousů v rámci podskupin respondentů (RMM – mladší muži; RMS – starší muži; RZM – mladší ženy; RZS – starší ženy).

Graf 3. Porovnání počtu „sympatických“ ohodnocení hladce oholených mužských tváří (BV – bez vousů) s tvářemi s vousy (V-vousy) v jednotlivých podskupinách respondentů.

Graf 4. Porovnání celkového počtu „sympatických“ ohodnocení hladce oholených mužských tváří (BV-bez vousů) s tvářemi s vousy (V-vousy) vykazuje statisticky významný rozdíl ($p = 4,9 \cdot 10^{-6}$)

že má k „dispozici“ poměrně stabilní schéma vzniklé propojením jednotlivých rysů jako podklad jistého prototypu mentálního obrazu typického zástupce určité kategorie lidí. Čím méně máme informací, tím snadněji se uchylujeme ke stereotypizaci, tedy klasifikaci lidí podle předem daných kritérií na základě povrchních charakteristik, a člověka prostě zařadíme do předem daného „šuplíku“. V našem případě byly těmito pomyslnými „šuplíky“ kategorie sympatických a nesympatických mužů ve věku nad 50 let, k jejichž zařazení byla respondentům k dispozici pouhá statická fotografie jejich obličeje.

V tom, že respondenti obličeje přirozeně hodnotili jako sympatické či nesympatické a odmítali je vnímat jako fyzicky atraktivní, lze plně ztotožnit s pohledem evoluční biologie, která atraktivitu vztahuje k mládí a výběru potenciálního partnera k reprodukci, což jsou atributy, které jsou procesem stárnutí přirozeně narušeny (Thornhill a Gangestad 1999). Fakt, že byly respondenty bez ohledu na jejich věk a pohlaví jako sympatičtější označováni spíše muži s hladce oholenou tváří, je sice ve shodě s některými výše jmenovanými studiemi (Feinman a Gill 1977, Wogalter a Hosie 1991, Muscarella a Cunningham 1996, Dixson a Vasey 2012), nicméně ani v jedné z nich nebyly hodnoceny tváře mužů s již patrnými známkami stárnutí a hodnocení vždy probíhalo mezipohlavně. V průběhu zde prezentované studie byl v rámci hodnocení eliminován pohled na muže jako na eventuální partnery k reprodukci a přirozeně na ně bylo mladšími respondenty (RMM) a respondentkami (RZM) nahlíženo například jako na dědečky. Starší respondenti (RMS) pak dle svých slov měli problém s tím, aby jako muži posuzovali muže, a spíše by v této chvíli ocenili radu svého protějšku. Statisticky významný rozdíl v preferencích hladce oholených tváří byl patrný jen ve skupině starších respondentek (RZS), které v podstatě jako jediné na obličeje mužů stejné věkové kategorie, jako jsou ony samy, mohly jako na potenciální partnery (i když ne k reprodukci) podvědomě nahlížet. Původní rozdíl oproti předešlým studiím, kde byli muži vždy hodnoceni ženami, se tak v podstatě stírá, a i když by bylo nutné ověření výsledků na větším vzorku starších respondentek, je prozatím možné alespoň naznačit, že stárnoucí ženy preferují muže, z jejichž hladce oholených tváří dle jejich slov odhadují, že o sebe pečují a muže s vousy považují za poněkud agresivnější.

ZÁVĚR

Závěrem je možné konstatovat, že obličej stárnoucího muže není vnímán v kategoriích atraktivní/neatraktivní, ale zcela přirozeně je na něj nahlíženo jako na obličej sympatický či nesympatický. Zdá se rovněž, že jedním z faktorů, který míru sympatií muže ve vyšším věku ovlivňuje pozitivně, je také upravená a hladce oholená tvář. Z výsledků této jedné studie, jejímž prvotním cílem nebylo hodnocení vlivu vousů na sympatie, není možné generalizovat tvrzení, že „každý mužs vousy ve věku nad 50 let je na první pohled nesympatický“, nicméně fakt, že z 5400 celkově možných „sympatických“ hodnocení získali nadpolovičních 60 % (3243) právě muži s hladce oholenou tváří je (alespoň v našem kulturním prostředí) možným námětem k dalšímu šetření.

POUŽITÁ LITERATURA

- Addison, W. E. 1989. Beardedness as a factor in perceived masculinity. *Perceptual and Motor Skills*, 68: 921–922.
- De Souza A. A. L., Baiao V. B. U., Otta E. 2003. Perception of men's personal qualities and prospect of employment as a function of facial hair. *Psychological Reports*, 92: 201–208.
- Dixson, B. J., a Vasey, P. L. 2012. Beards augment perceptions of men's age, social status, and aggressiveness, but not attractiveness. *Behavioral Ecology*, 23 (3): 481–490. doi: 10.1093/beheco/arr214.
- Dixson, B. J., Tam, J. C. a Awasthy, M. 2013. Do women's preferences for men's facial hair change with reproductive status? *Behavioral Ecology*, 24: 708–716. doi: 10.1093/beheco/ars211.
- Dixson, B. J., Brooks, R. C. 2013. The role of facial hair in women's perceptions of men's attractiveness, health, masculinity and parenting abilities. *Evolution and Human Behavior*, 34: 236–241.
- Feinman, S., a Gill, G. W. 1977. Females' response to males' beardedness. *Perceptual and Motor Skills*, 44: 533–534.
- Hatfield, E., a Sprecher, S. 1986. *Mirror, mirror: The importance of looks in everyday life*. Albany: State University of New York Press.
- Hellström, Å., a Tekle, J. 1994. Person perception through facial photographs-effects of glasses, hair, and beard on judgements of occupation and personal qualities. *European Journal of Social Psychology*, 24: 693–705. doi: 10.1002/ejsp.2420240606.
- Kenny, C. T., a Fletcher, D. 1973. Effects of beardness on person perception. *Perceptual and*

Motor Skills, 37: 413–414.

Muscarella, F. a Cunningham, M. R. 1996. The evolutionary significance and social perception of male pattern baldness and facial hair. *Ethology and Sociobiology*, 17: 99–117. doi:10.1016/0162-3095(95)00130-1.

Neave, N., a Shields, K. 2008. The effects of facial hair manipulation on female perceptions of attractiveness, masculinity, and dominance in male faces. *Personality and Individual Differences*, 45: 373-377. doi: 10.1016/j.paid.2008.05.007.

Pellegrini, R. J. 1973. Impressions of the male personality as a function of beardedness. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 10: 29–33.

Peterkin A. 2001. *One thousand beards: A cultural history of facial hair*. Vancouver (Canada): Arsenal Pulp Press.

Randall V. A. 2008. Androgens and hair growth. *Dermatologic Therapy*, 21: 314–328. doi: 10.1111/j.1529-8019.2008.00214.x.

Rantala, M. J., Moore F. R., Skrinda I., Krama T., Kivleniece I., Kecko S., Krams I. 2012. Evidence for the stress-linked immunocompetence handicap hypothesis in humans. *Nature Communications*, 3: 694. doi:10.1038/ncomms1696.

Reed, J. A., a Blunk, E. M. 1990. The influence of facial hair on impression formation. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 18, 169–175.

Reynolds, R. 1949. *Beards: their social standing religious involvements, decorative possibilities, and value in offence and defence through the ages*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Shannon, M. L., a Stark, C. P. 2003. The influence of physical appearance on personnel selection. *Social Behavior and Personality*, 6: 613–624.

Thornhill, R. a Gangestad, S. W. 1999. Facial attractiveness. *Trends in Cognitive Sciences*, 3: 452–460.

Thornhill R., a Gangestad S. W. 2006. Facial sexual dimorphism, developmental stability, and susceptibility to disease in men and women. *Evolution and Human Behavior*, 27: 131–144. doi:10.1016/j.evolhumbehav.2005.06.001.

Wogalter, M. S., Hosie, J. A. 1991. Effects of cranial and facial hair on perceptions of age and person. *Journal of Social Psychology*, 131: 589–591. (online) <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/1409-13>

10. mezinárodní studentská vědecká konference AntropoWebu: „*Quo vadis* *antropologie?*“

Lenka Bednárová a Barbora Plecháčková

VE DNECH 22. 10. až 24. 10. 2014 proběhla v Plzni v prostorách Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje již 10. mezinárodní studentská vědecká konference AntropoWebu. Vzhledem k tomu, že se jednalo o jubilejní ročník konference, její téma „*Quo vadis antropologie*“ bylo zacíleno jak na bilancování nedávné minulosti tohoto oboru u nás, zhodnocení vývoje samotného AntropoWebu, přišlo ale i na vyhlídky do budoucna, ať již se to týká nových metodologických, teoretických či interdisciplinárních přístupů, nebo výzkumných projektů. Během konference zaznělo 29 příspěvků v rámci šesti panelů. Své referáty představili studenti antropologie, etnologie, sociologie a několika dalších příbuzných oborů. Jako zpestření a připomínka desátého ročníku konference v jednom z panelů vystoupily též osobnosti spjaté s AntropoWebem, které zhodnotily práci AntropoWebu v posledních deseti letech.

První panel konference byl tedy pojat jako „vzpomínkový“ a vystoupili v něm lidé, kteří mají/měli nějaký vztah k AntropoWebu. Referáty přednesli Ivo T. Budil, který v široce pojatém příspěvku zhodnotil roli antropologie v postokcidentálním světě. Na pódiu ho vystřídal Daniel Sosna s příspěvkem, ve kterém popsal vývoj AntropoWebu z pozice nezaujatého vnějšího pozorovatele.

Jako další host přijal pozvání jeden ze zakladatelů AntropoWebu Michal Svoboda, který ve svém příspěvku vysvětlil za jakých podmínek AntropoWeb vznikl, jaké byly cíle jeho prvních tvůrců atd. Poslední se se svým referátem představil Jiří Woitsch, jenž se ujal role průvodce po historii časopisu AntropoWebzin. Závěr první

ho dne byl zpestřen prezentací Pavlína Chánové mapující prostřednictvím fotografií a dobových dokumentů historii AntropoWebu v posledních deseti letech.

Druhý den konference pokračovala v podobném duchu a na pódiu se vystříдалo celkem 18 účastníků s šestnácti příspěvky. Z mnoha zajímavých a podnětných referátů, které na konferenci zazněly, zmíním pouze několik. Na své minulé prezentace (účastníkem konference byl již potřetí) navázal Martin Buchtík (SOÚ AV ČR) příspěvkem „Cesta za dobrodružstvím: Role – playingová simulace jako inovace v sociálně vědním výzkumu?“, ve kterém představil a zhodnotil možnosti této metody výzkumu. Metodologickému tématu se věnoval i Matěj Pomahač (FHS UK), který se zamýšlel nad možnostmi využití perspektivy ANT (příspěvek s názvem „Zpráva z výzkumu trhu práce perspektivou ANT a současné bussiness anthropology). Druhý panel začal příspěvkem Patrika Mika (FF ZČU) s názvem „Odhad pohlaví tvůrců/tvůrkyň paleotických nástěnných maleb z otisků ruky: mezioborová setkání“. Z minulosti do současnosti jsme se poté přenesli díky referátům Lenky Brunclíkové (FF ZČU) a Marie Kubátové (SOÚ AV ČR), které nás seznámily s výsledky výzkumů, jež se dotýkají tématu odpadu. v posledním panelu druhého dne konference se posluchači mimo jiné dozvěděli, jak vypadalo Dospívání v poddanském městě v době osvěcenských reforem, které ve svém příspěvku přiblížila Věra Slováková (FF MU).

Poslední den proběhly panely dva. V prvním panelu jsme se díky Janu Kapustovi (FF UK) věnovali ontologickému obratu v mayských stu-

diích, nahlédli jsme díky Elišce Leisserové (FF MU) do vinařské kultury a Jan Paul (FF ZČU) nás seznámil s problematikou legality a illegality v etnografickém výzkumu.

Konference plynula ke konci příspěvkem Tomáše Retky (FF UPCE), který se zamýšlel nad znalostmi místního jazyka při antropologickém výzkumu, Terezou Škopánovou nám bylo představeno, kde se antropologické metody dají využít v politologickém zkoumání autonomie univerzit, a Lenka Bednárová (FF ZČU) ve svém příspěvku problematizovala koncept bezpečného sexu a tzv. bezpečných partnerů. Konferenci uzavřel Lukáš Dirga (FF ZČU) s příspěvkem „Tělo jako projekt: vztah odsouzených k posilování“.

Organizátoři konference děkují všem referujícím, moderátorům i hostům za velice podnětné příspěvky i diskusi, které opět přispěly k přátelské a tvůrčí atmosféře.

Redakce AntropoWebu, (zleva) Lenka Bednárová, Veronika Kořínková, Jiří Woitsch, Zuzana Trávníčková a Barbora Plecháčková

ARCHEOLOGIE NÁS:

STUDIUM VLASTNÍ MINULOSTI JAKO KLÍČ K FORMULOVÁNÍ ARCHEOLOGICKÝCH TEORIÍ

Martin Váňa

*Katedra archeologie, Západočeská univerzita v Plzni,
Asociace recentní archeologie, o. s.
m.vana@seznam.cz*

ÚVOD

NA EVROPSKÉM kontinentě se archeologie z počátku profilovala jako pomocná věda historická. Jejím předmětem však nebyly celé dějiny od jejich počátku až po současnost, ale pouze omezený úsek nejstarší minulosti, pro který neexistovaly psané prameny (tzv. prehistorie, tj. doba před historickými prameny). Ještě před sto lety se zdálo být nepředstavitelné, že by archeologie svými metodami mohla výrazněji přispět například k poznání středověku, o němž – očima historiků – bylo známo dostatek informací z psaných zpráv. Středověká archeologie se tak plně etablovala až po druhé světové válce (Smetánka 1988, 14) a archeologie novověku teprve v posledních dvou desetiletích (Smetánka a Žegklitz 1990, 7). Nikdo by si však dnes nedovolil zpochybnit přínos archeologie pro poznání těchto období.

Zcela jiná situace panovala v Severní Americe. Zde archeologie nebyla primárně chápána jako věda zkoumající minulost, ale jako součást antropologie. Pro Američany tak archeologie byla vědou, jež se zabývá studiem artefaktů. Zda tyto artefakty patří současným či minulým populacím, je již lhostejné. Jako nejpregnantnější příklad uvedme tzv. garbage archaeology, tedy archeologii moderního odpadu (Rathje a Murphy 1992).

V posledních letech se přístupy americké „antropologické“ a evropské „historické“ archeologie začínají potkávat. V komunitě evropských archeologů se totiž začíná rodit odborný zájem o období nejmladší minulosti. Pro tento úsek dějin stále existuje mnoho pramenů, jež patří do hájemství antropologie (např. výpovědi pamětníků či vlastní vzpomínky). Tato odnož archeologie (které se u nás nejčastěji říká archeologie modernity) je pěstována především

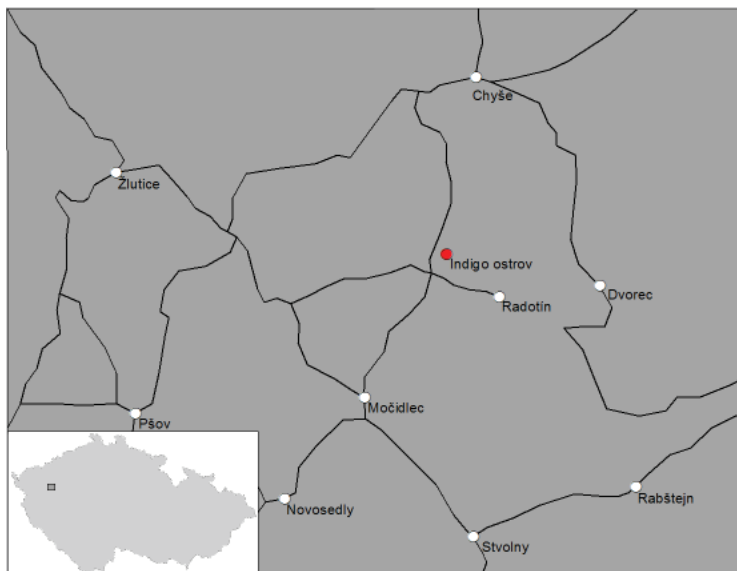
ve Španělsku a Spojeném království. Španělská archeologie se zabývá hlavně občanskou válkou a následným frankistickým režimem (Gonzalez-Ruibal 2012), v Británii je pak největší pozornost věnována industrializaci (Jones 1996). V českých zemích je archeologie modernity reprezentována studiem zaniklého vesnického osídlení v pohraničí (Vařeka et al. 2008) a válečných konfliktů 20. století (Rak, Funk a Váňa 2012).

V tomto příspěvku se pokouším postoupit o něco dále. Používám zde archeologické metody k průzkumu památky, jež výsostně patří do oblasti „antropologické“ archeologie. Jedná se o lesní skryš „Indigo ostrov“, kterou jsem vybudoval během svého dětství. Cílem tohoto příspěvku rozhodně není poznání minulosti, neboť ta je mi dostatečně známá z mých vlastních vzpomínek. Z dat získaných během výzkumu tohoto typu lokality však, jak bude níže ukázáno, lze odvodit několik tezí o formování archeologických pramenů a o archeologických transformacích. Tyto poznatky mohou mít platnost i pro starší období, a mohou tak posloužit „historické“ archeologii k formulaci obecných archeologických teorií. Při hlubším zkoumání vzpomínek a dochovaných relikvií je navíc možné vyvodit několik poznatků o lidském chování a percepci hmotné kultury. V neposlední řadě tento druh lokality skýtá potenciál stát se pomůckou k výuce archeologických teorií.

INDIGO OSTROV

Lokalita Indigo ostrov se nachází na katastru města Chyše v Karlovarském kraji. Jedná se o lesní remízku umístěnou v polích asi 200 m východně od osady Bohuslav (Obr. 1.). Toto místo jsem navštěvoval se svým bratrem a jedním kamarádem přibližně v době mých 5–12 let, tedy mezi roky 1993–2000. Z doby našeho po-

Obrázek 1. Poloha lokality Indigo ostrov.

Obrázek 2. Relikt dětského přístřešku na Indigo ostrově.

Obrázek 3. Láhev od aviváže vybavená popruhem z provázku.

bývání se na lokalitě dodnes zachovalo mnoho hmotných pozůstatků, které jsou předmětem této studie.

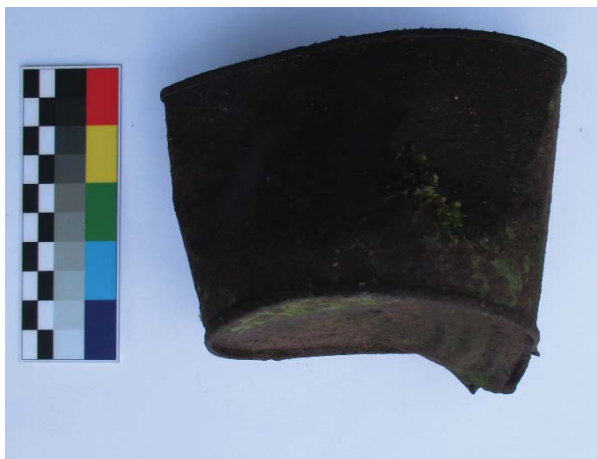
Nejvýraznějším archeologickým reliktem na lokalitě je námi vybudovaný přístřešek (Obr. 2.). Jedná se o stavbu velmi jednoduché konstrukce. Jako její základ byla využita jedna ze spodních větví na lokalitě rostoucí borovice, o níž jsme opřeli několik vlnitých plechů a keramických desek. Do dnešních dnů se přístřešek dochoval ve značně transformované podobě. Na původním místě zůstal jen jeden z plechů, ostatní kusy stavebního materiálu zřejmě vlivem silného větru popadaly a dnes se nalézají v interiéru a nejbližším okolí přístřešku.

S přístřeškem sousedí trnkový keř, který jsme během našich návštěv lokality využívali jako odpadní areál. Dodnes se zde zachovalo velké množství movitých artefaktů. Z těch nejzajímavějších jmenujme dvě láhve od aviváže, z nichž jedna byla opatřena popruhem z provázku (Obr. 3.), plechový lavor, obal od arašídových Tatraneck, tetrapakovou krabičku od meruňkového nápoje Ribena a několik kusů PET lahví (konkrétní značku lze identifikovat jen u jedné půllitrové lahve neperlivé vody Toma). Největší radost mi však osobně udělal nález konzervy od kompotu s vyvrtnou dírou na dně (Obr. 4.). Ve svých vzpomínkách si totiž vybavuji, že jsme tento artefakt využívali jako součást plechovkového telefonu.

Na Indigo ostrově se také nachází několik archeologických reliktnů, o nichž vím, že nevznikly v době mých návštěv. Jedná se především o několik desítek těžebních jam rozprostřených po celém remízku. Tyto jámy jsou většinou kruhového či mírně eliptického tvaru s průměrem 5–8 m a hloubkou do 2 m. Nejčastěji se nacházejí v řadovém uspořádání, vyskytuje se zde však také pár soliterních jam. Z jejich morfologie a uspořádání lze usuzovat, že se pravděpodobně jedná o prospekční objekty po těžbě rud (Nováček 1993, 10). Kromě toho také na lokalitě nalezneme dvě hromady kamenů snesených z polí. Jak těžební jámy, tak snosy kamenů se na Indigo ostrově nacházely již v době mých návštěv. Těžební jámy nám navíc sloužily jako zákopy při hrách na vojáky.

Na lokalitě se však také vyskytují artefakty, které si z doby mého dětství nepamatuji. Jedná se o několik plochých kamenů, které překrývají umělou květinu (Obr. 5). Tento objekt byl interpretován jako zvířecí hrob založený zřejmě některým z obyvatelů nedaleké osady Bohuslav v době, kdy jsme již Indigo ostrov nenavštěvovali. Po našem opuštění lokality zde také vzniklo ohniště situované jen pár metrů od trosky přístřešku (z dětství si nepamatuji, že bychom zde kdy zakládali oheň, navíc jsme to měli od rodičů zcela jistě zakázáno).

Obrázek 4. Konzerva od kompotu s vyvrtanou dírou na dně, která byla součástí plechovkového telefonu.

Obrázek 5. Zvířecí hrob.

Obrázek 6. Láhev neperlivé vody Toma nalezená na Indigo ostrově. Dole současná podoba stejného výrobku.

Obrázek 7. Obal od arašídových Tatraneček nalezený na Indigo ostrově. Dole současná podoba stejného výrobku.

POZOROVATELNÉ PROBLÉMY

Na lokalitě Indigo ostrov si lze ilustrovat několik problémů z archeologické teorie, k jejichž interpretaci navíc napomáhají vzpomínky autora.

Především je zde možné pozorovat diachronii archeologických pramenů. Na lokalitě se nalézá mnoho pozůstatků lidské činnosti, které však pocházejí z různých období. Některé artefakty navíc od sebe dělí tak krátká doba, že ji není možné archeologickými metodami postihnout. Například umělé květiny ze zvířecího hrobu a PET lahve, které jsme zde v dětství odhodili, by se mohly jevit jako současné. Tyto dva artefakty jsou však od sebe vzdáleny několik let, během kterých navíc došlo ke změně způsobu využívání lokality. Tato skutečnost téměř znemožňuje vytvoření podrobnější chronologie lokality. Situaci navíc komplikuje absence jakýchkoliv přímo datovatelných nálezů (např. obaly od potravin s čitelným datem spotřeby).

Relativní chronologii je možné sestavit jen na základě vlastních vzpomínek. Z nich jsem vymezil tři horizonty: horizont doby před našimi návštěvami lokality (sem patří těžební jámy a snosy kamenů), horizont našeho využívání Indigo ostrova (přístřešek a artefakty v odpadním areálu) a horizont po ukončení našich návštěv lokality (ohniště a zvířecí hrob). Pokud by se chronologie lokality posuzovala pouze na základě archeologických pramenů, došlo by ke sloučení druhého a třetího horizontu. Je velmi pravděpodobné, že k tomuto omylu dochází i během výzkumů starších lokalit. Zabránit mu můžeme pouze vyžíváním co nejširšího spektra dostupných pramenů, včetně psaných zpráv a případných výpovědí pamětníků.

Dalším problémem, který nám Indigo ostrov ilustruje, je formování artefaktů jejich recyklací. Ze svého dětství si vzpomínám, že veškerý materiál na stavbu přístřešku jsme na Indigo

ostrov donesli z nedalekého opuštěného ovčina. Jeho zbytky však byly ještě v době našich návštěv lokality zbourány a všechna suť odvezena. Jediným v krajině pozorovatelným pozůstatkem ovčina tak zůstal materiál, který byl sekundárně využit ke stavbě dětského úkrytu. Tento problém je diskutován především v rámci archeologie hradů. Často se totiž stávalo, že opuštěné hrady byly rozebírány a stavební kámen využíván k budování jiných staveb. Dodnes se tak na domech v okolí středověkých hradů můžeme setkat s architektonickými články, které sem byly z hradu přeneseny (Musil 2006, 424). Podobný případ představuje většina nádob nalezených na Indigo ostrově. Ty jsme sem totiž transportovali ze smetiště ležícího poblíž osady Bohuslav. Toto smetiště stihl podobný osud jako ovčín a dnes se na jeho místech nachází jen zplanýrovaná plocha. Z krajiny tak v nedávné době zmizely dvě komponenty, jejichž drobné pozůstatky se dochovaly jen díky tomu, že se trojice dětí rozhodla přenést několik kusů nádob a střešní krytiny na jiné místo. Takovýmto způsobem bylo zřejmě v minulosti přetransformováno mnoho archeologických pramenů a jejich pozůstatky dnes můžeme nacházet jen jako sekundárně využitě prvky (Schifer 1996, 30).

Těžební jámy roztroušené po celém Indigo ostrovu nám dobře ilustrují, jak snadno lidé zaměňují artefakty za přírodní fakty. Když jsem totiž tuto lokalitu navštěvoval v dětství, vůbec jsem si neuvědomoval, že by všudypřítomné jámy mohly představovat pozůstatek lidské činnosti. Pokud jsme jako děti o jamách vůbec nějak hlouběji přemýšleli, považovali jsme je prostě za přírodní útvar. V archeologické literatuře je občas diskutován opačný fenomén, tedy zaměňování přírodních faktů za artefakty (např. zajímavě tvarované pískovcové skály zřejmě některé minulé komunity považovaly za lidské výtvořky (Neustupný 2007, 45)), myslím si však, že mnohem častěji docházelo a dochází k označení pozůstatků lidské činnosti za dílo přírody. Ukázkový případ tohoto jevu nalezneme na halštatském hradišti Vladař, které se nachází doslova na dohled od Indigo ostrova. Na jeho akropoli se dochovala umělá vodní nádrž vyhloubená v době železné, ta je však místními obyvateli a mnohými návštěvníky hradiště považována za jícen sopky, kterou byl Vladař před miliony lety (Sádlo et al. 2008, 121).

Některé movité nálezy z Indigo ostrova jsou

ukázkovými případy toho, jak probíhá proměna artefaktů v čase. Během výzkumu Indigo ostrova byly objeveny dva obaly od výrobků, jež se prodávají dodnes (láhev vody Toma a obal od Tatraneck). Na těchto artefaktech se nedochoval údaj o datu spotřeby, který by je dokázal přímo datovat, při srovnání s obaly stejných výrobků zakoupených dnes (Obr. 6. a Obr. 7.) však dojdeme k závěru, že se nejedná o současné artefakty, ale o artefakty z minulosti (byť relativně nedávné). Podobně jako u obalů potravin se v čase mění morfologie a výzdoba i většiny ostatních používaných artefaktů. Tento vývoj často pomáhá archeologům k dataci, před tím je však nutné ujasnit si chronologickou řadu změn daného artefaktu. S trochou nadsázky tak lze prohlásit, že pro budoucnost archeologie bude jednou důležité sestavit chronologické tabulky obalů od Tatraneck a plastových lahví (podobné těm, které dnes máme např. u keramických okrajů či u bronzových nožů).

V neposlední řadě představuje Indigo ostrov areál, jehož současnou podobu do značné míry formovala činnost dětí. Chování dětí není vždy racionální, a tak i ve sféře hmotné kultury zanechává často obtížně interpretovatelné pozůstatky (např. láhev od aviváže s popruhy z provázku). Archeolog by měl s touto skutečností počítat a brát v potaz, že některé archeologické situace mohou být pozůstatky dětských her (Schiffer 1996, 75).

ZÁVĚR

V tomto příspěvku byly prezentovány výsledky nedestruktivního archeologického výzkumu Indigo ostrova – lokality, na jejímž formování se autor podílel během svého dětství. Jedná se o téměř nejzazší možnost aplikace archeologie modernity. Odborný zájem o památky takto nízkého stáří nemá sice velký význam pro poznání minulosti, data získaná z těchto lokalit však dokáží dobře ilustrovat některé teoretické problémy, se kterými se potýká konvenční archeologie zabývající se staršími obdobími (např. diachronie archeologických pramenů nacházejících se na jednom místě, formace artefaktů recyklací a mnoho dalších). Tento druh památek se navíc může stát učební pomůckou k vysvětlování této problematiky. Proto by ani zdánlivě nevýznamné reliktů naší vlastní minulosti neměly být opomíjeny.

ZDROJE PODPORY

Tento článek vznikl s podporou projektu SGS-2013-092 Proměny českého pohraničí – interdisciplinární přístup.

POUŽITÁ LITERATURA

Gonzalez-Ruibal, A. 2012. „From the battlefield to the labour camp: Archaeology of civil war and dictatorship in Spain.“ *Antiquity* 86 (332): 456–473.

Jones, W. 1996. „*Dictionary of Industrial Archaeology*.“ Stroud: Sutton Publishing.

Musil, F. 2006: „*Úvod do kastelologie*. 2. část.“ Hradec Králové: Gaudeamus.

Neustupný, E. 2007. „*Metoda archeologie*.“ Plzeň: Aleš Čeněk.

Nováček, K. 1993. „Klasifikace povrchových stop po zaniklé těžbě surovin (příspěvek k metodice povrchového průzkumu).“ *Studie z dějin hornictví* 23: 7–11.

Rak, M., Funk, L., Váňa, M.. 2012. „Vesnice v zajetí železné opony - možnosti archeologického poznání studené války.“ *AntropoWebzin* 8 (3): 241–252. Viděno 31. prosince 2013. <http://antropologie.zcu.cz/webzin/index.php/webzin/article/view/19>.

Rathje, W. L., Murphy, C. 2001. „*Rubbish!: The archaeology of garbage*.“ New York: Harper Collins.

Sádlo, J., Pokorný, P., Hájek, P., Dreslerová, D., Cílek, V.. 2008. „*Krajina a revoluce*.“ Praha: Malá Skála.

Smetánka, Z. 1988. „*Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*.“ Praha: Academia.

Smetánka, Z., Žegklitz, J. 1990: „Post-mediaeval archaeology in Bohemia and its problems.“ In *Studies in postmediaeval archaeology 1*, ed. Zdeněk Smetánka a Jaromír Žegklitz, 7–22. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

Schiffer, M. B. 1996. „*Formation Processes of the Archaeological Records*.“ Salt Lake City: University of Utah Press.

Vařeka, P., Balý, R., Funk, L., Galusová, L. 2008: „Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945.“ *Archaeologia Historica* 33: 101–117.

Jindřich Francek – VELKÉ DĚJINY ZEMÍ KORUNY ČESKÉ: ZLOČINNOST a BEZPRÁVÍ. Praha, Litomyšl: Paseka (2011)

René Kopecký

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni*

ZLOČINNOST člověka je stejně tak stará, jako je lidstvo samo. První zločin je popsán již v Bibli, v knize Genesis (První Mojžíšova) Gn 4,8, kde Kain zabil svého bratra Ábela. Od té doby se s tímto patologickým jevem setkáváme bohužel takřka na každém kroku.

O zločinnosti, násilnostech, právu i bezpráví se dočteme v úctyhodném zpracování knihy historika a archiváře Jindřicha Francka *Velké dějiny zemí Koruny české: Zločinnost a bezpráví*. Kniha je dalším cenným dílem v pozoruhodné tematické řadě *Velké dějiny zemí Koruny české*. Autor se problematice zločinnosti a trestu v našich zemích věnuje erudovaně a dlouhodobě, o čemž svědčí dlouhá řada jeho monografií s uvedenou tematikou.

Tato uznáníhodná práce je určena nejen široké odborné veřejnosti, ale je určena všem, kdo se hlouběji zajímají o historii našich zemí. Autor se zaměřuje na zločinnosti a bezpráví v průběhu staletí, začíná ve století devátém, přičemž zde erudovaně popisuje jednotlivé události spadající do kontextu s dobovým historickým vývojem; zločinnost je zde popisována též s popisem politické atmosféry v našich zemích.

Uvedené dílo patří k dvaadvaceti knihám tematické řady *Velké dějiny zemí Koruny české*. Obsah knihy je řazen do pěti hlav, přičemž

první pojednává o trestním právu a soudnictví do roku 1848, druhá popisuje delikty a jejich postih, třetí obsahuje kriminalitu do roku 1848, čtvrtá se zabývá trestním právem a soudnictvím v letech 1848–1989, a v poslední nalezneme kriminalitu v letech 1848–1989. Přínosem pro knihu je i skutečnost, že je doplněna rozsáhlým černo-bílým obrazovým materiálem, který osvěžuje a věcně doplňuje text (125 vyobrazení a fotografií). Při zpracování knihy autor využil značného množství literatury a pramenů, jejichž seznam je vypsán na dvaceti stranách. Text je taktéž doplněn dlouhou řadou velmi bohatého poznámkového materiálu (téměř jeden tisíc čtyři sta poznámek). Uvedený výčet faktů nám dává zcela jasně na srozuměnou, o jak obsáhlé, hodnotné, pozoruhodné a přínosné dílo se v tomto případě jedná. Mně osobně se kniha velmi líbila již na první pohled; nejen vizuálně krásná a působivá vazba, ale po jejím otevření i dostatek obrazového materiálu a velmi bohatý a zajímavý obsah, který již dává na srozuměnou, že se jedná o výjimečnou práci.

Autor v úvodu seznamuje čtenáře zevrubně s vývojem a výzkumem kriminality v našich zemích, přičemž přínosem v tomto oboru jsou a budou i hodnotné poznatky archeologů, kteří se v jižních a západních Čechách pustili do výzkumu popravišť.

První hlava pojednává o trestním právu a soudnictví do roku 1848. Autor začíná své pojednání od slovanského státu z devátého století, kdy na naše území přišli Konstantin a Metoděj. Myslím si, že vzhledem k povaze recenzované knihy by zde stálo též za zmínku, že i v jejich životech se setkáváme se zločinností, minimálně v souvislosti s paděláním listin (ze strany švábského duchovního Wichinga) a křivým obviněním, a to po návratu Metoděje z Říma, kdy pak byl Metoděj později i kvůli tomu vězněn téměř tři roky a byl propuštěn až na základě zásahu papeže.

Zajímavostí v první hlavě je mj. i zmínka na straně 20 o existenci univerzitního soudnictví, které v roce 1392 potvrdil král Václav IV., a jež bylo vyčleněno z pravomoci královského soudnictví.

Na straně 61 autor uvádí: „*Rudá nebo černá kápě s otvory pro oči při exekucích patří spíše do romantické literatury a do filmu.*“ Na straně 342 se však dočteme slovo městského rychtáře, který shrnul staroměstskou exekuci slovy: „*Jak mistr*

popravni koho z nich stal, tak hned osoby k tomu zřízené v počtu šest, jsou v černých kuklách zastřené, tělo i s hlavou do sukna, na němž klečel každý, zaobalili a dolů pod lešení snesli... “i když kati žili na okraji společnosti, lidé se jich většinou stranili, tak Francek uvádí i zvláštní výjimku, kdy se potvrzuje, že peníze dokážou téměř vše. Na straně 68 se dovídáme, že pardubický kat Jiří Zelinger, se této praxi vymykal, neboť „*křtů jeho dětí se jako kmotři účastnili příslušníci místní honorace, od rychtáře po vrchnostenské úředníky a členy jejich rodin*“. Na straně 87 nám autor také v souvislosti s popravišti sděluje, kde se zpravidla zřizovala, přičemž dodává, že v současnosti je připomínají již pouze místní názvy. Jeden takový název mohu doplnit. Ve Svobodě nad Úpou, starém městečku v Krkonoších, stával šibeniční vrch s názvem Muchomůrka.

Hlava druhá probírá delikty a jejich postihy. v úvodní části je popsáno pronásledování nekatolíků. Dočteme se například na straně 100, že *se v roce 1651 pořizoval soupis poddaných podle víry. Konstatování, že v Hradeckém kraji žilo ještě v polovině 17. století nejvíce českých nekatolíků (přes 50 000), uvedlo v život novou rekatolizační komisi, která v krátkém čase převedla za pomoci dragounů ke katolické víře údajně 46 492 poddaných, přičemž jich 5477 uprchlo.* Bylo by, dle mého soudu, jistě zajímavé pojednat o skutečnostech, jak katolická církev rozšiřovala své majetky, zdali k tomu potřebovali také dragouny anebo se vždy jednalo o dobrovolné dary věřících. Nemohu však v tomto případě soudit, neb nevím, jaké byly v tomto ohledu skutečnosti; pouze poukazuji na další možný směr vědeckého zkoumání v historii našich zemí. Autor k situaci nekatolíků dále pokračuje na straně 102 slovy, že *represivní opatření proti nekatolíkům kulminovala patentem z 29. ledna 1726. Na základě jeho ustanovení měl být každý z nich potrestán nucenými pracemi. Pokud by setrval při své víře, následovalo vypovězení ze země a poprava v případě návratu.* Rekatolizace byla nelegální a trpěl tím nejenom náš nekatolický lid, ale ve svém důsledku tím velmi trpěla celá země, neboť z ní odcházela i naše inteligence.

Přínosem je zajisté i skutečnost, že zde autor popisuje na straně 107 práci francouzské historičky Marie-Élisabeth Ducreux, jež se zabývá našimi pobělohorskými dějinami; mj. v tomto směru prozkoumala i archivní materiály pražského arcibiskupství.

Dalším přínosným a zajímavým tématem v této části jsou i čarodějnické procesy, vampyrismus, věštění či magické praktiky, s tím spojený exorcismus, přičemž v rámci naší knihy jsou uvedeny příklady čarodějnictví i ze smolných knih. Dopadené čarodějnice podstupovaly útrpné výslechy, kdy se nejdříve hledalo ďáblovu znamení. v této oblasti však bohužel docházelo často k podvodům.

Nechybí zde ani sacrilegium, tedy svatokrádeže, kdy tresty za uvedený delikt byly uvedeny i v hrdelním řádu. Zloději ukradené monstrance a kalichy zdeformovali a prodávali je jako drahý kov; překupníky bývali Židé. a jak byly tyto delikty trestány? Vplétáním do kola, upálením, oběšením.

Další velmi zajímavou kapitolou je i pronásledování romských kočovníků, jejichž pravlastí je severozápadní oblast Indie. Když přišli do střední Evropy, mysleli si lidé původně, že jsou egyptského původu, což o sobě prohlašovali. Postupem času se jejich situace nejen v našich zemích změnila. Autor na straně 124 uvádí, že první spolehlivá písemná zmínka o Romech u nás pochází z roku 1399, a to z Popravčí knihy pánů z Rožmberka. Jako další příklad ve střední Evropě popisuje na straně 125 nařízení Maxmiliána I. z roku 1500, tedy tzv. *augšpurský edikt o vypovězení Romů, který byl v následujících letech neustále zotřován a směřoval k povolení romského kočovníka beztrestně zabít.*

V textu nalezneme i důkladný rozbor situací, týkajících se zbíhání poddaných a jejich důvodů a příčin, přičemž se setkáváme i s případy nuceného osidlování u her (když odešli Turci ze střední Evropy, bylo potřeba u hry zalidnit), odvěké pytláctví, kdy pytláčili nejen chudí, ale též šlechtici, a ve velkém, dále krádeže ryb a včel (za vlády Marie Terezie byl vydán patent ke zlepšení chovu včel, a tak se v jeho důsledku stalo, že v roce 1843 bylo v Čechách 106 330 včelstev). Následují vraždy, a též infanticidium (vražda dítěte), krádeže a loupeže, odpovědnictví (svěpomocné řešení konfliktů), padělání mincí (na straně 213 je uveden objev z roku 1950 staré padělatelské dílny z 15. století), a také jiné téma ze života, a to bigamie, cizoložnictví či jiné sexuální delikty, dále pak i politická delikvence. a jaká byla tehdy vůbec hranice zletilosti? Na straně 171 se dočteme: *Hranice zletilosti se lišila podle stavů. Kniha Tovačovská ji stanoví u příslušníků panského stavu u mužů na 16 a u dívek*

na 14 let, u rytířů mužů na 17 a u dívek na 15, u poddaných mužů na 18 a u dívek na 16 let. Od roku 1549 byli považováni za dospělé šlechtici od 20, měšťané od 18 a dívky od 15 let. Přínosné pro lepší srovnání v knize je též zmínka o tom, jaké byly v našich zemích mzdy, neboť se zde mj. též dočítáme, kdo kde kolik uloupil, anebo jak vysoké výkupné bylo. Na straně 193 se čtenář dozví o mzdách a o cenách z 16. a 17. století více.

K dalším sexuálním deliktům autor uvádí a rozvádí prostituci, sodomii, homosexualitu nevyjímaje. Jak bylo na ně veřejností pohlíženo a jak byly též trestány.

Hlava třetí popisuje kriminalitu do roku 1848. Také v této části knihy autor znale a věcně popisuje loupežníky v našich zemích, jak se k řemeslu tomuto dostali a co za to dostali; šlechtici – lupiči jsou zmíněni na stranách 280 až 282. Dovolím si zde doplnit ještě jednu, dle mého názoru, loupežnickou osobnost, která v knize není uvedena. Je jí Vilém Tetour z Tetova, který loupežnické řemeslo provozoval v okolí Valtic.

Hovořili jsme hlavně o zločinnosti, a je potřeba zmínit i bezpráví. Na straně 285 přichází Mistr Jan Hus a pak i Jeroným Pražský, kteří byli v Kostnici popraveni ohněm za svá svobodná slova a jejich ostatky vhozeny do řeky Rýna, aby je jejich obdivovatelé nemohli uctívat. Na straně 291 Francek k tomu dodává. *Husův odkaz je stále živý. Katolická církev považuje jeho proces za právoplatný, i když nepochybuje o hluboké osobní víře českého kněze.* K dalším obětem patří například Jan Želivský, Jan Smiřický, kutnohorští havíři a další. Samostatnou část tvoří oběti Stavovského povstání; představitelé odboje, kteří neuprchli do zahraničí, byli popraveni 21. června 1621 na Staroměstském náměstí v Praze. Tuto hlavu uzavírají pojednání nejen o nevolnických hnutích z let 1680 a 1775, ale též o čarodějnickém děkanovi Kryštofu Aloisu Lautnerovi. Nechybí však ani naše loupežnické legendy: Kozina, Grasel a Babinský.

Hlava čtvrtá obsahuje trestní právo a soudnictví v letech 1848–1989 a na ni navazující poslední hlava rozebírá kriminalitu v uvedeném období.

Francek čtenáře znale a čtivě seznamuje mj. s tím, že od roku 1850 v Rakousku-Uhersku začaly na základě císařského nařízení působit nové soudy, přičemž nejnížší instancí byly soudy okresní. Souběžně s tím existovaly i soudy

vojenské. Zřízena byla též policie a četnictvo a s tím i policejní ministerstvo, které v roce 1865 nahradilo státní ministerstvo. Vzorem pro vybudování četnictva byl Napoleon I. Některé změny nastaly po vzniku Československé republiky dne 28. října 1918, přičemž se struktura soudů v podstatě nezměnila. Z monarchie jsme si ponechali též i systém trestnic, věznic, donucovacích pracoven a polepšoven. Autor dále uvádí vznik zpravodajství, jež nejdříve vytvořilo ministerstvo vnitra pro boj proti vyzvědačství a organizovanému zločinu. Neopomíjí ani atentát na ministra financí Aloise Rašína v roce 1923, což vedlo ke vzniku zákona na ochranu republiky. Jinou kapitolou je Mnichovská zrada a následná německá okupace naší země a likvidace českého národa. Autor věcně a detailně popisuje též změny v soudnictví po Únoru 1948, kde uvádí opět jednotlivé zákony související s danou problematikou.

Při popisu kriminality se Francek věnuje zvláště obdobím 1848–1918, 1918–1938, 1939–1945, 1945–1961 a nakonec 1961–1989. V jednotlivých podkapitolách se nachází kromě statistických výčtů zločinů, přečinů a přestupků také příběhy lidí z oné doby, nejen zločinců ale též jejich obětí.

K příkladům, které jsou zde uvedeny, patří Karel Havlíček Borovský, kterému vrchnost nařídila nucený pobyt mimo Čechy; byl převezen na území dnešní severní Itálie. Z období první republiky nechybí ani případ Otýlie Vranské, jejíž vražda nebyla nikdy objasněna. Svě místo zde zaujímá i smrt studenta Jana Opletala, po jehož pohřbu proběhla protifašistická demonstrace.

Francek v knize pokračuje hejdrichiádou, životem a skonem premiéra protektorátní vlády Aloise Eliáše, dále popisem popravišť, včetně fotografií na Pankráci v Praze, Kounicových kolejích v Brně a Terezíně. Nechybí ani akt vlastní popravy, přičemž je zde autenticky a velmi detailně na stranách 551 a 552 popsána poprava říšského protektora K. H. Franka, jemuž se nepodařil útek z naší země.

Autor se věnuje též zločinnosti ze strany státu. Po druhé světové válce, respektive po Únoru 1948, pokračovaly soudní procesy s nepřáteli státu. Nechyběly ani popravy po vykonstruovaných procesech. Takto byli zavražděni komunistickou stranou generál Heliodor Píka, farář Josef Toufar, Milada Horáková a mnoho dalších. Příběhy tří uvedených autor popisuje bez

zkreslených faktů a úprav v knize. Značný počet vojáků tehdy musel opustit řady naší armády a popřípadě i emigrovat, mnozí skončili ve vězení. Francek k tomu text doplňuje i popisem táborů nucených prací a Pomocných technických praporů.

Poslední část je věnována dalším politickým procesům, které postihly naše občany po příchodu sovětských vojsk na naše území dne 21. června 1968. Jako příklad je uveden i Václav Havel, kterého na Zámečku u Trutnova nejdříve bezpečnost hlídala, aby něco neprovedl, a po jeho zvolení prezidentem ho opět hlídali, aby se mu něco nestalo.

A krátké shrnutí na závěr. *Velké dějiny zemí Koruny české: Zločinnost a bezprávi* významnou měrou přispěly k obohacení odborné literatury v oblasti výzkumu historie našich zemí. Francek se nebál na pravou míru a bez obalu uvádět i podrobná vylíčení zločinů i trestů, což je pro knihu velmi hodnotným přínosem. Přečtená kniha ve mně zanechala pocit značného obohacení v poznání života našich předků. Je zde doslova cítit autorova naplněná snaha obohatit čtenáře co nejvíce ve vytčené zkoumané oblasti. Je však třeba i nadále pokračovat v odkrývání naší historie, jejíž studium je pro dobro naší současnosti i budoucnosti; pevně věřím, že Francek na dalším zajímavém zpracování naší historie bedlivě pracuje a máme se na co těšit.

FRANCEK, Jindřich: *Velké dějiny zemí Koruny české: Zločinnost a bezprávi*. Praha, Litomyšl, Paseka 2011, 739 s.

AntropoWebzin

Číslo 3-4/2014

ISSN 1801–8807

Vychází čtyřikrát ročně.

Vydává AntropoWeb, z.s. ve spolupráci s Filozofickou fakultou Západočeské univerzity v Plzni.

Editor: Petr Tůma, Veronika Kořínková

Výkonná redakce: Mgr. Lenka Bednářová, Mgr. Pavlína Chánová, Mgr. Veronika Kořínková,
Bc. Barbora Plecháčková, Mgr. Zuzana Trávníčková a Mgr. Petr Tůma

Redakční rada:

Prof. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU v Plzni),

Mgr. Lenka Jakoubková-Budilová, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU v Plzni),

Doc. PhDr. Petr Charvát, DrSc. (Katedra historických věd, Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU v Plzni),

Doc. RNDr. Leoš Jeleček, CSc. (Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze),

Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc. (Katedra sociálních věd, FF Univerzita Pardubice),

PhDr. Petr Janeček, Ph.D. (Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze),

Michaela Kuzmova, Ph.D. (Katedra bohemistiky, Filologická fakulta, Jihozápadní Univerzita Neofita Rilského v Blagoevgradu),

Dr. Dorin Lozovanu (Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania),

Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU v Plzni),

Mgr. Martin Paleček, Ph.D. (Katedra filozofie a společenských věd, FF, Univerzita Hradec Králové),

Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro etnologii a folkloristiku s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd, Sofia),

Doc. PhDr. Lydia Petrářová, CSc. (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.),

Doc. PhDr. Pavol Tišliar, Ph.D. (Katedra etnológie a muzeológie, FF, Univerzita Komenského v Bratislavě),

PhDr. Michal Tošner, Ph.D. (Katedra sociálních věd, FF, Univerzita Pardubice),

Mgr. Petr Vašát, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.)

Vydávání časopisu je v roce 2014 podporováno grantem AntropoWebzin 2013–2014 přiděleným v rámci Studentské grantové soutěže ZČU pod číslem SGS-2013-018.

Úprava a sazba: Petr Tůma

Cover: David Švanda

Kontaktní adresa:

AntropoWeb

Katedra antropologie

Sedláčkova 15

301 25 Plzeň

www.antropoweb.cz

e-mail: redakce@antropoweb.cz, v.korinkova@antropoweb.cz, p.tuma@antropoweb.cz

AntropoWebzin vychází pod licencí Creative Commons Attribution 3.0 Unported License. <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>